

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Jakub Novotný

Ženy v československých ozbrojených silách 1945–1989

Women in Czechoslovak Armed Forces 1945–1989

Poděkování

Děkuji doc. Jakobovi Rákosníkovi za trpělivost, nezměrnou ochotu, obětavou pomoc, podnětné a moudré rady a zpětnou vazbu nejenom při vedení této práce. Rovněž děkuji lidem z Ústavu hospodářských a sociálních dějin, studentům i zaměstnancům, za laskavé a inspirativní prostředí, které každý den vytvářejí. Dále děkuji pracovnícím a pracovníkům VÚA-VHA v Praze za ochotnou pomoc a vstřícnost při zpřístupňování archiválií. Děkuji také knihovnicím a knihovníkům za péči, kterou knihám i čtenářstvu věnují. Poděkování dlužím také mým přátelům, za pochopení a laskavá slova, jež pro mě při psaní této práce měli. A nakonec, ale rozhodně ne naposledy, děkuji svým blízkým, rodičům a partnerce za nesmírnou podporu, kterou mi poskytli, a trpělivost, kterou se mnou měli.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 3. 1. 2024

Jakub Novotný

Abstrakt (česky)

Předkládaná práce si klade za cíl provést diskurzivní a genderovou analýzu pozice vojákyní v československých ozbrojených silách v letech 1945–1989. Záměrem práce je posoudit vztah genderového řádu státního socialismu a vojákyní. K tomuto účelu využívá pramenné materiály z provenience armádního velení, záznamů škol, v nichž byly vedeny kurzy pro ženy-vojákyně a denní civilní a vojenský tisk.

Diskurzivně analytická kapitola zkoumá proměny postojů armádního velení k upotřebení žen v řadách ozbrojených sil a zabývá se cézurou v náboru žen v první polovině 60. let. Táže se také po motivacích žen pro službu ve vojsku a statisticky analyzuje sociální strukturu zájemkyní o vojenské povolání v 50. letech 20. století. V genderově analytické části práce, je zkoumán vztah mezi vojákyněmi a femininními a maskulinními atributy, zejména mateřstvím a vojenskou uniformou, a sleduje zastírání militární maskulinity v mediální reprezentaci a sebe prezentaci žen. Dále jsou zkoumány obrazy neškodnosti a nebezpečnosti žen v ozbrojených silách a šíření obrazu vlastních a cizích vojákyní, zejména v 80. letech. Z hlediska genderu jsou rovněž analyzovány negativní stereotypy, jež o vojákyních z povolání, ale i armádě jako takové v dané době existovaly.

Klíčová slova (česky)

Československo, vojákyně, gender, československé ozbrojené síly, státní socialismus, feminita, armáda

Abstract (in English):

Presented thesis intends to conduct a discourse and gender analysis of the position of women-soldiers in Czechoslovak armed forces in years 1945–1989. The goal of this thesis is to survey the relationship between the gender order of the state socialism and women-soldiers. To this end it utilizes primary sources of military command origin, the records of military schools in which women soldiers were trained, as well as civilian and military press.

The discourse analysis chapter observes the changing attitudes of military command towards the utilization of women in the military and deals with a gap in women recruitment in the first half of the 1960s. It asks about motivations of women to serve in the military and carries out a statistical analysis of the social structure of women who were interested in the military occupation in the 1950s. Within the gender analysis part of this thesis, the research relationship between women-soldiers and feminine and masculine attributes, in particular with maternity and the military uniform, takes place. It also studies the disguised or suppressed nature of military masculinity in the media representation and self-presentation of women. Following that, this thesis observes images of benign and dangerous women in the military, as well as the proliferation of the image of local and foreign women-soldiers, particularly in the 1980s. From the standpoint of gender, negative stereotypes about women-soldiers, as well as the military itself, existed at the time.

Klíčová slova (anglicky):

Czechoslovakia, women-soldiers, gender, Czechoslovak armed forces, state socialism, femininity, military

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1. Prameny.....	13
1.2. Stav bádání.....	14
1.2.1. Historiografie dějin genderu a československého státního socialismu.....	14
1.2.2. Historiografie dějin genderu a vojenství.....	16
1.2.3. Historiografie dějin žen v druhé světové válce.....	19
1.2.4. Závěr.....	21
1.3. Koncept genderu v historiografii a mimo ni.....	22
1.3.1. Gender a pohlaví z pohledu bádání o vojenství.....	27
1.3.2. Definice pojmů.....	30
1.3.3. Závěr.....	32
1.4. Vymezení pojmů „ozbrojené síly“ a „voják“.....	33
1.4.1. Závěr.....	35
2. Syntéza širšího pole bádání.....	36
2.1. Genderový řád socialistického Československa.....	36
2.1.1. Charakteristika československého státního socialismu.....	36
2.1.2. Periodizace doby komunistického panství.....	37
2.1.3. Genderový řád období socialismu.....	40
2.1.4. Závěr.....	44
2.2. Ženy v armádě v historické perspektivě.....	46
2.2.1. Vojenské dějiny žen před druhou světovou válkou.....	49
2.2.2. Ženy ve druhé světové a studené válce.....	56
2.2.3. Závěr.....	63
3. Analýza postavení žen v armádě.....	65
3.1. Stát chce vojákyně.....	65
3.1.1. Právo a vojenská služba žen v československých ozbrojených silách.....	65
3.1.2. Motivace státu k náboru žen.....	69
3.1.3. Vstříc armádě (téměř) bez žen.....	75
3.1.4. Nezbytné ženy.....	78
3.1.5. Závěr.....	80
3.2. Stát se vojákyní.....	82
3.2.1. Povyšované ženy.....	84
3.2.2. Motivace pro vstup do armády.....	86
3.2.3. <i>Sukňa lenže zelená</i>	90
3.2.4. Odrazované ženy.....	92
3.2.5. Závěr.....	93
3.3. Sociální struktura frekventantek vojenských škol.....	95
3.3.1. Sociální rozvrstvení a organizovanost ve ZVVŠ Malá Chuchle.....	98
3.3.2. Sociální rozvrstvení a organizovanost ve ŠKAP Psáry.....	99
3.3.3. Soustředěné náborové strategie.....	101
3.3.4. Věková struktura frekventantek.....	102
3.3.5. Nábor do ŠPSL a školy radistek v roce 1958.....	104
3.3.6. Závěr.....	105
4. Analýza projevů militární maskulinity a feminity.....	108
4.1. Genderované atributy.....	110
4.1.1. Mateřství.....	110
4.1.2. Uniforma.....	114
4.1.3. Závěr.....	119
4.2. Dva obrazy vojákyní.....	121

4.2.1. Neškodné ženy.....	121
4.2.2. Nebezpečné ženy.....	124
4.2.3. Závěr.....	128
4.3. Předsudky a stereotypy.....	130
4.3.1. Promiskuitní ženy.....	131
4.3.2. Nepatřičné ženy.....	133
4.3.3. Odpor k armádě.....	135
4.3.4. Závěr.....	138
5. Závěr.....	140
Bibliografie a prameny.....	148
Seznam použitých zkratk.....	160
Seznam příloh.....	162

1. Úvod

Služba žen v ozbrojených silách je v dnešní době v českém kulturním kontextu daností, nad kterou veřejná debata příliš nepozastavuje. Ženy jsou nedílnou součástí AČR do takové míry, že v minulosti sloužily, a v budoucnu zřejmě budou sloužit, na celé řadě domácích i zahraničních misí. Skládají stejnou vojenskou přísahu a v poli čelí, v závislosti na svých specializacích, týmž rizikům jako muži. Potvrzením této skutečnosti je případ zřícení vrtulníku na Sinaji v listopadu roku 2020. Při této havárii zemřela česká vojákyně, št. prap. in memoriam Michaela Tichá. Stala se první ženou, která padla při plnění vojenských povinností v zahraničí v dějinách samostatné České republiky.¹

Nicméně ještě před zhruba 80 až 120 lety bylo naprosté většině lidí v Evropě neméně jasné, že ženy do armády nepatří. Pozice ženy ve společnosti se za uplynulé století proměnila až paradigmatickým způsobem. Jedním z polí, v němž k této proměně došlo, jsou tradičně maskulinní oblasti vojenství a bezpečnosti, do nichž ženy začaly v souvislosti se dvěma světovými válkami vstupovat. Bytí uniformovaným příslušníkem ozbrojených sil či bezpečnostního sboru poskytuje autoritu zastupovat a symbolicky zosobňovat státní moc a disponovat potenciálem monopolizovaného státního násilí. Právě proto je zajímavé sledovat, jak se v uplynulém století stalo, že tradiční role určující společenskou hierarchii podle genderu či věku byly přemostěny právě výše zmíněnou autoritou. Zjednodušeně řečeno, je zajímavé hledat nesamozřejmé kořeny dnes samozřejmých interakcí, jako jsou žena-policistka udělující pokutu muži-civilistovi, anebo žena-důstojnice rozkazující muži-vojákovi.²

Uvědomění si schopnosti moderního státu překonávat a proměňovat genderové normy – a nejenom ty – mne dovedlo k tématu postavení žen v ozbrojených silách v období komunistického panství. Jedná se o téma rozsáhlé jak z hlediska chronologického rozpětí, tak z hlediska možného výběru pramenů i metodologických přístupů. Pro zachování kompaktnosti této práce tedy muselo dojít k určitému omezení šíře pramenné základy a k nevyužití některých metodologických přístupů.

---

1 „Při pádu vrtulníku na Sinaji zemřela česká rotmistryně. Mezi oběťmi jsou i Američané a Francouz.“ iRozhlas 12. 11. 2020 (dostupné on-line: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/egypt-sinaj-izrael-cech-vrtulnik-mise_2011121405_pj)

2 KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: 2013. s. 107–111

Téma této práce leží na průsečíku tří individuálně hluboce probádaných, ale dosud pouze částečně integrovaných historiografických oblastí: dějin genderu a žen, dějin vojenství, a dějin státního socialismu. Ambicí této práce je pokusit se tyto tři svébytné oblasti integrovat a použít dějiny vojenství a genderu k testování sociálně-historického poznání o lidově-demokratickém a státně socialistickém Československu.

Ve svém tázání chci postupovat od problematiky náboru žen a je jejich motivací ke vstupu do armády, přes sledování interakcí maskulinity a feminity, až po hledání rysů genderového řádu Československa v letech 1945–1989 a analýzu jejich sociálně-historických implikací. K tomuto účelu poslouží pestrá paleta pramenů obsahující ministerská hlášení, protokoly o prospěchu posluchaček vojenských kurzů, knihy rozkazů i dobový vojenský tisk, společně s metodologickým aparátem gender history, jenž v této práci vychází z dnes již klasických tezí historičky Joan W. Scott,³ jakož i z četných aplikací pojmu genderu v historiografii vojenství a války.⁴

Základním východiskem předkládané práce je, že ženské převzetí rolí v oblasti vojenství a bezpečnosti bylo projevem hlubších společenských změn, které jsou charakteristické pro první polovinu 20. století pojatou jakožto „věk katastrofy.“⁵ Světové války, proložené světovou hospodářskou krizí, se svými následky zahrnujícími komunistické revoluce, úpadek koloniálních říší a bezprecedentní krizi etablovaných politických ideologií liberalismu a konzervatismu roztržily svět 19. století a umožnily překreslování vztahů podřízenosti a nadvlády,⁶ jedním z nichž byl i vztah ženy a muže. Masivní mobilizace žen v podmínkách totální války pro práci ve válečném

---

3 SCOTT, Joan Wallach. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 152–180.

4 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001.;

EVANGELISTA, Matthew. *Gender, Nationalism and War: Conflict on the Movie Screen*. New York: 2011.;

WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019.;

HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. Praha: 2012. s. 36–46.;

KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: 2013.

5 Eric Hobsbawm takto označil období let 1914 až 1945, které z jeho pohledu rozvracelo tzv. dlouhé devatenácté století. Třebaže je označení „věk katastrofy“ silně hodnotící, vnímám jej jako nosné. Vyjadřuje totiž globální (nejednalo se v žádném případě pouze o problémy Evropy) geopolitické a ekonomické trauma a pocit akutní krize, jenž prožívala značná část tehdejší populace, a to nejhledě na sociální status. Ten nicméně determinoval, jak přesně mohl člověk co do způsobu a intenzity v této době strádat. HOBBSAWM, Eric. *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Praha: 1998.

6 Tamtéž. s. 18–23.

hospodářství⁷ byla možná předznamenáním jejich budoucí úlohy v moderní válce, jednalo by se ovšem o chybu, pokud bychom tento vývoj viděli jako samozřejmý, zákonitý a nevyhnutelný. Zdá se totiž, že nejlepším vysvětlením angažmá žen v ozbrojených silách a v bojích je pocit nutnosti. Nutnost vnímaná jak individuálními ženami, které chtějí přispět k vítězství svého společenství,⁸ tak politiky a strategy, kteří v mobilizaci žen vidí potenciální komparativní výhodu nad nepřítelem.⁹

Badatelským polem je z geografického hlediska oblast poválečného Československa, se zvláštním přihlédnutím k českým zemím, a z chronologického hlediska rozpětí 1945–1989. Volba počátku v roce 1945 je inspirována jak obecným pojetím kontinuity éry tzv. třetí republiky a období po únoru 1948, tak i partikulární skutečností, že veřejná debata o vojenském statusu žen byla zahájena bezprostředně po druhé světové válce, zejména proto, že prezidentský dekret povoloval službu žen v armádě pouze po dobu trvání války.¹⁰ Volba roku 1989 jako druhého limitu zvolené časové osy je pak dána politickými podmínkami po roce 1989, které vedly k reformě a snižování stavů československých ozbrojených sil. Institucionálně se tato práce zabývá Československou armádou (1945–1954) a Československou lidovou armádou (1954–1990), z důvodu této změny názvu je v této práci užíváno označení „československé ozbrojené síly.“ Zde je nutno podotknout, že mezi ozbrojené síly neřadím ani Lidové milice, coby politickou paramilitární organizaci, a ani Pohraniční stráž a oddíly spadající pod ministerstvo vnitra, které byly ozbrojenými složkami, nikoliv silami. Na tomto hodnocení nemění nic ani skutečnost, že byla např. právě Pohraniční stráž doplňována branci stejně, jako armáda.

Rovněž je nutno uvést, že ženami v ozbrojených silách míním ženy-vojáky. Kromě příslušnic armády pracovalo v československých ozbrojených silách mnoho občanských zaměstnankyní, které pracovaly ve spisovnách, intendantních skladech, v armádních prodejnách a jako různé technicko-hospodářské pracovní síly. Jejich vztah k armádě byl však čistě pracovněprávní, neexistoval tam hlubší závazek, typický pro vztah voják – armáda. Proto, přestože byly pro armádu důležité, jejich význam pro

---

7 Tamtéž. s. 54.

8 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front.* Cambridge: 2010. s. 87–101.

9 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat!: československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války.* Praha: 2021. s. 89.

10 Dekret presidenta republiky ze dne 15. května 1944 č. 5 o postavení žen v československých vojenských jednotkách,

armádu v této práci nijak nezpracovávám. Stejně tak se na okraji armády nacházely manželky vojáků z povolání, které sice byly v objektu zájmu armády, a na sociálním servisu armády dokonce závisely, ale jejich vazba na armádu byla nepřímá, zprostředkovaná jejich manžely. Hlavní politická správa se snažila manželky vojáků z povolání od počátku 50. let organizovat v klubech žen vojáků z povolání, avšak s touto organizační aktivitou HPS skončila již ve druhé polovině 50. let.¹¹

Práce je rozdělena na úvod, tři kapitoly a závěr. Kapitoly tvořící jádro této práce jsou pak rozděleny na podkapitoly, v nichž jsou pojednávány jednotlivé badatelské otázky a témata. V úvodní kapitole jsou představeny prameny, sekundární literatura i metodologické uchopení genderu. Rovněž jsou zde vymezeny pojmy.

V první kapitole, který je nazván syntéza badatelského pole se pokusím za pomoci sekundární literatury vytvořit referenční rámec, k němuž bude možné vztahovat hypotézy a závěry vztahující se k zvolenému tématu. V první podkapitole první kapitoly se věnuji genderovému řádu Československa ve zkoumaném období a stručné sociálně-historické charakteristice tohoto dějinného období. Ve druhé podkapitole je pak kladen důraz na téma žen v dějinách vojenství a války se zvláštním přihlédnutím k druhé světové válce, která politiku otevření armády ženám přímo ovlivnila.

Druhá kapitola analýzou pramenů ze sociálně-historického hlediska a zabývá se tím, jak, proč a kdo se stával vojákyní z povolání. Tato kapitola je uvedena podkapitolou, ve které sleduji metody a motivace státu provádějícího nábor žen do armády. Rozborem pramenů právní a institucionální povahy identifikuji, jak se proměňoval postoj armády k náboru žen. Druhá podkapitola druhé kapitoly doplňuje pomyslnou druhou polovinu rovnice a táže se po tom, jak a proč se ženy stávají vojákyněmi. Jako zdroj informací v tomto případě slouží vojenský tisk, který veřejnosti zprostředkovával rozhovory s vojákyněmi, reportáže o jejich práci i jejich dopisy redakcím, jakož i film. Třetí a poslední podkapitola je statistickou analýzou souboru agregovaných dat získaných z hlavních protokolů o prospěchu jednotlivých frekventantek vojenských kurzů. V protokolech byly evidovány biografické údaje jako např. věk, národnost, místo narození a bydliště, sociální původ, civilní povolání před nástupem do armády či členství v masových organizacích, politická spolehlivost a vyspělost, studijní předpoklady, způsobilost pro výkon funkce, osobnostní rysy, studijní

---

11 VÚA-VHA. MNO 1956. Kt. 87. i.č. 302. sign. 69-4/1-1 Zdůvodnění návrhu na zrušení výborů žen a odboček SČSP. č.j. 2066/HPS z 6. 10. 1956.

výsledky, či útvar, k němuž byla absolventka po dokončení výcviku přikázána. Množství takto zpracovaných protokolů i jejich nestejně vyplňování nicméně vedly k tomu, že byly pro potřeby této práce vybrány pouze data sledující sociální původ, civilní zaměstnání před nástupem do služby, členství v masových organizacích a věk. I tak nám stovky takto zpracovaných protokolů pomohou vytvořit představu o tom, jaká byla struktura dívek a žen, které se chtěly stát administrativními pracovníci v armádě.

Ve třetí kapitole se zaměřuji na genderovou analýzu pramenů, zejména těch, které pocházejí z periodik. V první podkapitole této kapitoly se táži po interakcích feminity a militární maskulinity na pozadí rozboru dvou zdánlivě jasně genderovaných atributů: femininního mateřství a maskulinní vojenské uniformy. Druhá podkapitola je zasvěcena obrazu vojákyně v mediálním diskurzu, zejména pak ve vztahu k tomu, jak představovaná role vojákyně koresponduje s rolí vojáka-muže. Na příkladu konstrukce feminity československých a západních, zejména amerických, vojákyní lze ilustrovat interakce opozicí neškodná kontra nebezpečná a naše kontra cizí. Poslední podkapitola této části se zabývá negativními genderovými stereotypy o vojákyních a sociologickými výzkumy prestiže vojenského povolání.

V závěrečné kapitole jsou představeny závěry práce, včetně zodpovězení a dalšího rozvinutí badatelských otázek představených v úvodní kapitole. Vzhledem k tomu, že tato práce není vyčerpávajícím pojetím předkládaného tématu budou také představeny další perspektivy výzkumu tématu žen, genderu a československých ozbrojených sil.

S vědomím výše uvedených východisek a zmíněných ambicí této práce chci představit následující otázky, s nimiž korespondují již představené jednotlivé podkapitoly druhé a třetí kapitoly: (1) Jak stát zajišťoval ženám vstup do ozbrojených sil a proč jim tuto možnost nabízel? (2) Co ženy motivovalo k tomu do armády vstoupit? (3) Co nám výběr těch, kterých žen říká o pojetí armády z pozice komunistické strany a vlády? (4) Jak se u žen v armádě projevoval gender, přihlédneme-li k militární maskulinitě jako k genderové identitě typické pro profesionální vojáky? (5) Jak ženy odpovídaly základnímu nároku na schopnost vojáka páchat násilí? (6) Co vypovídají předsudky vůči ženám v armádě o ženách v armádě, armádě a společnosti?

K dosažení výzkumných cílů užito především diskurzivní analýzy pramenů institucionální, periodické a kinematografické povahy. V jedné kapitole bude užito kvantitativní statistické analýzy, jejímž účelem bude postihnout sociální strukturu skupin žen, jež vstupovaly do armády v 50. letech. Metodu diskurzivní analýzy doplní, pokud to bude vhodné, srovnání stavu ve vymezeném badatelském poli s širším kontextem představeným v prvním kapitole.

1.1. Prameny

Specifikem této práce z hlediska pramenné základny je její heterogenita vyplývající z fragmentárnosti pramenů. Ženy v ozbrojených silách komunistického Československa lze považovat za skupinu vyžadující specifické ohledy, která ovšem byla kvantitativně marginální. Z hlediska archivních pramenů se jim na úrovni nejvyšších pater vojenské správy, totiž na úrovni ministerstva národní obrany (MNO), generálního štábu (GŠ) anebo velitelství vojenských okruhů věnují jednotlivé spisy namísto celých kartinů. Větší objem archivních pramenů je k dispozici u různých typů vojenských škol, které ženy cvičily k plnění vojenských rolí. Fondy dvou z těchto škol, Škola administrativních pracovníků (ŠKAP) Malá Chuchle¹² a Škola administrativních pracovníků (ŠKAP) Psáry, posloužily jako jeden z pramenných pilířů této práce, jehož výsledkem je statistický rozbor frekventanek vojenských kurzů a škol, byť pouze v 50. letech. Třetí fond, totiž fond Škola pozemních specialistů letectva (ŠPSL) Žamberk nebyl pro potřeby této práce využit, ačkoliv je nutno říct, že je přes své dílčí poškození z těchto tří fondů nejrozsáhlejší. Namísto toho zprostředkovali pohled do této školy pamětníci prostřednictvím pamětního sborníku¹³ a dílčí dokumenty MNO.

Přiznaným nedostatkem této práce z hlediska zpracování archivních fondů je nevyužití archivních fondů MNO po roce 1970 z důvodu absence rejstříků a archivních pomůcek a s tím související obtížnosti v orientaci v těchto fondech. Rozhodnutí nepokoušet se do tohoto typu pramene proniknout jsem učinil také s ohledem na předpokládanou roztržitost a útržkovitost dokumentů vztahujících se k tématu této

---

12 Na počátku se tato škola jmenovala Ženské vojenské výcvikové středisko (ŽVVS), později pak Vojenské výcvikové administrativní středisko (VVAS), a teprve na konci své existence Škola administrativních pracovníků (ŠKAP), kdy v této škole probíhal též výcvik vojáků-mužů.

13 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997.

práce. Tento nedostatek se v práci pokusím alespoň částečně kompenzovat jinými typy pramenů.

Dalším typem pramenů jsou periodika, zejména pak periodika vydávaná ozbrojenými silami. V nich se čtenáři mohli na obálkách a fotografiích, v reportážích, komentářích, zprávách a čtenářských rubrikách setkat se ženami ve vojenském stejnokroji. Noviny jako *Obrana lidu* či časopisy *Československý voják*, *Zápisník*, *Týl a zásobování* či *Letectví + kosmonautika* více či méně intenzivně reflektovaly přítomnost žen v armádě. Zcela okrajovou roli hraje z hlediska pramenného bádání dobový denní tisk civilní provenience, jehož zájem o ženy v armádě byl v období po vyvanutí stalinismu velmi nízký.

Doplňkovými prameny jsou kinematografická díla, a v omezené míře také krásná literatura, které se pozicí ženy v armádě, anebo armádou zabývaly. Hluběji budou analyzovány dva filmy z vojenského prostředí z 80. let, které soudobé ženy v uniformě ztvárnily. Prvním z takto rozebíraných děl je film *Sukňa lenže zelená*,¹⁴ který se odehrává v prostředí nástavbového vojenského kurzu pro absolventky střední školy. Druhým z rozebíraných děl bude snímek *Pod nohama nebe*, jenž se odehrává v prostředí vojenské letecké základny a z toho důvodu zobrazuje také vojákyňe.

1.2. Stav bádání

1.2.1. Historiografie dějin genderu a československého státního socialismu

Jednou ze základních prací, která se týká dějin genderu v období komunistického panství je kolektivní monografie *Vyvlastněný hlas*¹⁵ editovaná badatelkami v oblasti gender studies Hanou Havelkovou a Liborou Oates-Indruchovou. Název knihy je sám o sobě vypovídající v tom, že – lapidárně řečeno – popisuje genderovou kulturu státního socialismu jako systém, v němž ženské hnutí pozbylo pozici o sobě vypovídajícího a sebe emancipujícího subjektu. Agenda takto omezeného ženského hnutí se stala objektem politiky komunistické strany a odborníků, na něž bylo rozhodování ve věcech emancipace žen částečně delegováno. Místo pokládání tohoto postupu za nucenou emancipaci shora by ji autorky označily jakožto vyvlastňující modernizaci ženského života.¹⁶ Je důležité podotknout, že tato změna neznamenal

14 *Sukňa lenže zelená* (1988) [film]. Režie Ľuba Vančíková. Československo: [?].

15 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015.

16 Tamtéž. s. 22.

nutně vymazání étosu emancipace žen z veřejného prostoru, ani jeho důsledné oktrojování ze strany komunistického establishmentu, nýbrž jeho uplatňování různými individuálními a kolektivními aktéry v mezích ideologické upotřebitelnosti a politicky možné reality.¹⁷

V úvodní kapitole se kromě mýtu nucené emancipace shora autorky vypořádávají také s mýtem importu feminismu ze Západu. Jednak odkazují na tradici českého feminismu sahající až do 19. století, ale také na trvajících sociologické a sexuologické výzkumy zabývající se ženami, jakož i rozsáhlou kulturní produkci týkající se genderu po celé období komunistického panství.¹⁸

Významným pro studium genderu ve státně-socialistickém Československu je výzkum právničky Barbary Havelkové.¹⁹ Autorka se primárně zabývá poměrně nízkou ochotou českých soudců a právních vědců důsledně aplikovat principy protidiskriminační legislativy a genderové rovnosti a vůbec brát gender jako právní kategorii v potaz. Na českém příkladu ilustruje genealogii antigenderu v post-socialistické východní Evropě. Kořeny rezistence vůči právnímu uchopení genderu vidí již v období státního socialismu, konkrétně ve „vyvlastnění“ ženského hnutí komunistickou stranou a záměně feminismu za socialistický projekt.²⁰ Roli podle Havelkové hraje také post-socialistický odpor k rovnostářství a tendenci ochraňovat práva jednotlivce před sociálně-konstruovanými omezeními, či v nereflektovaném vnímání genderových vztahů jako projevů neměnných přírodních zákonů.²¹ Pro potřeby této práce je relevantní první část knihy, zabývající se obdobím státního socialismu. Autorka analyzuje právní úpravy týkající se života žen, potenciál právního řádu měnit či zachovávat společenské uspořádání, limity projektu socialistické rovnoprávnosti ve vztahu k absenci protidiskriminačního zákonodárství a ideologické příčiny chybějící reflexe genderu a genderového řádu.

---

17 HAVELKOVÁ, Hana; OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 11–13.

18 Tamtéž s. 24–28.

19 Viz. HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism.*; HAVELKOVÁ, Barbora. *Genderová rovnost v období socialismu*. in: BOBEK, Michal; MOLEK, Pavel; ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: 2009. s. 179–206.

20 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law. Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. s. 5–6.

21 Tamtéž. s. 4, 6–7.

Další užitečnou publikací k tomuto tématu je *Žena za socialismu*²² od socioložky Aleny Wagnerové sice původně vyšla v Západním Německu již v roce 1974, avšak rozšířené vydání z roku 2017, v němž autorka některé své teze doplňuje, je stále – vzhledem k šíři datové základny i k její vlastní reflektované zkušenosti – relevantním příspěvkem k dějinám a sociologii žen v socialistickém Československu. Vzhledem k době vzniku této knihy se autorka konceptem genderu explicitně nezabývá, ale snaží se na pozadí postavení ženy srovnávat vývoj v Československu a ve Spolkové republice Německo.

O dějinách žen a genderu ve stalinistickém období pojednává v jednom oddíle monografie historičky Denisy Nečasové *Nový socialistický člověk*.²³ Autorka poukazuje na tradiční, ba biologicky esencialistické kořeny feminity „nové socialistické ženy“,²⁴ které ukazují již zmíněnou nejednoznačnost stalinistické genderové politiky,²⁵ čímž lze vysvětlit poměrně rychlý ústup zrovnoprávňující praxe v 60. letech a zakonzervování genderového řádu v letech 70.. Nová socialistická žena existovala v několika komplementárních pozicích jako angažovaná občanka, pracovnice, hospodyně, matka a manželka. Ačkoliv měla žena žijící v socialistické společnosti ideálně zastávat všechny tyto pozice, mohla si do určité míry vybírat, na který z těchto aspektů bude klást důraz.

1.2.2. Historiografie dějin genderu a vojenství

V posledních více než třiceti letech vzniklo nepřehledné množství literatury zkoumající gender a vojenství, a některé z nich byly zmíněny již v podkapitole zabývající se genderem. Nezbytnou prací je v tomto ohledu sborník *A Companion to Women's Military History*, jenž editovali Barton C. Hacker a Margaret Vining.²⁶ Tato přehledová práce pojednává ve své první části dějiny žen v oblasti vojenství od starověku po současnost a ve své druhé části obsahuje několik tematických sond, které teze obsažené v první, přehledové části testují. Ambicióznost této knihy spočívá ve skutečnosti, že se snaží o více než jen vojenské dějiny anglosaských žen, byť britské a

---

22 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021.

23 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno: 2018.

24 Tamtéž. s. 132.

25 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat: a History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 20–27.

26 HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden 2012.

americké perspektivy jsou v této knize významně zastoupeny, a z neevropského prostředí se zde vyskytují pouze dílčí příklady.

V českém prostředí plní podobnou funkci práce historiků Marie Koldinské a Ivana Šedivého,²⁷ která má ambici prostřednictvím několika tematických řezů nastínit dějiny vojenství v českých zemích, zejména ve vztahu k české společnosti a kultuře. Ačkoliv se nejedná o vyčerpávající syntézu, autoři postihují obecné trendy prostřednictvím analytických sond. Jedním z těchto popisovaných trendů, který lze pokládat za důležitý pro potřeby této práce, je tendence české společnosti nevěřit (s výjimkou dění v období mnichovské krize) důstojníkům a profesionálním vojákům byť i „vlastní, národní armády“, a poměrně nízká prestiž vojenského povolání, jakož i reputační škody, které armáda utřžila např. v roce 1968.²⁸

Nelze opomenout vlivnou práci filosofky a politoložky Jean Bethke Elshtain.²⁹ Ačkoliv se jedná o lehce a popularizačně psané dílo, zkoumá jeho autorka nejen vývoj vztahu vojenství a občanství a pojetí spravedlivé války, ale také dělbu rolí mužů a žen ve vztahu k válce. Ilustruje na historických příkladech případy, které tuto tradiční dichotomii potvrzovaly, anebo se jí vymykaly. Určitou nevýhodou této knihy je, alespoň pro historiky, její stáří a zaměření na politickou filosofii a etiku. Vzhledem ke svému rozsahu také tato práce příliš nevystupuje z euroamerického kontextu.

Tématem žen a militarismu se zabývá též politoložka Cynthia Enloe,³⁰ která se z feministických pozic věnuje militarismu a maskulinitě/feminitě jakožto pojmům proměňovaným změnami geopolitického řádu v 90. letech. Její tezí je, že konec Studené války vedl k dílčí demilitarizaci – a v některých společnostech naopak k militarizaci – společnosti, a že tato změna stupně militarizace vedla k proměnám sexuální a sociální politiky států.³¹ Enloe zároveň představuje militární maskulinitu jako komunikovatelný atribut jehož kvality se liší napříč společnostmi a institucemi. Např. militární maskulinita americké armády se bude nevyhnutelně lišit od militární maskulinity armády kuvajtské, ale to neznamená, že se nemohou ovlivňovat. Stejně tak tyto militární maskulinity působí i na civilisty, kteří jsou v kontaktu s vojáky.³²

27 KOLDINSKÁ, Marie; ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha 2008.

28 Tamtéž. s. 303–312.

29 ELSHTAIN, Jean Bethke. *Women and War*.

30 ENLOE, Cynthia. *The Morning After: Sexual Politics and the End of the Cold War*. Berkeley: 1993.

31 Tamtéž. s. 14–19.

32 Vliv militární maskulinity je podle Enloe vidět např. ve vztahu amerických vojáků k ženám žijícím blízko amerických základů – např. na Filipínách – které se věnují prostituci a osvojují si sexuální

Z hlediska tematického zaměření není možné opomenout práce historika Jiřího Hlaváčka. První z nich se zaměřuje na dějiny profesionálních vojáků v ČSLA v letech 1960–1970.³³ Kniha je založena na orálněhistorickém výzkumu, jehož se zúčastnilo také několik vojákyní. Genderu se Hlaváček sice soustředěně nevěnuje, ale v příhodných situacích jej reflektuje. Vzhledem k orálněhistorické metodologii spočívá těžiště výzkumu v analýze myšlenkového světa pamětníků. Kolektiv autorů se zabývá představami profesionality, vzpomínáním na specifika služby a na budování kariéry v ozbrojených silách, včetně přihlídnutí k roli členství v komunistické straně ve vojenské kariéře.

Na poměrně úzce chronologicky vymezenou monografii navazuje Hlaváčková studie „*Copak je to za vojáka...*“ v kolektivní monografii *Příběhy (ne)obyčejných profesí*. Která nastiňuje pohled na normalizaci a transformaci pohledem vojenských profesionálů v českých zemích (respondenty byli Češi a „federální Slováci“) pomocí orálněhistorického výzkumu. Součástí vzorku narátorů byly i tři vojákyně, které vypovídaly za zhruba 3 % početního stavu armády, který v 80. letech tvořily ženy. Drtivá většina vojákyní, které v ČSA a ČSLA sloužily, byla umístěna u týlových útvarů.³⁴ Čerstvým příspěvkem k orálněhistorickému bádání o československé branné moci je pak kolektivní monografie o základní vojenské službě, v níž kolektiv autorů vedený právě Jiřím Hlaváčkem analyzuje podmínky základní vojenské služby, rituály a společenský život vojáků, militární maskulinitu a disciplinační mechanismy a procesy.³⁵

Hlaváček ve svém bádání vycházel, mimo jiné, z publikace politoložky Condoleezy Rice, *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983: nejisté spojenectví*, která sleduje interakce strany a armádního velení v ČSLA, jakož i procesy sovětizace a nacionalizace československé branné moci ve zkoumaném období. Třebaže gender stojí mimo zájem a zorné pole autorky, lze tuto již čtyřicet let starou

---

praktiky, o něž mají jejich zákazníci zájem. ENLOE, Cynthia. *The Morning After: Sexual Politics and the End of the Cold War*. s. 152–160. Dále popisuje přenositelnost militární maskulinity, Tamtéž. s. 82–83.

33 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019.

34 HLAVÁČEK, Jiří. „*Copak je to za vojáka...*“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s. 77–78, viz. zejména poznámka 18.

35 HLAVÁČEK, Jiří (ed.). *Mezi pakárnou a službou vlasti: základní vojenská služba (1968–2004) v aktérské reflexi*. Praha: 2021.

politologickou případovou studii díky jejímu širokému záběru uchopit jako průvodce po dějinách instituce československé armády a jejího důstojnictva v období od druhé poloviny 40. let do druhé poloviny 70. let. Rice se zabývá, mimo jiné, lichoběžníkem mocenských vztahů mezi Komunistickou stranou Sovětského svazu, sovětskou armádou, východoevropskými komunistickými stranami a východoevropskými armádami. Poukazuje na asymetrii a mnohvrstevnatost vzájemných vztahů i na to, že východoevropské armády byly zachyceny v pasti dvojí loajality – k vlastnímu státu a státostraně na straně jedné, a k Sovětskému svazu na straně druhé.³⁶ Za užitečnou lze, společně s Hlaváčkem, považovat její periodizaci vývoje československých ozbrojených sil podle stupně politizace a profesionalizace důstojnictva. Podle Rice byla československá armáda po stalinistických čistkách v první polovině 50. let „rudá“, zhruba od počátku 60. let, díky završení poststalinových procesů z druhé poloviny 50. let, do normalizačních čistek „rudá a odborně zdatná“, a od zhruba poloviny 70. let opět pouze „rudá“.³⁷

Lze spekulovat, zda v 80. letech opět rostla odborná zdatnost armády, s tím, že krize komunistické diskurzivní hegemonie, o které píše historik Michal Pullmann,³⁸ umožnila neutralitu armády v kontextu tzv. Sametové revoluce a poměrně rychlou neutralizaci komunistického vlivu v armádě bezprostředně po revoluci. Ačkoliv je Hlaváček k pokládání ČSLA za odborně zdatnou skeptický,³⁹ lze se tázat po tom, kde vzala armáda předpoklady pro to, aby se celkem úspěšně přizpůsobila se požadavkům první poloviny 90. let.

1.2.3. Historiografie dějin žen v druhé světové válce

Specifickým dílčím žánrem jsou monografie, studie a články zabývající se dějinami žen v konkrétních ozbrojených silách za druhé světové války. Reflexi této literatury pokládám za důležitou, protože druhá světová válka je do dnešní doby klíčovým referenčním bodem reflexe problematiky vojenství a historického vědomí, a v

36 RICE, Condoleezza. *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983: nejisté spojenectví*. Praha: 2005. s. 29.

37 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 12.

38 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: 2011. s. 218–221; též HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s. 110.

39 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 12.

období komunistického panství pak byla referenčním bodem zcela kritickým. Zkoumání působení žen v tomto rámci pak umožňuje sledovat, jak byl v tomto přelomovém prolamován či udržován genderový řád, a jak se některé z těchto proměn genderového řádu projevovaly v následujícím období napjatého míru tzv. Studené války.

Pro československé vojákyně vznikly nedávno dvě stěžejní práce, a sice kniha Aleny Flimelové a Romana Štéra,⁴⁰ zabývající se ženami v československých jednotkách na východní frontě, a kniha Karolíny Stegurové,⁴¹ věnující se československým ženám v britských pomocných sborech ATS a WAAF. Ambicí těchto prací je připomenout ženy bojující za Československo v druhé světové válce a popsat jejich zkušenost v co nejúplnější podobě, za pomoci impozantní pramenné základy. Monografie Flimelové a Štéra je komplexním pohledem na osudy žen zejména, ale nejenom ve Svobodově armádě, který formou hloubkového a na prameny bohatého kolektivního biogramu agreguje tendence a jevy, které na tyto ženy působily. Nejedná se o prostý soupis bojišť a operací, jimiž prošly, ale věnuje se také každodennímu životu žen v armádě a široké paletě vztahů, které v nichž figurovaly a působily. Stegurová ve své útlejší knize píše o cestě žen, jakožto kolektivního aktéra, skrze druhou světovou válkou v řadách, v českém kontextu mnohem méně známých, ATS a WAAF. Konceptuálně téma uchopila jako součást dějin žen, spíše než jako gender history. Z hlediska lokalizace působení žen v těchto sborech se autorka zaměřuje nejenom v Británii, ale také na Střední východ.

Anna Krylova se ve svém příspěvku k dějinám žen v Rudé armádě věnuje nejenom představení rolí, které na sebe ženy v Rudé armádě braly, ale také konceptům genderu, občanství a mechanizace násilí. Analyzuje ženy v Rudé armádě za účelem zjištění hlubších genderových vzorců, které hrály roli v tak masivním nasazení ženské populace v ozbrojených silách, a za účelem identifikace ideologických interakcí s těmito vzorci. Věnuje se nejenom kořenům militarizace žen, jež leží ve třicátých letech, ale také mobilizaci ženských lidských zdrojů jako takové, jakož i některým vybraným vrstvám zkušenosti vojákyní, vztah rudoarmějek a vojenské techniky, ženskému velení v poli anebo vztahům mužů a žen v Rudé armádě. Důvod, proč se zaměřuje i na zbraně a vojenskou techniku, je to, že ve stupni technologické pokročilosti války vidí rys, který

---

40 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021.

41 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat!: československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021.

působí na pozici ženy v armádě a na jejich způsob podílení se na bojovém násilí. Působení Sovětského svazu v druhé světové válce tedy rozlišuje na fázi porážek a demechanizace v letech 1941–1942, a postupu a remechanizace, spojené též s úbytkem bojových ztrát pro léta 1943–1945.⁴²

1.2.4. Závěr

Výše uvedené práce nejsou vyčerpávajícím výčtem veškeré literatury, která je k tématu žen, genderu a vojenství relevantní. Jistým nedostatkem jistě je skutečnost, že jazyková bariéra autorovi této práce zabránila v zahrnutí textů, které by mohly pomoci osvětlit pozici žen v ostatních armádách Varšavské smlouvy. Lze předpokládat, že v zkušenosti se službou žen budou víceméně podobné, ale bylo by zajímavé sledovat, jak kupříkladu (východo)německé vojenské tradice interagovaly se sovětským modelem právě ve vztahu k službě žen.

Řada knih, které byly pro potřeby této práce vybrány, zpracovává dva ze tří rozměrů, jimž se tato práce věnuje. Buďto se jedná o knihy zpracovávající vojenství a gender, nebo se jedná o tituly zaobírající se genderem a státním socialismem, případně jsou obsaženy také práce věnující se československým vojenským dějinám. Výhodou je také vhodný poměr analytických a syntetických prací, některé z nichž tíhnou více k empirickému bádání, zatímco jiné jsou zaměřenější spíše teoreticky.

Vzhledem k nedávno vydaným publikacím, v nichž se Alena Flimelová, Roman Štér a Karolína Stegurová zaobírají českými a slovenskými ženami v ozbrojených silách za druhé světové války lze očekávat, že i téma českých a slovenských vojákyní v období státního socialismu bude v budoucnosti komplexně zpracováno.

---

42 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat.: a History of Violence on the Eastern Front.* Cambridge: 2010. s. 30–31.

1.3. Koncept genderu v historiografii a mimo ni

Při stavu dnešního bádání je psaní o tématu žen v ozbrojených silách, bez zohlednění genderu jakožto konceptu a analytické kategorie, jen obtížně představitelné. Gender v historiografii sice přesáhl limity psaní dějin žen,⁴³ avšak pokud je badatelská otázka postavena na pohlaví jakožto jedné ze zkoumaných souřadnic, těžko se bez analytické kategorie genderu obejdeme. Jestliže bychom se genderu skutečně chtěli důsledně vyhnout a psát čistě dějiny žen, jakožto biologicko-sociálně vymezené množiny lidské populace, která něco dělá a něco se jí děje, zřejmě bychom dnes sklouzli k popisu bezpočtu konkrétních situací, který by neměl ambici odpovídat na otázky „jak“ anebo „proč“ ve vztahu k minulosti i k současnosti.⁴⁴

Historička Lucie Storchová v knize *Koncepty a dějiny* upozorňuje, že gender history představuje poměrně roztržité badatelské pole, v němž existuje řada definic genderu jako takového, i metodologických představ o tom, jak gender funkčně aplikovat. Jakožto obecně přijímané pojetí genderu v historickém bádání představuje následující vymezení:

„... pod pojmem gender [se] rozumí historicky a kulturně specifické, relační vědění o vnímaných pohlavních diferencích, které slouží jako důležitý prostředek, jak vyjadřovat mocenské vztahy a organizovat společnost; v součinnosti s jinými diferenčními diskurzy umožňoval gender historickým aktérům uchopit a utřídit žitou zkušenost stejně jako definovat sebe sama.“⁴⁵

V sociálních dějinách žen v ozbrojených silách se s pomocí genderu můžeme tázat (1) po sociálních procesech, jako je zahrnutí žen do ozbrojených složek, (2) po strukturálních změnách v instituci armády v důsledku působení žen, (3) po sociální mobilitě žen v armádě, (4) po společenských trendech, které zahrnutí žen do

---

43 O nutnosti překonat tento zjednodušující pohled ztotožňující gender a ženy, a o rozšíření pojmu gender i na muže a na vztahy mezi muži a ženami psala již v roce 1976 Natalie Zemon Davis, viz DAVIS, Natalie Zemon. *'Women's History' in Transition: The European Case*. in: *Feminist Studies* 3, 1976, 3/4 (Spring–Summer 1976). s. 90. O deset let později uvedla Joan Wallach Scott, že reduktivní pohled na gender stále přetrvává a že část historiků bere gender history jako separátní záležitost pro feministické historičky, pokud mu vůbec věnují pozornost, viz SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 155. [prvně publikováno v roce 1986].

44 SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 155.

45 STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. in: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: 2014. s. 194.

ozbrojených složek anticipovaly či které z této změny vyplynuly. Sociální historici tíhnoucí ke strukturalismu mohou zkoumat genderový řád společnosti jako strukturu, podle které ženy v armádě mohou či nemohou fungovat. Oproti tomu historici zaměřeni na dějiny „obyčejných lidí“ by ve vstupu žen do silně maskulinní sociální sítě vojáků mohli vidět proměnu genderových identit a vztahů jednotlivých aktérů. Gender je tedy pro sociálně-historické bádání užitečným nástrojem, zejména proto, že historičkám a historikům dává další rastr, kterým mohou sociální realitu synchronně či diachronně analyzovat.⁴⁶

Pro potřeby této práce je třeba pojem genderu vymežit. Historička Joan W. Scott popisuje gender, tak jak byl dosud chápán, jednak jako pojem, který dokáže otupit feministický osten, jenž je předpokládán u dějin žen. V roce 1996 byl pro ni gender méně ideologicky zatížený, a proto lépe sloužící jako legitimní vědecká kategorie.⁴⁷ Tento rozměr pojmu gender se nicméně od té doby vyčerpal a gender začal být veřejností vnímán jako ideologický nástroj. Dalším důvodem, proč gender Scott chápe jako užitečný pojem je skutečnost, že implikuje vypovědi o ženách stejně jako o mužích, tedy že umožňuje přemostění oddělených sfér mužů a žen. Pro Scott užívání pojmu gender překonává genderový/biologický esencialismus (vyjádřené v angličtině pojmem sex), jemuž přisuzuje rétoriku umožňující podřízené postavení ženy, a tedy klade důraz na systém vztahů mezi pohlavími, které mohou pohlaví zahrnovat, ale nejsou jím přímo určeny a ani přímo neurčují sexualitu. Gender je způsobem, jímž jsou vymezeny kulturní konstrukce.⁴⁸ Je sociální kategorií, která je uvalena na pohlavně specifikované tělo.⁴⁹ Scott zároveň definuje gender poněkud robustněji:

„Gender je konstitutivním prvkem sociálních vztahů, který je založený na vnímaných rozdílech mezi pohlavími, a gender je primárním způsobem vyznačování mocenských vztahů.“⁵⁰

Pokud jde o první část definice, totiž, že je gender konstitutivním prvkem sociálních vztahů založený na vnímaných pohlavních rozdílech, zahrnuje toto tvrzení

---

46 DAVIS, Natalie Zemon. *'Women's History' in Transition: The European Case*. in: *Feminist Studies* 3, 1976, 3/4 (Spring–Summer 1976). str. 90. Davis explicitně zmínila oblasti bádání, které výzkum genderu mohl proměnit, patří mezi ně moc, sociální struktura, majetek, symboly a periodizace.

47 SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 156.

48 Tamtéž. s. 156.

49 „Gender is, in this definition, a social category imposed on a sexed body.“ Tamtéž. s. 156

50 Tamtéž. s. 167.

čtyři vzájemně provázané teze: (1) kulturně dostupné symboly, které vyvolávají vícero (protichůdných) reprezentací, (2) normativní koncepty, které představují významy symbolů, jež se pokoušejí omezit a udržet jejich metaforické možnosti, (3) představu politična a odkazy k sociálním institucím a organizacím a (4) subjektivní identita a způsoby toho, jak se konstruuje.⁵¹ Jako příklady uvedu, jak by tyto teze mohly být využity při bádání o ženách ve španělské občanské válce: (1) Ozbrojená republikánská *miliciana* v uniformě, jako symbol osobní odvahy a odhodlání hájit sociální výdobytky pro ženy, nebo jako symbol ženské promiskuity a nešvarů v republikánské armádě, např. pohlavích chorob; (2) Binární opozice obsažená v mottu, rovněž ze španělské občanské války: „Muži na frontu, ženy do týlu“, kdy je jako přijatelné maskulinní jednání vedení zákopové války a přijatelné femininní jednání spočívá v udržování válečného hospodářství v chodu; (3) Vítězství stalinistické Komunistické strany Španělska nad anarchisty a nestalinistickými marxisty ukončilo španělskou sociální revoluci a vedlo k regresi genderových vztahů; (4) Vliv války a sociální revoluce na sebezpojetí a zkušenost španělských žen, z hlediska zvyků, konzumu, módy a dalších individuálních projevů genderu.⁵²

Na pojetí genderu podle Scott jakožto analytické kategorie se odvolávají také badatelky v oblasti gender studies Hana Havelková a Libora Oates-Indruchová, které se paralelně obracejí ještě k definici Sandry Harding. Vlivnost tohoto pojetí genderu ukazuje i kapitola *Gender* Lucie Štorchové v knize *Koncepty a dějiny*, jakož i esej *Od dějin žen k genderovým dějinám* v kolektivní monografii *Jak se píšou dějiny*.⁵³

Z hlediska gender studies jsou kritickými práce filosofky Judith Butler a její propojení genderu a sexuality.⁵⁴ Gender Butler popisuje jako více než jen kulturní význam uvalený na předem dané pohlaví. Tvrdí, že gender je „diskurzivní/kulturní prostředek, jímž je ‚pohlavní přirozenost‘ či ‚přirozené pohlaví‘ vytvářeno a

51 SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 167–169.

52 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. In: *Transactions of the Royal Historical Society*. 1991, Vol. 1. s. 213–228.; NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 269–282.

53 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 13–17; STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. in: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: 2014. s. 198–200; DOWNS, DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno: 2016. s. 361–362.

54 BUTLER, Judith P. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: 1999.

nastolováno jakožto prvek předcházející kulturu,“ tedy jako „politicky neutrální povrch, na němž kultura jedná“.⁵⁵ Kromě toho, je „známkou biologické, lingvistické a/nebo kulturní diference,“ které je možno chápat jako „vyznačení, jenž existuje pouze ve vztahu k jinému, protichůdnému vyznačení.“⁵⁶

Kromě vlivu, jenž má na genderovou identitu právě sexualita, a z toho vyplývající roztržité binárních opozic na širokou paletu nebinárních identit, poukázala Butler na intersekcionalitu genderu a třídy, rasy, etnicity a i sexuality. Intersekcionalita má za úkol pomoci pochopit rozdílné zkušenosti jednotlivců s diskriminací a útlakem.⁵⁷ performativitou genderu.⁵⁸ Performace genderu je pro Butler řečový akt (ve smyslu vyřčení, ale také divadelního non-verbálního performování), který je opakovaný a ritualizovaný.⁵⁹ Butler parafrázuje Nietzscheho a tvrdí, že: „za projevy genderu není žádná genderová identita, neboť ta identita je performativně utvářena těmi ‚projevy‘, které mají být jejími výsledky.“⁶⁰

Performativita se liší od jiných pojetí vzniku individuální identity, jako je např. „stávání se ženou“ dle filosofky Simone de Beauvoir,⁶¹ anebo kořenů kolektivně utvářené identity, jak je známo z „vytváření dělnické třídy“ dle sociálního historika E. P. Thompsona.⁶² Tyto dva příklady nejsou řečovými akty, nýbrž sociálními či politickými akty, potažmo projevy ekonomických podmínek a aktivit. Také jsou predikovány na tom, že existují objektivní kolektivity, do nichž se lidé svou zkušeností a svým samostatným jednáním zařazují, jejichž členy se stávají, a že se těmi členy stávají na základě tlaku kulturních či ekonomických podmínek. Oproti tomu Butler nabízí performativitu jako stávání se praxí, které nemusí nutně vést k zařazení jednotlivce do škatulky.

V úvodním eseji svého historiografického pojednání gender history ve vztahu k tělu, třídě a občanství se historička Kathleen Canning zamýšlí nad dvěma možnými uchopeními pojmu gender. Zaprvé, je-li gender především objektem historického bádání

---

55 BUTLER, Judith P. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London: 1999. s. 11.

56 Tamtéž. s. 13.

57 Tamtéž. s. 19–20.

58 Tamtéž. s. 33.

59 Tamtéž. s. xiv–xv.

60 Odkazuje na Nietzscheho *Genealogii morálky*: „there is no ‚being‘ behind doing, effecting, becoming; ‚the doer‘ is merely a fiction added to the deed—the deed is everything.“ Tamtéž. s. 33.

61 Tamtéž. s. 10.

62 THOMPSON, Edward P. *The Making of the English Working Class*. New York: 1966. s. 194–195, 807–808.

– ve formě sociálních vztahů, symbolů nebo ideologií – anebo, je-li sadou metodologií a postupů, jimiž se gender history odlišuje od jiných historiografických disciplín.⁶³ Gender definuje jako kategorii sociální analýzy, která označuje relační charakter pohlavní odlišnosti. V genealogii tohoto pojmu ukazuje rozšíření záběru genderu od označení pro kulturní či sociální vztahy mezi pohlavími, přes rozšíření o symbolické systémy a ukazatel mocenských vztahů mezi muži a ženami až po zařazení genderu mezi ostatní analytické kategorie zkoumající diferenci a nerovnost, jako jsou třída, rasa nebo etnicita.⁶⁴

Sociolog Pierre Bourdieu, ačkoliv je sám konstruktivista, poukazuje na naturalizaci sociálně konstruované definice těl skrze pojetí biologických odlišností mezi mužským a ženským tělem jakožto objektivních kategorií, z nichž vyvstávají rodové (genderové) odlišnosti. Podotýká, že dělba rolí není odvislá od biologických rozdílů jako takových, nýbrž od kulturního uchopení těchto diferencí, které má potvrzovat androcentrický výklad světa, který spočívá v popisu reality skrze binární opozice. Tyto binární opozice existují ve vzájemném vztahování se a projevují se jako mužský nebo ženský habitus.⁶⁵ Mužnost pak Bourdieu popisuje jako kombinaci smyslu pro čest a schopnosti konat násilí. Je to „pojem eminentně vztahový, budovaný před očima druhých mužů a pro ně, a proti ženství, v jakémsi strachu z ženství, a hlavně z ženství ve vlastním nitru.“⁶⁶

Pojmem genderu se nezabývají pouze sociální a humanitní vědy, je také objektem zájmu politiky, což demonstruje například obecná definice genderu a představení medicínských konsekvencí genderové nerovnosti ze strany Světové zdravotnické organizace.⁶⁷

63 CANNING, Kathleen. *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*. New York: 2006. s. [3], s. 62.

64 Tamtéž. s. 4–5.

65 BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: 2000. s. 24–25.

66 Tamtéž. s. 46–49.

67 Světová zdravotnická organizace gender vymezuje jakožto soubor charakteristik typických pro ženy, muže, dívky a chlapce, které jsou sociálně konstruované. To zahrnuje normy, chování a role spojované s bytím ženou, mužem, dívkou či chlapcem, jakož i s jejich vzájemnými vztahy. Jakožto sociální konstrukt se gender napříč společnostmi liší a může se v průběhu času proměňovat. Gender je hierarchický a na to konto produkuje nerovnosti, které se protínají s dalšími typy nerovností, na něž jsou navázány specifické formy diskriminace. Interaguje s pohlavím, ale liší se od něj, jelikož pohlaví zahrnuje biologické a fyziologické charakteristiky osob ženského a mužského pohlaví, jakož i intersex osob. Mezi tyto charakteristiky patří chromozomy, hormony a pohlavní orgány. Gender a sex jsou spřízněné s, ale zároveň odlišné od genderové identity. Genderová identita odkazuje na osobní, hluboce prožívané, niterné zkušenosti s genderem, které mohou, ale nemusí korespondovat s fyziologií osoby anebo s pohlavím určeným při narození. Viz https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1

1.3.1. Gender a pohlaví z pohledu bádání o vojenství

Problémem konceptu genderu je pro historiky skutečnost, že byl do historiografie importován, a že některá jeho pojetí komplikují jeden ze základních způsobů nahlížení na historii, totiž sledování změny v čase.⁶⁸ Dalším problémem, s nímž se museli vyrovnat historici a historičtí sociologové zabývající se genderem a, kupříkladu, vojenskými dějinami je význam biologické pohlavní diference pro dělu rolí ve válečném konfliktu. Fyzické atributy odlišující průměrného muže a průměrnou ženu co do síly, aerobické vytrvalosti či odolnosti vůči zraněním zkrátka činí muže v průměru lépe fyzicky uzpůsobené pro boj,⁶⁹ a konstruktivistické spoléhání se pouze na odkazy na sociokulturní podmíněnost mužské role jakožto bojovníka,⁷⁰ posiluje – minimálně v očích laiků – přesvědčivost esencialistických pozic, které argumentují přirozeností biologické pohlavní diference.⁷¹

Sofistikovaně se s problémem kombinace biologických a sociokulturních faktorů vyrovnal americký politolog Joshua Goldstein ve své knize *War and Gender*. Goldstein totiž problematizuje rozdělení pojmů na přirozené a neměnné pohlaví (*sex*) a kulturní a fluidní gender. Biologická stránka člověka podle něj vytváří rozdílné potenciality, které jsou kulturou vybírány, omezovány, naplňovány a kanalizovány. Gender tedy nelze od biologického pohlaví oddělit, jedná se o vzájemně závislé systémy.⁷² Tento přístup spoléhá na Goldsteinovu tezi, že kulturám můžeme přiznat, s určitou zkratkou, aktérskou roli, tedy kapacitu provádět výběr, pokud jako výběr chápeme realizaci a replikaci kulturních vzorců.⁷³ Podle něj je to „užívání genderu ze strany kultur“, a tedy užívání existence binárních opozicí maskulinní/femininní, co rozhoduje o rozdělení genderových rolí ve vztahu k válce, kdy se z válčení, pro něž mají rámcově lepší biologické předpoklady muži, stane kulturně výlučně mužská záležitost, ačkoliv existují ženy mající fyzické předpoklady pro to být minimálně stejně schopnými válečnicemi jako průměrný muž.⁷⁴

68 DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. 1. vyd. Brno: 2016. s. 364–365.

69 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?* London: 2001. s. 152–160.

70 Např. ale nejenom BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: 2000. s. 24–25, 46–49.

71 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?* London: 2001. s. 41–44, 149–152.

72 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 251–252

73 Tamtéž.

74 Tamtéž.

Další přínos Goldsteinovy knihy pro tuto práci lze sledovat v analýze militární maskulinity, kterou můžeme jakožto genderový vzor uplatnit nejenom ve válečném stavu, ale i v mírové armádě. Tento typ maskulinity působí na společnost jednak tím, že podstatná část mužské populace byla socializována v armádních institucích jakožto branci. Většina z těchto mužů prošla, alespoň v Československu, ve formativních letech roční fází „bažantství“ a následně roční fází „mazáctví“, jakožto určitým typem přechodového rituálu. Militární maskulinita je však reprezentována nejenom zkušeností těch, kdo vojenskou službu zažili, ale také v literární či audiovizuální kultuře.⁷⁵ Důvodem, proč se maskulinitou a její militární variací v této práci zabývám je to, že vojenská profese je typicky maskulinní a proto se s maskulinitou musejí vyrovnávat i ženy, které se rozhodly do armády vstoupit.

Na Goldsteina navazuje americký historik a politolog Matthew Evangelista, který se snaží prostřednictvím rozboru filmové produkce dodat vysvětlení, proč je militární maskulinita často užívána nacionalistickými či nábožensky fundamentalistickými hnutími, a zároveň hledá další interakce genderu a nacionalismu.⁷⁶ Formuluje hypotézu, že etnické čistky, doprovázené masovým sexuálním násilím jsou důsledkem demografických faktorů (přebytek mladých lidí, kteří nenacházejí uplatnění) a genderových očekávání („správný muž“ musí mít práci, oženit se a založit rodinu, jinak musí svou maskulinitu projevovat jinak, například bojem), v nichž se z mladých mužů stávají „malí muži“. Tito postrádají ekonomickou perspektivu a proto také nemají sociální kapitál nezbytný k založení rodiny, což je vede k politizované misogynii (projevující se ve své nejhrubší formě sexuálním násilím) a radikalismu.⁷⁷ Pro tuto práci důležitější je ovšem Evangelistovo zkoumání toho, jak se nacionalistická hnutí druhé poloviny dvacátého století stávala nositeli ženské emancipace,⁷⁸ a jak podíl na antikolonialistických hnutích – jako např. v Alžírsku

---

75 Zcela explicitně je předpokládán pozitivní efekt základní vojenské služby pro individuální maskulinitu vyjádřen v názvu seriálu *Chlapci a chlapi*. Rámování základní vojenské služby jakožto přechodového rituálu, který z chlapce učiní muže, ba dokonce chlapa, v podstatě zvyšuje militární maskulinitu na obecný zdroj maskulinity v populaci. K přechodovým rituálům a k šikaně při výcviku též GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 264–265.

76 EVANGELISTA, Matthew. *Gender, Nationalism, and War: Conflict on the Movie Screen*. New York: 2011.

77 Tamtéž. s. 15–17.

78 Tamtéž. s. 13. Evangelista uvádí, že případy, kdy se emancipace žen stala součástí nacionalistického projektu v 19. století, byly vzácné, avšak díky Melisse Feinberg můžeme na českém příkladu ukázat, že kooptace žen do národního hnutí byla možná i v tzv. Dlouhém devatenáctém století, byť je nutno podotknout, že úspěch českého národního hnutí po první světové válce nevedl k důslednému

50. let, nebo v Čechách na přelomu tisíciletí – získávaly i ženy, které se účastnily špionáže, ozbrojeného boje, teroristických útoků či sabotáží, čímž se stavěly do role subjektů násilí.⁷⁹

Historik Jiří Hutečka ve svém krátkém, ale informativním příspěvku ke konceptu militární maskulinity vychází především z pojetí hegemonní maskulinity australské socioložky R. W. Connell které ovšem rozšiřuje. Podle něj nelze hovořit o jedné militární maskulinitě, nýbrž o soupeřících militárních maskulinitách, některé z nichž jsou v daném čase dominantní.⁸⁰ Tuto pestrost ilustroval na dominantní pozici aristokratické maskulinity, jejímiž nositeli byli příslušníci elity, vůči maskulinitě dobrovolníků v řadách mužstva, jehož příslušníci se nacházeli na dně sociální hierarchie. Neméně důležitý je pak popis "občanské militární maskulinity," jako výsledku rozšíření zkušenosti s armádním životem mez širokými občanskými vrstvami, které sloužily kvůli branné povinnosti.⁸¹

V práci zabývající se bojovnicemi v povstaleckých organizacích se Reed M. Wood rozhodl ženy vymezit jako jednotlivce ženského pohlaví, mající ženské pohlavní znaky. Biologické pohlaví chápe jako danou vlastnost, která je vnímatelná ostatními členy společnosti. K této redukci se rozhodl, protože komplexnější pojetí genderu a jeho konstrukce nepokládal za analyticky plodné, ačkoliv uznává rozdíly mezi genderem a biologickým pohlavím, a problematičnost redukce genderu na binární opozice vyplývající z biologického esencialismu. Tato volba rovněž neznamená, že gender a genderové normy nezohledňuje jako kritické faktory ovlivňující vnímání ozbrojených žen ze strany militantních skupin a jednotlivých členů společenství, v nichž působí, anebo v jejichž zorném poli se objevují.⁸²

Svrázně se s problematikou genderu ve své popularizačně laděné, polemické knize vypořádal izraelský vojenský historik a teoretik Martin van Creveld, který s

---

osvobození ženy, nýbrž ke vzniku paradoxní situace, kdy ženy měly sice volební právo, ale v domácnosti stále podléhaly mužům. Viz FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: [2006].

79 EVANGELISTA, Matthew. *Gender, Nationalism, and War: Conflict on the Movie Screen*. New York: 2011. s. 50–57, 156–159.

80 HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVARŤÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha: 2012. s. 36–39.; Téma následně rozpracoval do podoby samostatné monografie. HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války, 1914–1918*. Praha: 2016.

81 Tamtéž. s. 40–43.

82 WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019. s. 7.

genderem, jakožto sociálně-kulturní konstrukcí, proklamativně neoperuje, protože jej pokládá za feministickou berličku, o níž se feministky opírají kdykoliv ženy, např. v oboru vojenství, selhávají.⁸³ Z toho důvodu se přiklonil k biologicko-psychologicky esencialistickému pojetí pohlavní diference, které vyplývá z pozice ženy v sexuální reprodukci⁸⁴ a pro jehož důsledky hledá v historii příklady. Cílem tohoto dokazování je ilustrovat, že ženy nepatří na frontu, nikdy na ni nepatřily a že jejich přítomnost v západních armádách těmto armádám škodí a v posledku škodí i ženám.⁸⁵ Jím uváděné příklady z historie, mytologie a fikce působí spíše jako anekdoty, jejichž účelem je potvrzení vlastního přesvědčení.

I když operuje s maskulinitou a feminitou, chápe se těchto pojmů jakožto esenciálních, nezbytných pro bytí mužem či ženou.⁸⁶ U maskulinity van Creveld ku podivu připouští její sociální konstrukci, činí tak ovšem pouze proto, že muži podle něj nemají rozdílné fáze života odděleny biologickými změnami, jako ženy.⁸⁷ Tuto sociální konstrukci je tedy možné pokládat za sekundární, za vyplývající z biologických rozdílů. Kromě ignorace explikačního potenciálu genderu formuloval také hypotézy, týkající se důsledků feminizace ozbrojených sil jimž se bude věnovat podkapitola o vojenských dějinách žen a o armádě.

1.3.2. Definice pojmů

Na základě výše citovaných definic se ztotožňuji s vymezením genderu jakožto kulturně-sociálního specifického vědění o pohlavní diferenci, které označuje mocenské vztahy a je zároveň jejich předmětem.⁸⁸ Z pojmu genderu Vystává několik dalších termínů, které je pro potřeby této práce nutno vymežit. Jedná se o pojmy: genderová identita, genderová role, genderový řád.

---

83 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?* London: 2001. s. 9. S feminismem van Creveld polemizuje nejenom v této práci, ale také v samostatné publikaci viz VAN CREVELD, Martin. *The Privileged Sex*. North Charleston 2013.

84 Tamtéž. s. 115–116, 150.

85 Tamtéž. s. 10–11, 233–237.

86 Tamtéž. O maskulinitě s. 161–165, o feminitě s. 231.

87 Tamtéž. s. 161.

88 SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 167–169; HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 13–17; STORCHOVÁ, Lucie. *Gender*. in: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: 2014. s. 198–200; DOWNS, DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno: 2016. s. 361–362.

Genderová role je soubor vzorců chování a jednání, které vyplývají z genderu jakožto kulturně-sociálně specifického vědění o pohlavní diferencii. Genderové role jednotlivci plní či neplní v závislosti na své genderové identitě, a mohou od nich být jednotlivcem či okolím jednotlivce anticipovány podle genderového řádu. Lze ji popsat jako interpersonální, sociální dimenzi genderu.

Genderovou identitou se rozumí individuální konfigurace genderu jakožto žité zkušenosti a postojů ke genderovým rolím – a to jak svým, tak i k rolím ostatních – kterou si jedinec vědomě či nevědomě osvojuje. Lze ji popsat jako intrapersonální, psychickou dimenzi genderu.

Kategorii genderového řádu představily ve své knize *Vyvlastněný hlas* Hana Havelková a Libora Oates-Indruchová. Genderový řád podle nich má rovinu symbolickou, institucionální a osobní.⁸⁹ Ačkoliv uvádějí, že existenci genderového řádu v státně socialistickém Československu zatím nelze doložit,⁹⁰ zdá se, že existence nadosobní struktury zásadně ovlivňující genderové vztahy je dlouhodobě anticipována v některých dílech např. jako „gender ideology“. Tento termín ovšem, vzhledem k existenci antigenderového hnutí, jehož hlavním motivem je boj proti genderu a tzv. genderové ideologii, lze pokládat za problematický. Havelková a Oates-Indruchová operují rovněž s pojmem genderová kultura, avšak kultura je příliš široký pojem a nevyjadřuje tak jasně a zřetelně organizující funkci oné anticipované struktury.⁹¹

Genderový řád je tedy množina mocenských vztahů, jejichž subjektem jsou genderovaní jednotlivci v časově-prostorově koherentním celku a objektem jsou gender jakožto kulturně-sociálně specifické vědění a genderové role, jakožto dílčí potvrzení či vyvrácení genderového řádu. Jedná se o celospolečenský vzor, podle něhož – anebo jemuž navzdory – jsou gender, genderové charakteristiky a role jednotlivců uspořádány. Jedná se o výslednici genderových očekávání populace, která nachází své vyjádření v zákonodárství, institucích a hnutích.

Militární maskulinita je, řečeno s Hutečkou, v čase proměnlivou genderovou konstrukcí, která nese sdělení o tom, které vlastnosti, způsoby jednání .⁹² Pro potřeby

89 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 10.

90 Tamtéž. s. 9–10, 13–14.

91 Tamtéž. s. 10. Kulturu chápou „v širokém antropologickém smyslu jako tvorbu symbolických významů prostřednictvím žité a diskurzivní praxe sdílené určitou komunitou“.

92 HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha: 2012. s. 36–37.

této práce se lze ovšem domnívat, že ve zkoumaném období byla militární maskulinita víceméně stabilním souborem genderových rolí a genderové identity, který byl ovlivněn zkušenostmi druhé světové války a inspirací v sovětské militární maskulinitě, jakož i proměnou původu a materiálních podmínek československých vojáků z povolání v letech 1945–1955. Pro potřeby této práce je nejdůležitější tezí obsaženou v Hutečkově textu tvrzení, že bojující ženy mění své sociální pohlaví a osvojují si militární maskulinitu.⁹³ Je otázkou, dochází-li k této proměně sociálního pohlaví u žen byť jen tím, že vstoupí do armády.

Feminita je, podobně jako maskulinita, souborem genderových rolí a genderové identity, který má svůj výraz mimo jiné v rovině estetického pojetí ženství. Oproti maskulinitě je – navzdory své sociální konstrukci – laicky často instinktivně spojována výhradně s biologickou reprodukční funkcí ženy.

1.3.3. Závěr

Koncept genderu poskytuje užitečný aparát k analýze společnosti. Při zkoumání tématu, jako je postavení žen v ozbrojených silách se uchopení tohoto konceptu stává nevyhnutelným. V této práci se ztotožňuji s tezí, že gender existuje ve vztahu vzájemné závislosti s biologickým pohlavím, které jej nepředchází ani nenásleduje. Dá se říct, že gender je součástí biopsychosociálního komplexu,⁹⁴ a že je pro potřeby historiografické práce zabývající se dějinami vojenství vhodné jej jako součást tohoto komplexu pojímat. Nikoliv proto, že by biologické funkce esenciálně určovaly limity genderových identit, ale protože mohou podléhat vlivu genderu a získávat či poskytovat sociokulturní významy a ospravedlnění.

93 „Antropologické, etnografické i historické studie navíc nabízejí bezpočet příkladů žen účastnicích se bojových akcí. Zde je však na místě poznamenat, že většinou se tak i nadále děje v rámci existujícího genderového řádu – ženy tudíž v daný okamžik de facto mění své sociální pohlaví a přejímají militární maskulinitu, čímž skrze změnu chování a hodnotového modelu mění své postavení v genderové struktuře, nikoliv však hierarchii samu.“ viz HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha: 2012. s. 38.

94 DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: DOWNS, DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. Brno: 2016. s. 368–369. Autorka odkazuje na Lyndal Roper a její návrat fyziologického hlediska do studia genderu. Goldstein se vydal podobným směrem, protože jej k tomu přiměla povaha oboru jeho studia, viz. GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 251–252. Genderová identita a její biopsychosociální dopady zajímají též lékaře viz CHRISTIAN, Lisa M. – COLE, Steve W. – McDADE, Thomas, – PACHANKIS, John E. – MORGAN, Ethan – STRAHM, Anna M. – DUSH, Claire M. *Kamp: A Biopsychosocial Framework for Understanding Sexual and Gender Minority Health: A Call for Action* [online]. in: *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2021, 129 (2021 Oct.). s. 107–116.

1.4. Vymezení pojmů „ozbrojené síly“ a „voják“

Dalším pojmem, jenž je nutno vymežit, jsou "ozbrojené síly". Ozbrojené síly, sestávající se v případě České republiky z Armády ČR, Vojenské kanceláře prezidenta republiky a Hradní stráže,⁹⁵ jsou institucionálním nástrojem, jímž stát zajišťuje svou bezpečnost, v českém kontextu se jedná zejména o obranu před vnějším napadením, dále pak úkoly vyplývající z mezinárodněprávních závazků České republiky o společné obraně proti napadení, jakož i některé další úkoly.⁹⁶ Ozbrojené síly obecně jsou institucionálním vyjádřením schopnosti států bránit svou existenci. Jejich „ozbrojenost“ spočívá v tom, že disponují zbrojním materiálem a podpůrným vybavením, které je pro běžného člověka typicky nedostupné, a které jim umožňuje provádět vysoce organizované a efektivní násilí. Šířeji je lze chápat jako organizace schopné provozovat organizované násilí, jejichž prostřednictvím političtí aktéři prosazují své zájmy. Jelikož existují i nestátní či kvazistátní ozbrojené síly, nelze je chápat jako výhradně státního aktéra.

Typicky jsou ozbrojené síly vnitřně diferencované, mají jasnou hierarchii vyjádřenou systémem hodností, rozhodovací proces probíhá velením shora dolů a podléhá zpravidla subordinaci dané hodnostní hierarchií.⁹⁷ Ozbrojené síly také disponují administrativním aparátem, který existuje paralelně s civilní správou a může působit jak dovnitř organizace, tak i celospolečensky. Mají také vlastní právní regulaci a jurisdikci a řadu dalších charakteristik, které z armád, abychom použili běžné označení, činí cosi na způsob „státu ve státě“.⁹⁸ Armáda obvykle nezodpovídá za vnitřní bezpečnost státu, není však z této oblasti vyloučena. V dějinách ovšem není vzácností, když armáda převezme kontrolu nad státem a civilní správa je tou vojenskou pohlcena. Takovýto způsob vlády nazýváme stratokracií.⁹⁹

V moderní době se armáda typicky vyznačuje existencí rituálů, tradic a symbolů, zpravidla právně ukotvených, které ji od civilního světa odlišují a které mají vliv na

95 Zákon 219/1999 Sb., o ozbrojených silách České republiky. Část druhá, Hlava I, § 3, odst. 2.

96 Zákon 219/1999 Sb., o ozbrojených silách České republiky. Část druhá, Hlava III, § 9, odst. 1–3.

97 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obvyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s. 83–85.

98 Tamtéž. s. 82–83.

99 Ze starořeckého στρατός (*stratós*) neboli vojsko, a κράτος (*krátos*), neboli moc, síla.

identitu vojáka, jakožto příslušníka specifické socioprofesionální skupiny.¹⁰⁰ Mezi tyto rituály patří složení vojenské přísahy, vojenský pozdrav (salutování), kdy gestem a slovem vojáci afirmují hodnotu svého protějšku (nižší hodnota zdraví hodnoty vyšší jako první) či vzdávání posmrtných poct padlým ve službě či veteránům v podobě čestné stráže, čestných salv z pušek anebo děl, či přeletů letounů. Mezi vojenské tradice patří např. vojenská hudba, způsob přehlídkového pochodového kroku, či pojmenovávání útvarů po slavných osobnostech. Kategorii symbolů bychom mohli propojit s tradicemi, nicméně tím nejvíce viditelným symbolem je existence vojenského stejnokroje a insignií hodnosti a příslušnosti. Z těchto vnějších znaků vojenské příslušnosti se odvozuje identita útvarů i jednotlivých vojáků, jelikož kromě hierarchie hodností existují také více či méně prestižní útvary a specializace, jakož i rivalita mezi jednotlivými typy „zbraní“.¹⁰¹ Nelze rovněž opomenout určitou svéhlavost jednotlivých vojáků, kteří modifikují – anebo nemodifikují – to, jak své uniformy nosí, třeba i v rozporu s předpisy. Mohou sem patřit drobné úpravy střihu uniformy, nošení insignií jednotek, jichž býval konkrétní voják členem, či způsob nošení pokrývky hlavy.¹⁰²

Důležitou charakteristikou vojáka je to, že je činitelem organizovaného, zpravidla státního, násilí.¹⁰³ Na toto násilí se musí svědomitě připravovat výcvikem a údržbou vybavení, aby v klíčový moment dokázal pomoci násilím, zpravidla smrtícího násilí, přemoci vojáka jiné armády.¹⁰⁴ Nejenom, že je pověřen k tomu násilí vykonávat, je povinen se jeho potřebám podřídit, včetně požadavku nasadit svůj život.¹⁰⁵ Nehledě na to, jestli bude sloužit v prvosledové jednotce nebo ve štábu v zázemí, je voják objektem i subjektem násilí. Politolog Joshua Goldstein tvrdí, že transkulturně žádanými vlastnostmi válečníka jsou fyzická odvaha, houževnatost, síla a schopnost

---

100 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníka Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s. 80–86.

101 Tamtéž. s. 83–86.

102 Na tuto skutečnost mne upozornil por. Mgr. Adam Čech, jemuž za podnětnou poznámku z hlediska konstrukce identity vojáka děkuji.

103 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 64–65.

104 O schopnosti kontrolovaně užívat násilí, kterou si osvojují specialisté na násilí viz MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha: 2019. s. 22; O společenské toleranci k páčání smrtícího násilí v kontextu válečného konfliktu viz GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 303–304.

105 Goldstein spojuje válečnickou zkušenost s překonáním bolestivého, nepříjemného a děsivého zážitku, jímž je účast v bitvě spíše než sama ochota zabít. GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 266.

ovládat zbraně, a osobní čest,¹⁰⁶ a že určující je pro vojáka nikoliv schopnost páchat násilí, nýbrž dlouhodobě snášet stres, deprivaci a bolest.¹⁰⁷

Pro potřeby této práce je potřeba uvést, že ne každá vojenská role nutně působí v prvním sledu, pod nepřátelskou palbou. Ženy v prvosledových jednotkách jsou dosud spíše výjimkou a je otázkou, jak se bude jejich zařazování do útvarů působících v boji v budoucnosti vyvíjet. Bytí vojákem, resp. vojákyní, ovšem obnáší naplňování určitých sociálních očekávání. Tato očekávání nejsou závislá na příslušnosti k prvosledovému anebo týlovému útvaru a k tomu či onomu způsobu vedení boje podle vnímané prestiže.¹⁰⁸

1.4.1. Závěr

V této podkapitole jsem formuloval definice pojmů „ozbrojené síly“ a „voják“. „Ozbrojené síly“ chápu jako organizace či instituce sloužící i prosazování politických zájmů státních, nestátních a kvazistátních aktérů prostřednictvím vysoce organizovaného, zpravidla smrtícího násilí. K provádění tohoto násilí užívají široký arzenál zbrojního materiálu, který je běžné populaci typicky nedostupný. Ozbrojené síly jsou horizontálně (geograficky, ale také sociálně z hlediska specializací) a vertikálně (tedy hierarchicky) diferencovány. Mají svá pravidla, tradice, rituály a omezení, která slouží k zvýšení jejich efektivity, stability a loajality.

Pojem „voják“ pak označuje jednotlivce, který je příslušníkem ozbrojených sil a podřizuje se regulacím typickým pro vojenské instituce. Jde o zmocněné subjekty a objekty organizovaného násilí. Identitu vojáka určuje řada rozličných prvků, jako jsou například uniformy, vyznamenání a ocenění, umístění v hierarchii hodností, příslušnost k typu vojska, podstupování rituálů či přijetí vojenského chování a vystupování.

---

106 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 266–267.

107 Tamtéž. s. 258–262, 283.

108 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s. 82–85.

2. Syntéza širšího pole bádání

Smyslem této kapitoly je představit poznatky o povaze komunistického panství v Československu, o jeho genderovém řádu, a o dějinách vojenství, zejména s přihlédnutím ke genderovému rozměru dějin vojenství a války. Výsledkem tohoto postupu by měl být referenční rámec syntetizovaný ze sekundární literatury, k němuž bude možno vztahovat pramenně-analytickou část této práce. Lze předpokládat, že kromě historických kontinuit a souvislostí sehraje svou roli v propojení těchto témat také gender, který je společným jmenovatelem části nastíněných témat.

Potřeba tohoto referenčního rámce je důležitá, zejména ve vztahu k dějinám vojenství. Toto přesvědčení vyplývá z předpokladu, že některé jevy, které mohou vyvstat při analýze pramenů mohly být také pojednány v jiném historickém kontextu, a že zkušenosti žen-vojákyní např. v období španělské občanské války, anebo i v chronologicky a geograficky exotičtějším historických kontextech, vyžadují samostatné představení. Kromě toho je nutno vzít v úvahu, že československé ozbrojené síly v druhé polovině 40. let neměly z hlediska vojenského využití žen průkopnickou roli a že je přímo, byť třeba nepřiznaně, inspirovala vlastní zkušenost československých zahraničních jednotek, jakož i příklad Sovětského svazu a Spojeného království, byť v případě tohoto byla později z evidentních ideologických důvodů nepřiznaná, za druhé světové války.

2.1. Genderový řád socialistického Československa

Tato podkapitola je zaměřena na problematiku státně socialistického Československa jakožto prostoru, v němž figuruje určitý genderový řád. Kromě představení relevantní bibliografie pojednává tato podkapitola periodizaci období komunistického panství se zvláštním přihlédnutím k dějinám genderu, zejména k dějinám žen, a na genderový řád tohoto období.

2.1.1. Charakteristika československého státního socialismu

Povaha československého státního socialismu je předmětem dlouhodobé historiografické kontroverze. V českém odborném i mediálním diskurzu se stýkají

a potýkají¹⁰⁹ zastánci totalitářského výkladu dějin komunistického panství, tzv. totalitáristé, s tzv. revizionisty, kteří vysvětlují existenci a dlouhodobou stabilitu vlády KSČ jako výsledek vyjednávání veřejnosti a státní moci. S přihlédnutím k jimi popsaným limitům totalitářských i revizionistických přístupů¹¹⁰ a pro potřeby této práce, se jako nejvhodnější jeví zastávat umírněnou revizionistickou pozici, byť s vědomím toho, že armáda v komunistickém režimu byla významnou institucí se zásadním vlivem na život obyvatelstva a s ambicí působit na obyvatelstvo všeobjímajícím způsobem. Přístup k lidem žijícím v státně socialistickém Československu obecně, a k ženám v českých ozbrojených silách konkrétně, jakožto k svébytným aktérům v autoritářském politickém systému se nicméně zdá být plodnějším. Ženy totiž vstupovaly do armády z různých pohnutek a v armádě působily na různých pozicích s rozličnými očekáváními, jejichž zkoumání nám umožňuje sledovat vztah genderového řádu, institucí a jednotlivců. Ke službě v armádě nebyly, na rozdíl od řady svých mužských vrstevníků, nuceny, a tím spíše vyniká jejich schopnost samostatné volby.

2.1.2. Periodizace doby komunistického panství

Vzhledem ke kontinuitám mezi obdobími tzv. „třetí republiky“ a dobou komunistického panství po únoru roku 1948¹¹¹ – mezi něž patří z hlediska zájmu této práce legislativní procesy otevírající armádu ženám, jakož i třeba proces sovětizace armády¹¹² – je vhodné zkoumat proměny genderového uspořádání socialistického Československa již od roku 1945. Období před a po únorovém převratu roku 1948 pak lze standardně periodizovat vícero způsoby – podle obecných politických a geopolitických souvislostí, anebo pomocí vypočítaných trendů v oblasti genderové

109 Spletitost debat o různých pojetích totalitarismu a revizionismu popsali např. iberoamerikanista Radek Buben a politolog Martin Štefek. viz BUBEN, Radek – ŠTEFEK, Martin. *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* [online]. in: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2/28, s. 353–389. K revizionistickým pozicím v českém kontextu např. PULLMANN, Michal; KOLÁŘ, Pavel. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: 2016. K totalitářskému výkladu tzv. druhé vlny na příkladu SSSR viz např. MALIA, Martin E. *Russia under western eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum* [online]. Cambridge, MA: 1999 [cit. 2024-01-01]. K post-totalitářskému pohledu viz. FITZPATRICK, Sheila – GEYER, Michael (eds.). *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: 2012.

110 BUBEN, Radek – ŠTEFEK, Martin. *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* [online]. in: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2/28, s. 385–388.

111 RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989*. Praha: 2018, s. 207–210.

112 KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha: 2008, s. 112, 169.

politiky a genderového řádu. Podle Hany Havelkové a Libory Oates-Indruchové lze na obecnou politickou periodizaci vztáhnout i periodizaci vycházející z genderu.¹¹³

Jedním ze způsobů periodizace období státního socialismu v poli gender history je sledování vývoje ženských práv. Takováto periodizace vychází ze základního předpokladu, že v Československu docházelo ve zkoumaném období k posunu v pozici ženy od „vyvlastňující modernizace“¹¹⁴ v 50. letech až k zakonzervování pozice ženy v 70. a 80. letech. Pro ekonomickou mobilizaci 50. let bylo typické, že stát hledal traktoristky, soustružnice i vojákyně, protože v ženské části populace viděl rezervoár pracovní síly.¹¹⁵ V 60. letech experti rozvažovali, jestli stát dokáže ženu „osvobodit od dřiny v domácnosti“, a jestli není vhodnější, aby v domácnosti – v zájmu demografického vývoje – zůstala. Stát v této době hledal způsoby, jak kvalitu života žen zvýšit.¹¹⁶ Zároveň se potýkal s problémem „přezaměstnanosti“ a ekonomické neefektivity.¹¹⁷ Za normalizace se pak plně etabloval model relativně štedré sociální podpory nukleární rodiny ve které žena plní jak roli dílčí živitelky, tak roli primární pečovatelky a na to konto strádá vlivem trojího břemene. Především za normalizace docházelo k určitému oslabování práv žen, zejména v oblasti reprodukčních práv, mezi něž patřilo omezení interrupcí¹¹⁸ i nucené sterilizace romských žen.¹¹⁹ Další oblastí, kde byla pozice ženy v pozdějších fázích socialismu limitována je snaha státní moci omezovat rozvodovost a působit proti ženskému volání po spravedlivém rozdělení domácích povinností.¹²⁰

Alternativně lze chronologii komunistického panství sledovat z pozice prominence genderového diskurzu tak, že 50. léta přinesla likvidaci dosavadního autonomního ženského hnutí a jeho nahrazení modernizačním projektem, zatímco 60. léta byla charakteristická obnoveným zájmem o genderové otázky. Normalizace

---

113 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 12–13.

114 Tamtéž. s. 22.

115 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha 2021. s. 30–31.

116 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 47.

117 PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti*. in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka*. Praha: 2019. s. 289–292.

118 K činnosti potratových komisí viz. DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. Praha 2012.

119 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 59–61.

120 RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: 2016. s. 200.

70. let, jejichž ustrnulost a důraz na tradiční formy genderových vztahů znovu zneviditelnala genderový diskurs, který zůstal neviditelný i v 80. letech, jejichž druhá polovina byla poznamenána rozpadem diskurzivní hegemonie komunistického režimu.¹²¹ Není bez zajímavosti, že kritika genderových poměrů z prostředí disentu nezaznívala, ba co více, že tradicionalistický přístup k genderu korespondoval s přístupem státu.¹²² Důležitým postřehem je, že konvenční periodizace komunistického panství podle míry omezování občanských a lidských práv, která identifikuje raná 50. léta jako období nejtuzší totality a druhou polovinu 60. let jako období největší svobody, ztrácí při zkoumání genderového řádu svou jednoznačnou polaritu. Paradoxně totiž právě pro raná 50. léta platí největší míra odhodlání komunistické elity rovnost pohlaví aktivně prosazovat, a v polovině 60. let naopak vidíme k narovnávání podmínek rostoucí odpor, který byl nejsilnější v období přestavby.¹²³

Barbara Havelková navrhla následující periodizaci vycházející z reflexe stavu socialistického práva: období zrovnoprávnění (1948–1962), období reflexe (1962–1969) a období rodiny a domácnosti (1969–1989).¹²⁴ Pro období zrovnoprávnění je typická snaha zvýšit míru aktivity žen ve veřejném prostoru. Tzv. „ženská otázka“ byla z pohledu řady komunistů vyřešena po převzetí moci v roce 1948 prostřednictvím legislativních změn, ekonomické mobilizace žen¹²⁵ a pomocí jejich aktivizace v komunistické straně a v přidružených organizacích,¹²⁶ jelikož podřízená pozice ženy byla důsledkem kapitalismu, nikoliv patriarchy.¹²⁷ Pro období reflexe je typický výskyt rozporů mezi dosavadní praxí, genderovými očekáváními společnosti a demografickými představami komunistické elity.¹²⁸ Jedním z cílů aktivity na poli ženské

---

121 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha 2011. s. 218–221, 224–225.

122 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 33.

123 Tamtéž.

124 Tuto periodizaci Havelková užila jak ve své knize, tak i v kolektivní monografii *Vývlastněný hlas*, viz HAVELKOVÁ, Barbara. *Tři stádia genderu v socialistickém právu*. in: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 46.

125 K růstu zaměstnanosti žen v letech 1948–1964 např. RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: 2016. s. 194.

126 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno: 2018. s. 131–132.

127 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 117.

128 HAVELKOVÁ, Barbara. *Tři stádia genderu v socialistickém právu*. in: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české*

zaměstnanosti se stala snaha řešit dosavadní neduhy zaměstnávání žen, tedy dostat ženy ze zdravotně závadných provozů a nabídnout jim různé pracovní úlevy a formy sociální podpory. Dopady těchto pracovněprávních reforem ovšem negativně ovlivnily zaměstnatelnost žen v těch nejvýdělečnějších odvětvích národního hospodářství a přispěly k upevnění genderově podmíněné nerovnosti ve mzdách a platech.¹²⁹ Některé ženy si v tomto období rovněž přály návrat do domácnosti.¹³⁰ Trojí břemeno, tedy stav, kdy žena dělí svůj čas mezi výkon zaměstnání, péči o domácnost a výchovu dětí, začalo být v 60. letech vnímáno jako problém ovlivňující zdraví žen,¹³¹ avšak přetrvalo i do období rodiny a domácnosti, které se kryje s obdobím normalizace a přestavby (1970–1989). Toto období se nese ve znamení pro-natalistické politiky státu, a ve snaze upevňovat tradiční genderové role.¹³² Alternativně bychom mohli zvolit periodizaci založenou na postoji ke stalinismu na tři období: stalinismus, post-stalinismus, neostalinismus a víceméně ji překrýt s obdobími zrovnoprávnění, reflexe a období rodiny a domácnosti.

2.1.3. Genderový řád období socialismu

Jak bylo uvedeno výše, genderový řád je množinou genderovaných mocenských vztahů. Jde o výslednici genderových očekávání a postojů populace, které nacházejí vyjádření v politických a právních institucích, kultuře a společenském životě. Pokud přijmeme takovou definici, je třeba na ni navázat tvrzením, že genderový řád je konstitutivním atributem každé společnosti, tedy i takové, která s pojmem genderu vědomě neoperuje. Československá poválečná lidově demokratická polis byla explicitně založena na nejprve národní a následně na třídní identitě jejích členek a členů, nicméně i tak se svébytně vypořádávala s tzv. „ženskou otázkou“.¹³³ V etnické i sociální homogenizaci hledala zdroj stability,¹³⁴ která by působila i na genderový řád československé společnosti. Ten totiž utrpěl významné šoky v důsledku obou světových

---

společnosti 1948–1989. Praha: 2015. s. 59–68.

129 RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: 2016. s. 204–205.

130 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 47.

131 Tamtéž. s. 46–47, 52.

132 Tamtéž. s. 61–63.

133 Tamtéž. s. 30–32.

134 RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: 2018. s. 210; PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti*. in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka*. Praha: 2019. s. 285–286.

válek, ekonomických turbulencí meziválečného období, proměn kultury, jakož i hlubokých demografických změn.¹³⁵ K dosažení stability bylo v československém prostředí užíváno řady autochtonních i Sovětským svazem inspirovaných¹³⁶ metod z nichž některé měly také genderový rozměr. Tyto metody zahrnovaly např. očistné násilí, nátlak státního aparátu, změny právního řádu, ekonomické stimuly, politické a propagandistické kroky aktivizující obyvatelstvo.¹³⁷

Zásadní změnou byla z hlediska genderu a genderového řádu nová Ústava z roku 1948. Podle § 1, odst. 2 Ústavy: „Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem.“¹³⁸ Další ustanovení upravují postavení manželství, rodiny a mateřství,¹³⁹ anebo sociální práva ve vztahu k práci a zaměstnanosti,¹⁴⁰ k nároku na rovnost v odměňování mužů a žen za stejnou práci,¹⁴¹ případně nároku na zvláštní zdravotní péči pro ženy v těhotenství a mateřství.¹⁴² Ústava tedy formálně zrovnoprávňovala ženy a muže, a podle teoretičky práva Barbary Havelkové tento étos na konci 40. a počátku 50. let soudce v rozhodování inspiroval.¹⁴³ Ústava z roku 1960 se z hlediska genderu od předcházející Ústavy z roku 1948 příliš neliší, ačkoliv ustanovení o rovném odměňování mužů a žen za stejnou práci není v pozdější právní úpravě zmíněno.¹⁴⁴ Podle Barbary Havelkové bylo ovšem podstatné, že rovnost pohlaví byla deklarována jako politická priorita, aniž by byla pojímána jako právní závazek.¹⁴⁵ Diskriminace nebyla chápána jako fenomén, s nímž by mělo právo nějak zacházet, nadto by se ženy stěžující si na diskriminaci musely vyrovnat s představami o přirozených rozdílech mezi pohlavími.¹⁴⁶

---

135 RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. Praha: 2018. s. 205–210.

136 O budování socialismu sovětského typu např. RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: 2010. s. 88; o sovětizaci společnosti také KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha: 2008. s. 370.

137 PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti*. in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka*. Praha: 2019. s. 282–289.

138 Ústava Československé republiky. Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. § 1, odst. 2.

139 Tamtéž. § 10 a § 11.

140 Tamtéž. § 26, odst. 3.

141 Tamtéž. § 27, odst. 4.

142 Tamtéž. § 29, odst. 2.

143 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law. Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. s. 33.

144 Ústava Československé socialistické republiky. Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. Hlava druhá.

145 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 89–90.

146 Tamtéž. s. 90–92.

Na Ústavu roku 1948 navazovala reforma rodinného práva spočívající ve zrušení právního patriarchy, a formální zrovnoprávnění manželů a manželek ve vztahu k jejich povinnostem.¹⁴⁷ Toto zrovnoprávnění pochopitelně neznamenovalo, že bylo dosaženo genderové rovnosti, anebo že došlo k rovnoměrnému rozložení povinností v domácnosti.¹⁴⁸ Ve vztahu k rodinnému právu došlo k legalizaci interrupcí a k liberalizaci rozvodů.¹⁴⁹ Je otázkou, do jaké míry bylo dosahování tohoto typu rovnosti vůbec v mentálních obzorech komunistických elit. Soustředěnost na třídní nerovnosti a národnostní diferenci, a ambice nivelizovat, resp. homogenizovat společnost v těchto dimenzích, ovšem neskýtala možnost, jak zohlednit i rozdílnost a nerovnost genderovou.¹⁵⁰ Tato zůstávala mimo mentální obzory komunistických elit.¹⁵¹

Také v sociologické produkci 60. let byl porevoluční triumfalismus československých komunistů ve věci postavení žen v socialistické společnosti reflektován jako problematický. Podle socioložky Libuše Hákové došlo v období kultu osobnosti k záměně konkrétních podmínek za ideální stav, čímž došlo ke spokojení se s „politickým vítězstvím proletariátu“ a k podcenění životních situací žen.¹⁵² Pokud byly, z marxisticko-leninistického hlediska, nerovnosti mezi lidmi způsobeny třídními rozdíly a konflikty, mohly být genderové nerovnosti pouze důsledkem ekonomicko-sociálních nerovností.¹⁵³

Proměnu genderového řádu lze mimo jiné spatřovat i v nárůstu podílu ekonomicky aktivních žen.¹⁵⁴ Středostavovským standardem 19. století, jímž otřásl dvé světové války a světová hospodářská krize, bylo, že vdaná žena zajišťovala – v souladu s představou o oddělených sférách – chod domácnosti, a že živitelem byl muž.¹⁵⁵ Tento

---

147 FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: 2006. s. 220.

148 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 44.

149 Tamtéž. s. 32.

150 PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti*. in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka*. Praha: 2019. s. 285–286.

151 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 116–117.

152 HÁKOVÁ, Libuše. *Ženy v sociální struktuře naší společnosti*. in: MACHONIN, Pavel a kol. *Sociální struktura socialistické společnosti: (sociologické problémy soudobé československé společnosti)*. Praha: 1967. s. 547–548.

153 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. 110–111.

154 BAUEROVÁ, Jaroslava – BÁRTOVÁ, Eva. *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě*. Praha: 1987. s. 188.

155 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021. s. 49–53.

model se komunistická vláda snažila narušit, protože mimo hospodářství vázal značné množství pracovních sil.¹⁵⁶ Zatímco západní Německo si mohlo dovolit kompenzovat nedostatek pracovní síly podporováním přistěhovalců, Československo muselo expandovat v oblasti nábory žen, zejména těch vdaných.¹⁵⁷ S tímto rozšiřováním rezervoáru pracovních sil se pojil požadavek na rozvoj sociální vybavenosti, zejména jeslí a mateřských škol, které měly ženám umožnit nastoupit do zaměstnání. Nelze opomenout rozvoj veřejných prádelen či kuchyní, které měly část domácích prací převzít. Přes pokrok v této oblasti ovšem nedošlo k přenesení části zodpovědnosti za domácnost na muže a ženy tak zůstávaly ve vleku práce v zaměstnání, práce v domácnosti a péče o děti, tzv. trojího břemene.¹⁵⁸

S růstem podílu ekonomicky aktivních žen byl také svázán nárůst vzdělanosti žen, který způsoboval další trhlinu v genderovém řádu. Do 80. let vzrostlo množství žen, které byly minimálně stejně vzdělané, anebo dokonce vzdělanější než muži.¹⁵⁹ To s sebou neslo výzvu autoritě mužů jednak v tom, že ženy mohly tvrdit, že dělají hodnotnou práci a tedy vyžadovat vyšší angažovanost svých mužů v péči o domácnost.¹⁶⁰ Růst vzdělanosti žen a jejich masové uplatnění v některých odvětvích s sebou ovšem nesl i důsledky, které byly následně vnímány negativně. Feminizace řady oborů, např. školství, byla pojmána jako příčina řady společenských neduhů, např. neuspokojivého stavu českých a slovenských branců v raných 90. letech,¹⁶¹ a také umožňovala horizontální segregaci v některých odvětvích národního hospodářství.¹⁶²

Barbara Havelková ovšem tvrdí, že genderový řád, navzdory některým proměnám, státně socialistického Československa byl poměrně rezistentní vůči změně. Kromě toho vycházel z tradicionalistických schémat, zejména pak z redukce rozdílností mezi muži a ženami na biologické hledisko a ze zdůrazňování biologické funkce ženy

---

156 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021. s. 30–32, 54–57.

157 Tamtéž. s. 30n.

158 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 41.

159 BAUEROVÁ, Jaroslava; BÁRTOVÁ, Eva. *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě*. Praha: 1987. s. 161–162.

160 Tamtéž. s. 79–87, 162.

161 CVRČEK, Jaromír. *Vzájemné vztahy společnosti a armády: teoreticko-empirická studie*. Praha: 1992. s. 117.

162 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 112.

jakožto matky.¹⁶³ Roli v přesvědčivosti tohoto esencialismu hrála také nereflektovaná povaha genderu a patriarchy. Historička Anna Krylova uvádí, že v druhé polovině 30. let došlo v stalinistickém SSSR k ústupu k biologickému esencialismu z důvodu neuspokojivého – z pohledu sovětského vedení – demografického vývoje.¹⁶⁴ Je otázkou, do jaké míry byly výše ilustrované ústupy k biologickému esencialismu v Československu a v SSSR důsledkem tradicionalismu, který mohl prostupovat politické a odborné elity, a nakolik hrála roli cílevědomá technokratická představa o provozování *biopolitiky*.¹⁶⁵

2.1.4. Závěr

Zkoumané období, jehož převážná většina spočívá v éře komunistického panství, tato práce periodizuje v souladu s dosavadním badáním v poli gender history. Pro druhou polovinu 40. let a pro 50. léta platí, že byly obdobím, které navazovalo na ekonomickou mobilizaci žen za druhé světové války a na náhlou a hlubokou změnu demografie státu spojenou s poválečným nuceným vysídlováním Němců a Maďarů. Stát potřeboval pracovní síly k provedení poválečné obnovy a následně k rozvoji průmyslových kapacit. Ačkoliv byl v rozšíření kariérních možností žen spatřován projev postupující ženské emancipace, byly ženské organizace vtěleny do politického rámce komunistického panství a pozbyly možnost se samostatně rozvíjet. Namísto toho se genderová agenda dostala pod kontrolu komunistického vedení a stala se podružnou, jelikož hlavním měřítkem rovnosti se stala rovnost třídní. Bylo dosaženo dílčího pokroku, např. v otázce liberalizace rozvodů a legalizace interrupcí. Rovnost žen a mužů v privátní sféře byla stanovena zákonem, i když tato rovnost byla postulována formálně a nebyla prakticky vymáhána či umožňována.

V 60. letech pak došlo ze strany expertů k obnovení zájmu o genderové otázky, avšak zároveň s tím proběhlo vychýlení společenské debaty v důsledku reakce na politiku 50. let. Stát jednak řešil otázku pracovních podmínek žen, které měly nově podléhat přísnějším zdravotním kritériím, ale také se začal vypořádávat s negativně vnímanými demografickými jevy, nižší porodností a vyšší rozvodovostí, na které

---

163 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 96–97.

164 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 22.

165 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 106–107. O pojmu biopolitika viz FOUCAULT, Michel. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: 2009.

reagoval jednak štedřejší sociální podporou matek. Také reguloval dostupnost rozvodu či interrupce, či se vrátil k předpokladu, že pro optimální průběh výchovy dítěte je nezbytná rodina. Řada z těchto změn či návratů k původním modelům vyplývala z působení expertních kruhů na státní politiku.

V období tzv. normalizace, tedy v 70. a 80. letech, se plně etabloval pohled na rodinu a genderové vztahy spočívající v podpoře porodnosti a mateřské péče. Rozhodující pro takovéto nastavení genderového řádu byla představa státních představitelů a expertů, že žena se měla primárně realizovat v oblasti výchovy dětí, tedy měla umožňovat populační růst, ačkoliv disponovala možností následně se realizovat i kariérně či aktivitou ve veřejné sféře.

Přes výše nastíněnou dynamiku ovšem platí, že genderový řád lidově demokratického, resp. socialistického Československa byl v řadě ohledů pevný. Biologická funkce a sociální role ženy jakožto matky byla v médiích vyzdvižována nehledě na to, jednalo-li se o 50. či o 80. léta. Proměny genderového řádu probíhaly na povrchu, na úrovni formálních proklamací, jimiž byly kupříkladu právní „garance“ rovnosti pohlaví,¹⁶⁶ a na střední úrovni, v oblasti rozdílných, zpravidla kariérních možností, které se ženám otevíraly.¹⁶⁷ Hluboká, radikální proměna genderového řádu se ovšem – kvůli absenci autonomního feministického hnutí a protidiskriminačního zákonodárství – ve státně socialistickém Československu nekonala.¹⁶⁸ Tento deficit se jeví v dnešní době zajímavým i proto, že se aktérům a aktérkám v první polovině období komunistického panství mohlo zdát, že pozice žen v Československu byla do zhruba 70. let lepší a příznivější než pozice žen na druhé straně tzv. železné opony, např. se západním Německem.¹⁶⁹

---

166 HAVELKOVÁ, Barbara. *Tři stádia genderu v socialistickém právu*. in: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 75.

167 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021. s. 54–56.

168 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 85–90.

169 WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021. s. 40–52.

2.2. Ženy v armádě v historické perspektivě

Intuitivně by se mohlo zdát, že umožnění vojenské služby ženám je projevem demokratického a pokrokového charakteru státu. Tento pohled je do určité míry podmíněn mediální reprezentací žen v armádách západních demokracií, a diskurzem, který rámuje rozšiřování škály specializací, jimž se ženy mohou v rámci své vojenské kariéry věnovat, jako odstraňování starých genderových nerovností.¹⁷⁰ Avšak tento pohled, v jehož středu jsou příslušnice AČR, vojákyně amerických ozbrojených sil či odvedenkyně Izraelských obranných sil (IDF), je poměrně reduktivní. V současnosti většina států světa umožňuje ženám vstup do svých armád, byť pochopitelně za rozličných podmínek.¹⁷¹ Existují samozřejmě i státy, v nichž je vojenská služba žen vyloučena, např. se jedná o Vatikán. Afghánistán pod vládou Talibanu ponechal zlomek žen v řadách bezpečnostních sil proto, aby měl personál pro např. tělesné prohlídky žen, lze se však domnívat, že z armády jako takové ženy vyloučil.¹⁷²

Při hledání širšího mediálního záběru vojenské služby žen můžeme připomenout v nedávné minulosti mediálně vděčné téma kurdských příslušnic milicí YPG a YPJ působících v Sýrii, zejména proti fundamentalistickému Islámskému státu.¹⁷³ Avšak ženy-vojákyně je možno vidět i na vojenských přehlídkách KILDR, státu, který v roce 2015 zavedl povinnou vojenskou službu pro ženy.¹⁷⁴ Dalším příkladem anebo si můžeme vzpomenout na libyjského diktátora Muammara Kaddáfího a jeho tělesnou stráž tzv. Revolučních jeptišek, též známých jakožto „Amazonky“.¹⁷⁵ Vysoké zastoupení

---

170 „Každý sedmý voják v české armádě je žena. Nebojí se za knipl, ale ani výsadku“ z 14. 3. 2023.

<https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zeny-uniforma-armada-ceske-republiky-nato-sluzba-vojakyne.A230301_162534_domaci_ivos>

„Ženy dobývají NATO. Řídí politiku, bojují, létají ve stíhačkách“ z 13. 7. 2010.

<https://www.idnes.cz/zpravy/nato/zeny-dobývaji-nato-ridi-politiku-bojuji-letaji-ve-stihackach.A100713_103312_zpr_nato_inc>

171 CIA World Fact Book [online]. <<https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/military-service-age-and-obligation>>

172 CIA World Fact Book [online].

<<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#military-and-security>>

173 „The Kurdish female fighters bring the fight to IS“ BBC News z 5. 5. 2014

<<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29085242>>

174 „North Korea introduces 'mandatory military service for women“ The Guardian z 31. 1. 2015

<<https://www.theguardian.com/world/2015/jan/31/north-korea-mandatory-military-service-women>>

175 „Libyjského šéfa brání amazonky, ženy schopné zabíjet“ Lidovky.cz z 4. 3. 2011

<https://www.lidovky.cz/svet/libyjskeho-sefa-brani-amazonky-zeny-schopne-zabijet.A110304_155637_ln_zahranici_jv>

„Gaddafi's 'Amazonian bodyguards' barracks quashes myth of glamour“ The Guardian z 7. 9. 2011

<<https://www.theguardian.com/world/2011/sep/07/gaddafis-amazonian-bodyguards-barracks>>

žen v armádě není jenom charakteristikou tzv. západních armád, např. Eritrea má v početním stavu armády až 30 % žen.¹⁷⁶ Koneckonců, pokud se podíváme dále do minulosti, i nacistické Německo, které nelze podezírat z ochoty umožňovat ženám uplatnění mimo sféru domácnosti, nasazovalo ženy k obsluze protiletadlových baterií, třebaže je pokládalo za civilistky.¹⁷⁷ V současnosti umožňuje ženám sloužit v armádě většina států světa, ačkoliv podmínky této služby jsou různé.¹⁷⁸

Se službou žen v ozbrojených silách se pojí řada společenských problémů a kontroverzí. Nejzásadnějším problémem je sexuální násilí, jemuž jsou vojákyně vystaveny zpravidla ze strany svých nadřízených a kolegů, které bylo zdokumentováno v ozbrojených silách USA v období války v Perském zálivu.¹⁷⁹ Není bez zajímavosti, že k výskytu sexuálního násilí docházelo i ve skupinách, které proklamativně bojovaly za ženská práva a umožnily ženám účastnit se bojů, např. v řadách Zimbabwské africké národní osvobozené armády (ZANLA).¹⁸⁰ Sexuální obtěžování a sexuální násilí směřované vůči vojákyním bylo pojednáno také ve vztahu k československým vojákyním na východní frontě za druhé světové války, byť zde byli jako agresori identifikováni rudoarmějci, tedy vojáci mimo jednotku.¹⁸¹ Podle Wooda hraje ve výskytu sexuálního zneužívání roli vnitřní kultura té které organizace.¹⁸²

Van Creveld k této problematice přistoupil dosti svérázně a problém spatřoval zejména v situacích, kdy si ženy na sexuální obtěžování stěžovaly a negativně tak působily na kariéry vojáků-mužů i na atmosféru v armádě.¹⁸³ Toto je součástí širšího komplexu kontroverzí spjatých s feminizací, a tedy úpadkem, západních armád, na které ve své knize upozorňuje. Feminizace armády, a zejména bojových jednotek, podle něj

---

176 CIA World Fact book [online]. <<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/eritrea/#military-and-security>>

177 *Wehrmachthelferinnen* byly ovšem z ideologických důvodů oficiálně civilistkami. HAGEMANN, Karen. „German Women Help to Win!“ *Women and the German Military in the Age of World Wars*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 497–506.

178 CIA World Fact book [online]. <<https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/military-service-age-and-obligation>>

179 ENLOE, Cynthia. *The Morning After: Sexual Politics and the End of the Cold War*. Berkeley: 1993. s. 166, 184–197.

180 WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019. s. 15.

181 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021. s. 289–290.

182 WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019. s. 17.

183 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?*. London: 2001. s. 10.

vede k znehodnocení bojových útvarů kvůli fyzicky nevyhovujícím ženám, kvůli nákladům na oddělené ubikace a lékařskou péči o ženy, a úpadku morálky buďto proto, že mají muži tendenci ženy příliš ochraňovat, anebo kvůli nařčením ze sexuálního obtěžování, jimž čelí.¹⁸⁴ K tomuto procesu podle van Crevelda dochází proto, že jaderný mír a všeobecný ústup válečných konfliktů vysoké intenzity – je nutno poznamenat, že kniha vyšla před útokem na WTC 11. září 2001 – snižuje nároky na armádu. Protože vlády hledají způsoby, jak ušetřit, rozhodují se podle něj šetřit na armádě tím, že využijí levnější práci žen, což pro muže sníží prestižnost služby v armádě, kterou nahradí prací v žoldněřských skupinách. Knihu uzavírá predikcí, že pokud by mělo dojít k velkému, konvenčnímu válečnému konfliktu, feminizované armády by se rychle defeminizovaly.¹⁸⁵ Zůstává otázkou, jak úspěšně van Creveldovy predikce ob stojí v kontextu dnešní doby.

Nelze totiž opomenout kontext současného geopolitického napětí a válečných konfliktů. V ukrajinské armádě slouží na 60,000 žen, z nichž 42,000 je příslušnicemi armády. Z těchto je 5,000 žen v nasazeno v bojových rolích.¹⁸⁶ V ozbrojených silách Ruské federace bylo v roce 2020 asi 41,000 žen a v březnu roku 2023 jich mělo být na 39,000. Tento mírný pokles, navzdory potřebě lidské síly, je sám o sobě zajímavý. Neméně fascinující je tematizace působení žen v armádě v rámci západního diskurzu, kdy je válka Ukrajiny a Ruska rámována jako střet demokracie hájené občany nehledě na pohlaví, a tradicionalistické autokracie, která ženy omezuje, resp. jako střet liberálního a illiberálního genderového řádu.¹⁸⁷ Přes to se v ruských médiích objevují fotografie vojákyní, včetně např. fotografie Vladimira Putina a mužů a žen ve vojenských uniformách v Rostově-na-Donu.¹⁸⁸

---

184 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?*.

London: 2001. s. 9–13, 230–236.

185 Tamtéž. s. 13, 235, 237.

186 „It's like playing with death' - Ukraine's female front-line soldiers“ BBC News z 2. 8. 2023. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-66254964>>

187 KRATOCHVÍL, Petr – O'SULLIVAN, Míla. *A War Like No Other: Russia's Invasion of Ukraine as a War on Gender Order* [online]. in: *European Security*, 2023, č. 3/32. s. 347–366.

<<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2023.2236951?scroll=top&needAccess=true>>

„Women in the Russian Military“ Center for Strategic & International Studies z 18. 9. 2020. <<https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/women-russian-military>>;

„ANALYSIS: Ukraine Deploys Female Soldiers in Combat, Russia Doesn't – Is That About to Change?“ Kyiv Post z 10. 11. 2023. <<https://www.kyivpost.com/analysis/23928>>

188 „Did Putin Use Actors To Portray Russian Soldiers In Latest Address? Netizens Show Proof“ International Business Times z 3. 1. 2023. <<https://www.ibtimes.com/did-putin-use-actors-portray-russian-soldiers-latest-address-netizens-show-proof-3652917>>

Moderní zastoupení žen v armádách po celém světě a napříč politickými systémy ovšem kontrastuje s víceméně bezprostřední minulostí tzv. dlouhého devatenáctého století, jehož genderovému řádu navzdory se ženy emancipovaly. Pro vysvětlení vyloučení žen ze světa vojenství v Evropě 19. století je směrodatná viktoriánská morálka,¹⁸⁹ uspořádání občanského a rodinného práva v napoleonském Code Civil a v dalších občanských zákonících,¹⁹⁰ které se jím inspirovaly, vznik občanských masových armád založených na všeobecné branné povinnosti pro muže,¹⁹¹ a zkušenost Evropy s koloniálním opanováním Asie a Afriky a s tamními nábožensko-kulturními specifiky.¹⁹² Tyto momenty ovlivnily genderové opozice privátní/veřejné a femininní/maskulinní a přípustnost či nepřípustnost mobility uvnitř těchto opozic, a vytvořily konfiguraci genderového řádu, která začala již v 19. století být ženskými emancipačními hnutími vyzývána, zpochybňována až vyvracena.

2.2.1. Vojenské dějiny žen před druhou světovou válkou

V historii existovala řada případů, kdy se ženy individuálně či hromadně věnovaly vojenské profesi, resp. válčení. Nelze proto hovořit o tom, že by přítomnost žen ve vojenském prostředí byla moderním fenoménem. Stačí zmínit pravěké a starověké keltské a germánské ženy doprovázející své muže na taženích, či *gladiatrices* v období přelomu římské republiky a principátu, vikinské štitovnice a bezpočet šlechtičen-vojevůdkyň v evropském středověku, japonské válečnice onna bugejša či onna muša bojující po boku samurajů anebo bránící jejich domovy. Ve skutečně masovém měřítku pak musíme zmínit „dahomejské Amazonky“ působící v 18. a 19. století, anebo rudoarmějky za druhé světové války.¹⁹³ Také je třeba zmínit konkrétní

---

189 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat!: československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 41.

190 O vlivu práva 19. století na postavení ženy, např. v rakousko-uherském (ABGB) a československém kontextu, viz FEINBERG, Melissa. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: [2006]. s. 42–52.

191 KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*. Praha: 2008. s. 133–141.

192 Např. britští důstojníci začali nosit vousy, aby pro kolonizovanou populaci v Indii vypadali mužněji, o maskulinitě a vousech v předkoloniální mughalské Indii např. O'HANLON, Rosalind. *Kingdom, Household and Body History, Gender and Imperial Service under Akbar*. in: *Modern Asian Studies*. 2007, No. 5/41 (Sep., 2007). s. 915–916.

O vousech jako maskulinním atributu v 19. století. OLDSTONE-MOORE, Christopher. *Mustaches and Masculine Codes in Early Twentieth-Century America*. in: *Journal of Social History*, 2011, No. 1/45 (Fall 2011). s. 49–50,53; OLDSTONE-MOORE, Christopher. *The Beard Movement in Victorian Britain*. in: *Victorian Studies*, 2005, No. 1/48 (Autumn, 2005). s. 11–14.

193 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 21–22.

historické osobnosti, zpravidla panovnice a vojevůdkyně, které se do válek a válečnictví zapojily, jako např. královna Boudicca, Olga Kyjevská, Jana z Arku, Alžběta I. a další.

Nelze rovněž opomenout stovky zdokumentovaných případů, kdy se ženy v různých epochách přidávaly k ozbrojeným silám a účastnily bojů, a za tím účelem se za muže převlékaly.¹⁹⁴ Tyto případy jsou ovšem obvykle projevem individuální vůle věnovat se vojenské profesi, zpravidla navzdory společenským očekáváním a normám. Pro sociální dějiny jsou významná společenská očekávání a normy, jakož i posuny v nich, a pro oblast vojenství platí, že se jedná o především, byť nikoliv exkluzivně, o maskulinní záležitost, a že je jako taková společností vnímána.

Ačkoliv platí, že účast žen v boji byla historicky výjimečná, ženy byly v předmoderních dobách neodmyslitelnou součástí vojenského života.¹⁹⁵ Markytánky působily součástí raně-novověkých zemských vojsk a žoldnéřských společností, jakož i novověkých státních armád. Ošetřovaly raněné vojáky a žoldnéře, vypomáhaly s obstaráváním potravy sběrem či rekvírováním, šily a látaly oděvy, praly, vařily, či prodávaly zásoby. Zajišťovaly zkrátka veškerý servis potřebný k přežití na vojenských taženích, byť jejich význam pro ekonomiku táhnoucí armády klesal s rostoucím vlivem novověkého státu, který stále armády vydržoval.¹⁹⁶ Vztahy markytánek k vojákům byly rozličné, zatímco některé byly manželkami či družkami jednotlivých vojáků, jiné jim byly partnerkami po dobu tažení a další se živily prostitucí, ať už to pro ně byl hlavní zdroj příjmu nebo přivýdělek.¹⁹⁷

Doprovázely také masové odvedenecké armády napoleonských válek. Po roce 1815 jejich počty ve zmenšujících se a profesionalizujících se armádách klesaly, mimo jiné kvůli rozmachu industrializace, která ženám z chudších vrstev nabízela nové příležitosti výdělků. I přes to ženy jako táborové markytánky působily i v Krymské válce.¹⁹⁸ Hacker uvádí, že na konci devatenáctého a počátku dvacátého století armády

---

194 LYNN, John A. *Essential Women, Necessary Wives and Exemplary Soldiers: The Military Reality and Cultural Representation of Women's Military Participation*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 122–129.

195 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. s. 21–22; HACKER, Barton C.; VINING, Margaret. *Introduction*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 1–5.

196 LYNN, John A. *Essential Women, Necessary Wives and Exemplary Soldiers: The Military Reality and Cultural Representation of Women's Military Participation*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 94–117.

197 Tamtéž s. 94–98.

198 HACKER, Barton C. *Reformers, Nurses and Ladies in Uniform: The Changing Status of Military Women (1815–c. 1914)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 137–143; též VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and*

dosáhly vrcholu ve své byrokratizaci a maskulinizaci, snad poprvé v historii. Táborové markyťanky vojenský svět opouštěly, s výjimkou těch nejzapadlejších periferií impérií.¹⁹⁹ Zdravotní sestry dosud byly v řadě armád civilní podporou v období válečného stavu, byť některé armády na přelomu 19. a 20. století začaly zdravotní sestry zařazovat do svých řad.²⁰⁰ Jediné ženy, které v armádě tak trochu zůstaly, ačkoliv formálně patřily mimo ni, byly manželky vojáků a důstojníků, avšak ty se staly v podstatě neviditelnými, protože armády jejich manželům – zpravidla důstojníkům – poskytovaly ubytování.²⁰¹ Fakt, že ženy byly z vojenského života vyloučeny až na konci 19. století je snad možné vysvětlit kombinací kulturní dominance dobového středostavovského pojetí feminity a valorizací militarismu v řadách střední třídy, jakožto projevu občanského a vlasteneckého citění. Tato valorizace militarismu se projevovala i esteticky, jelikož z vojenské uniformy učinila nejenom statusový symbol související s občanskými ideály, ale také symbol maskulinity.²⁰²

Poměrně nepřekvapivé jistě je, že citelné trhliny v genderovém řádu 19. století způsobila první světová válka,²⁰³ v níž ženy poprvé, byť výjimečně, vystoupily nejenom ve vojenských uniformách, ale také přímo v bojových rolích, jako např. v ruské armádě. Ženy požadovaly politická práva, jako aktivní a pasivní volební právo, rozšiřovaly svou profesní kvalifikaci zastupováním mužů odvelených na pracovišti,²⁰⁴ a absence mužů působila i na dynamiku domácností, v nichž dlouhodobě chyběl hlavní živitel.²⁰⁵ Nicméně toto vylepšování pozice žen ve společnosti nebylo bez odporu.²⁰⁶

War: Do Women Belong in the Front Line?. London: 2001. s. 96.

199 HACKER, Barton C. *Reformers, Nurses and Ladies in Uniform: The Changing Status of Military Women (1815–c. 1914)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 153–155; též VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?*. London: 2001. s. 96.

200 Tamtéž s. 162–163; též VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?*. London: 2001. s. 98.

201 HACKER, Barton C. *Reformers, Nurses and Ladies in Uniform: The Changing Status of Military Women (1815–c. 1914)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 153.

202 STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, 2004, No. 1/109. s. 82–83.

203 KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: 2013. s. 98.

204 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 189–190.

205 KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: 2013. s. 98–101.

206 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to*

Na frontu Marija Bočkarjovová původně narukovala po získání svolení od cara Mikuláše II., nicméně po únorové revoluci v roce 1917 se obrátila na armádní špičky s požadavkem verbovat ostatní ženy a vytvořit plně ženskou bojovou jednotku.²⁰⁷ Tato jednotka, tzv. „první ruský ženský prapor smrti“, byla následně nasazena na frontě. Rusko za Kerenského vlády „bylo prvním státem, který systematicky nasadil ženy v pohlavně segregovaných jednotkách,“²⁰⁸ s tím, že šlo o celkem patnáct praporů. Historička Kimberly Jensen vznik těchto jednotek vysvětluje jejich propagandistickou hodnotou – ženy bojující za Rusko měly zostudit muže, kteří se k boji neměli.²⁰⁹

Důvodem, proč Kerenského vláda militarizaci žen dopustila, může spočívat v neutěšené personální situaci, v níž se za války ruská armáda nacházela – již na počátku války utrpělo Rusko bezprecedentní ztráty a nedostávalo se mu motivovaných vojáků. Podle historičky Melissy Stockdale roli hrál také odkaz Napoleonovy invaze z roku 1812, takzvané Vlastenecké války, který v ruské společnosti silně rezonoval a snižoval práh pro to, aby se i ženy mohly chovat „vlastenecky“, zejména v období katastrofálních porážek ruské armády.²¹⁰ Nadto Kerenský nemusel řešit politickou ožehavost nasazení žen v boji, protože volební právo v důsledku únorové revoluce ženy obdržely a z toho důvodu jejich služba v armádě souzněla s dobovým ideálem občana-obránce, třebaže byl tento konstrukt původně exkluzivně mužský.²¹¹ Dalším momentem, který mohl spočívat za relativní lehkostí, s níž byly ženy v Rusku militarizovány, mohl být relativně primitivní agrární charakter ruské společnosti, oproti urbanizovanému

---

Women's Military History. Leiden: 2012. s. 190.

207 STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, 2004, No. 1/109. s. 91–92.

208 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 208–209.

209 Zostouzení mužů ozbrojením žen není výjimečný motiv, viz GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. s. 273–274; LYNN, John A. *Essential Women, Necessary Wives*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 127; JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 208–209; VINING, Margaret. *Women Join Armed Forces: The Transformation of Women's Military Work in World War II and After (1939–1947)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 264; též STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, vol. 109, no. 1, 2004. s. 91–92.

210 STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, 2004, No. 1/109. s. 87.

211 Tamtéž. s. 82, 88.

industriálnímu či agrárně-mechanizovanému charakteru britské, francouzské, německé či americké společnosti, kde byla žena, respektive její středostavovský ideál, odkázán do sféry domácnosti a nemusela na veřejnosti vykonávat fyzicky namáhavé práce.²¹² Tato poslední hypotéza ovšem nevysvětluje, proč se v Rusku chtěly stejně jako rolnice militarizovat také příslušnice městských středních a vyšších vrstev.²¹³

Ačkoliv v západní Evropě docházelo k ojedinělým případům, kdy ženy předstíraly že jsou muži, nikdy tam nedošlo k posvěcení dobrovolného rukování žen do bojových rolí. Ženy do západních armád pronikly jako dobrovolnice, pomineme-li jejich zavedené role zdravotních sester, jako kancelářské pracovnice, telefonistky či jako další nebojové, podpůrné síly. Velká Británie měla Women's Auxiliary Army Corps (WAAC), později pojmenovaný po královně Marii (QMAAC), Women's Royal Air Force (WRAF) a Women's Royal Naval Service (WRNS). Spojené státy zase poměrně záhy po svém vstupu do války umožnily nasazení žen např. na telefonních ústřednách či na kancelářských pozicích v námořnictvu a u námořní pěchoty, ačkoliv jim nepřiznaly vojenský status, nýbrž status smluvních civilních zaměstnankyní.²¹⁴ Kromě toho vznikaly paramilitární dobrovolnické organizace, v nichž ženy podléhaly vojenskému způsobu života. Nosily uniformy, provozovaly vojenský dril, byly organizovány podle způsobu vojenských jednotek.²¹⁵ Francie oproti tomu spoléhala na zaměstnávání žen jakožto civilistek, ačkoliv se jednotlivkyně z patriotických důvodů snažily přidat k armádě.²¹⁶

V německé císařské armádě se ženy jakožto vojákyně prosadily až ke konci války (léto 1918), coby *Nachrichterinnen*, v ženském spojovacím sboru (*Nachrichtenkorps*). Zdravotní sestry, ani dobrovolnice působící v bezprostředním týlu

---

212 Finská historička Tiina Lintunen v kontextu agrárního Finska poukazuje na skutečnost, že se ženy podílely na těžké zemědělské práci, sice pro domácnost, ale ne v soukromí domova. LINTUNEN, Tiina. *Women at War*. in: TEPPORA, Tuomas – ROSELIUS, Aapo (eds.) *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Leiden: 2014. s. 202–203.

O pozici ženy v rámci zemědělského domácího hospodářství („oikos“) WAGNEROVÁ, Alena. *Ženy za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: 2021. s. 49–50.

213 STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, 2004, No. 1/109. s. 96–98.

214 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 214–215.

215 Tamtéž. s. 206–208.

216 Tamtéž. s. 212–213.

nebyly vojákyněmi, nýbrž civilistkami.²¹⁷ Ženy byly do armád přijaty proto, že uvolňovaly mužské kancelářské pracovníky k tomu, aby byli blíže frontě či na frontě. Pochopitelně, řada mužů nesla možnost nasazení v zákopové válce nelibě a proto ženy, konkurentky, čelily určitému nepřátelství.²¹⁸ V tomto nepřátelství se také projevoval despekt vůči ekonomicky a sexuálně nezávislým mladým ženám, které se na tyto podpůrné pozice často hlásily.²¹⁹ V Rakousku-Uhersku působilo na 50,000 dobrovolnic ve *weibliche Hilfskräfte im Felde (w. Hk.)*. Proměnu genderového řádu ve válečném Rakousku-Uhersku pak ilustrovalo rozšíření uniformovaných žen nadaných určitou autoritou ve veřejném prostoru, což vedlo ke konfliktům a zesměšňování uniformovaných příslušnic např. vojenských pomocných sil.²²⁰

Dalším významným vstupem žen do světa vojenství byla španělská občanská válka. Obraz republikánských bojovnic, nazývaných *milicianas* se stal jedním ze symbolů této války. Historička Frances Lannon uvádí, že se na samém počátku občanské války mladé ženy ze španělských měst spontánně ozbrojily a militarizovaly, byť historička Mary Nash podotýká, že frontových bojovnic bylo pouze velmi omezené množství,²²¹ podle všeho jich prý v konečném důsledku působilo na frontě méně než 200.²²² Bytí vojákyní bylo vzpourou proti tradici, a i ženy, které se zbraní nechopily, se v republikánském týlu rozhodly obléci kalhoty a chodit bez pokrývky hlavy.²²³

---

217 HAGEMANN, Karen. „German Women Help to Win!“ *Women and the German Military in the Age of World Wars*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 490–492.

218 Tomuto nepřátelství čelily ženy v britské armádě, ale také v armádě německé. Viz. JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 212–213.; HAGEMANN, Karen. „German Women Help to Win!“ *Women and the German Military in the Age of World Wars*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 490.

219 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 211–212.

220 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 55–56; KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: 2013. s. 108–111.

221 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. In: *Transactions of the Royal Historical Society*. 1991, Vol. 1. s. 221–222.; NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 273.

222 NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 275.

223 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. In: *Transactions of the Royal Historical Society*. 1991, Vol. 1. s. 217.

Ke španělským bojovnicím se přidaly i zahraniční interbrigadistky, jako britská umělkyně Felicia Browne či francouzská filosofka Simone Weil.

Do konce války ovšem *milicianas* na frontě nezůstaly, postupem času byly z republikánských sil na frontě vyloučeny, a odkázány na službu v týlu.²²⁴ Působení žen na frontě bylo pokládáno za nouzové řešení, kterému byla v září roku 1936 učiněna přítrž s tím, že ženy byly z fronty během podzimu a zimy staženy.²²⁵ V rozhodnutí stáhnout ženy z fronty sehrály roli také mediální kampaně proti šíření pohlavních chorob mezi vojáky, z jejichž šíření byly implicitně či explicitně obviňovány právě *milicianas*, které byly zároveň s tím obviňovány z provozování prostituce.²²⁶

Z hlediska genderových rolí bylo zajímavé také to, jak se *milicianas* setkávaly a vypořádávaly s požadavky svých mužských kolegů, kteří očekávali úklid či praní prádla, avšak zároveň přijímali to, že se ženy účastnily bojů. Tato stírající se hranice mezi mužskými a ženskými činnostmi byla obnovena poté, co byly ženy vykázány do týlu.²²⁷ Roli v tomto sehrálo také vítězství stalinistů nad nestalinistickými komunisty z POUM a anarchisty, které znamenalo odložení genderových otázek jakožto tématu.²²⁸ Podle Nash se ženy rovněž musely vypořádávat se sexuálními návrhy svých mužských spolubojovníků a s obavami, které se pojily s odmítnutím těchto návrhů.²²⁹

Rovněž nelze opomenout roli žen na iberoamerických válčích, např. v mexické revoluční válce, která hluboce zasáhla mexickou sociální strukturu a v níž se ženy masově účastnily vojenského života a v některých případech i bojů. *Soldaderas* bojovaly bok po boku s muži, ačkoliv se do jednotlivých armád a milicí dostaly

---

224 Velice záhy se v republikánské společnosti objevilo heslo: „Muži na válečnou frontu, ženy na domácí frontu,“ které jednoznačně umísťovalo přijatelný projev femininního patriotismu do týlu, oproti prvnímu sledu, kde figurovaly některé *milicianas*, jejichž působení bylo výzvou mužskému genderovému sebepojetí. NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*, Vol. 15, No. 2 (May, 1993). s. 270.

225 NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 276.

226 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 1 (1991). s. 222. K pohlavním chorobám a fenoménu prostituce také NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 278–280.

227 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 1 (1991). s. 222. O úklidu, vaření a praní také NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 281–282.

228 Tamtéž. s. 224.

229 NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 280–281.

původně jako manželky či družky vojáků, které armádu doprovázely, ne jako osoby cíleně verbované.²³⁰

2.2.2. Ženy ve druhé světové a studené válce

Za zcela přelomové období lze z hlediska militarizace žen pokládat druhou světovou válku, v níž se setřely rozdíly mezi frontou a zázemím kvůli rozšíření leteckého bombardování i kvůli četným – a často násilným – interakcím mezi okupujícími a okupovanými. Roli také hrála rozsáhlost války a skutečnost, že se do ní zapojily nejenom velmoci, ale také středně velké až malé státy, které musely kompenzovat své demografické limity mobilizací dříve ignorovaných segmentů společnosti. To je příklad Finska, které se Sovětským svazem válčilo na frontě dlouhé více než 1,200 kilometrů a čelilo mnohonásobné přesile. Paramilitární organizace *Lotta Svärd*, v níž byly finské dobrovolnice organizovány již od roku 1920,²³¹ sloužila jako důležitý zdroj logistické podpory finských ozbrojených sil. Rozsah služeb poskytovaných touto organizací zahrnoval zdravotnickou péči, vaření, praní prádla, prodej spotřebního zboží vojákům či službu na protileteckých pozorovatelnách.²³² V roce 1943 měla mít *Lotta Svärd* na 173,000 členek²³³ a lze předpokládat, že před ukončením pokračovací války sovětskou ofenzívou v létě 1944 byl tento počet ještě vyšší. Z tohoto počtu mělo na frontě mělo sloužit až 10,000 žen, třebaže neozbrojených a bez vojenského výcviku.²³⁴ Členky byly zpravidla neozbrojené, což lze vysvětlit neochotou konzervativního finského velení ozbrojovat ženy,²³⁵ patrně z historických důvodů – finská rudá garda v průběhu občanské války (1918) nasazovala ženy i v boji.²³⁶

Ve Spojeném království vznikly v září roku 1938 ženské pomocné sbory Britské armády ATS, z nichž se v roce 1939 vydělil sbor WAAF, který měl podporovat Královské letectvo. V roce 1939 rovněž došlo k reaktivaci ženského pomocného sboru

---

230 JENSEN, Kimberly. *Volunteers, Auxiliaries and Women's Mobilization: The First World War and Beyond (1914–1939)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 217–218, 223.

231 VIRTANEN, Aila. *Accountability to the Nation – The Finnish Lotta Svärd Organization* [online]. s. 7.

232 Tamtéž. s. 8.

233 Tamtéž. s. 10.

234 Tamtéž. s. 8.

235 Tamtéž. s. 12–13.

236 LINTUNEN, Tiina. *Women at War*. in: TEPORA, Tuomas – ROSELIUS, Aapo (eds.) *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Leiden: 2014. s. 201.

Královského námořnictva WRNS, který působil již v první světové válce.²³⁷ V prosinci 1941 přinutila vojenská situace britskou vládu k tomu, aby svobodné ženy ve věku 20 až 30 let odváděla.²³⁸ V důsledku tohoto rozhodnutí sloužilo v průběhu války v britských ozbrojených silách na půl milionu žen, s tím, že další statisíce byly mobilizovány v zemědělství a průmyslu, jakož i v ostatních možných službách.²³⁹ Činnosti těchto sborů byly proklamativně nebojové a měly za úkol uvolnit muže sloužící v zázemí ke službě na frontě. Jednalo se o řidičky, úřednice, kuchařky, skladnice, uklízečky, pradleny, telefonistky, radiotelegrafistky, opravářky a techničky, ale také o příslušnice zpravodajských služeb věnující se kryptologii, jakož i výsadbům v nepřátelském týlu.²⁴⁰ Pokud jde o status těchto žen, od července 1941 se jednalo o plnohodnotné vojákyně, jelikož byly tyto sbory víceméně plně integrovány v armádě (s výjimkou systému hodností důstojnic ATS a WAAF, který byl oddělený od důstojnických hodností armády), v době před tím se jednalo o dobrovolnice. V britských ženských podpůrných sborech sloužilo na půl milionu žen, které byly součástí 80 % vdaných a 90 % svobodných britských žen zapojených do válečného úsilí.²⁴¹ Zde je nutno uvést, že ženy v Británii sice podléhaly mobilizaci, avšak např. k protiletadlovému dělostřelectvu se hlásily jako dobrovolnice, kterých bylo zhruba 60 tisíc.²⁴²

Historik Gerard J. DeGroot rámoval britský odpor k užívání žen jakožto komбатantů v za druhé světové mimo jiné způsobem myšlení, který by bylo možné označit za rytířské ochránářství, nebo jako gentlemanskou čest, které chce něžné pohlaví uchránit válečného strádání.²⁴³ Bojové nasazení žen bylo pokládáno za znak zoufalství a barbarství, čili něčeho, co bylo pochopitelné u komunistů, ale co do civilizované společnosti nepatřilo.²⁴⁴ To znamená, že ženy v protiletadlových bateriích sice osvětlovaly a zaměřovaly německé letouny, ale za žádných okolností nebylo

---

237 VINING, Margaret. *Women Join Armed Forces: The Transformation of Women's Military Work in World War II and After (1939–1947)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 247–252.

238 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 16, 89.

239 Tamtéž. s. 16–17.

240 Tamtéž s. 17.

241 Tamtéž. s. 45.

242 DeGROOT, Gerald J. *Whose Finger on the Trigger? Mixed Anti-Aircraft Batteries and the Female Combat Taboo*. in: *War in History*, 1994, No. 4/4 (November 1997). s. 449–452.

243 Tamtéž. s. 438.

244 Tamtéž. s. 434.

přípustné, aby nabíjely a odpalovaly děla. Účast na zabíjení nepřátel totiž musela být, poněkud licoměrně, ponechána na muži, jehož údělem bylo zabíjet nepřátele a manipulovat s těžkými dělostřeleckými náboji²⁴⁵. Britská veřejnost i politická reprezentace pokládala z důvodu neúčasti na zabíjení ženy za ne-kombatanty, ačkoliv ženy samy nosily insignie Královského dělostřelectva (pod něž ovšem formálně nespádaly) a pokládaly se za plnohodnotné posádky baterií, za něž je považovali i jejich mužští kolegové. Mužští spolubojovníci ke svým ženským protějškům zastávali ochránářské postoje, kdy vystupovali jako pomyslní starší bratři.²⁴⁶ Potřeba chránit ženy-spolubojovnice se projevovala i u některých španělských republikánských bojovníků, a to nikoliv nutně na úkor respektu, který k ženám chovali.²⁴⁷

O něco ambivalentnější status měly jakožto uniformované a vojenskému právu podléhající civilistky, které mohly být dobrovolnicemi anebo odvedenkyněmi, německé *Wehrmachtshelferinnen*, které podporovaly německou armádu jakožto obsluhy protiletadlových baterií a či jako spojačky anebo zdravotnice.²⁴⁸ Postavení žen v nacistickém Německu bylo komplikované, protože kromě jasné snahy vykázat vdané ženy z pracovního trhu a redukovat jejich společenskou roli, zde existovaly také nacistické organizace jako *Bund Deutsche Mädel*, které zejména středostavovským dívkám umožňovaly se dostat ze svírajícího domácího prostředí mezi své vrstevnice²⁴⁹ a např. střílet ze vzduchovek anebo pochodovat ve formacích.²⁵⁰ Účelem disciplinace a indoktrinace v BDM mohla původně být příprava na roli zdravé, fyzicky zdatné a ideologicky uvědomělé matky,²⁵¹ ale paramilitární charakter nacistických mládežnických organizací umožňoval (podobně jako v případě stalinistického Komsomolu a Osoviachimu/DOSAAF) nasazení jejich členů i v podmínkách války.²⁵² Lze se domnívat, že řada *Wehrmachtshelferinnen* původně prošla BDM.

---

245 DeGROOT, Gerald J. *Whose Finger on the Trigger? Mixed Anti-Aircraft Batteries and the Female Combat Taboo*. in: *War in History*, 1994, No. 4/4 (November 1997). s. 451–452.

246 Tamtéž. s. 434.

247 NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). Mary. s. 274.

248 VINING, Margaret. *Women Join Armed Forces: The Transformation of Women's Military Work in World War II and After (1939–1947)*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 262–264.

249 PINE, Lisa. *Education in Nazi Germany*. Oxford: 2010. s. 120.

250 Tamtéž. s. 117.

251 Tamtéž. s. 122–125.

252 Tamtéž. s. 130–131.

Rudá armáda navazovala na první světovou válku, a službu žen ve svých řadách kvantitativně i kvalitativně rozšířila. Masivní nábor dobrovolnic do Rudé armády začal na přelomu zimy a jara roku 1942, kdy Rudá armáda čelila bezprecedentní krizi lidských zdrojů, navzdory tomu, že se mladé ženy do armády hlásily již od června 1941.²⁵³ V regulérních vojenských jednotkách mělo sloužit na 520 000 žen, zatímco dalších 300,000 mělo příslušet k týlové podpoře a protivzdušné obraně.²⁵⁴ Jistě, ne všechny z těchto žen byly v prvním sledu, ale řada z nich ano a plnily, kromě typických pozic zdravotnic, zdravotních sester, řidiček, spojaček, kuchařek či protiletadlových dělostřelkyň, také jiné role jakožto obsluhy technicky komplikovanějších protipěchotních zbraní (např. minomety), posádky komplexních zbraňových systémů (tanky, letadla), výsadkářky, partyzáanky či velitelky frontových jednotek. Anna Krylova tvrdí, že genderové představy umožňující mladým ženám stát se vojákyněmi vycházely z rozporuplného sovětského celonárodního diskurzu, v jehož rámci se etablovalo rozpojení feminity a maskulinity jako dvou binárních opozicí. Alternativní feminita založená na identitě ženy občanky-vojákyně koexistovala bok po boku s biologicky esencialistickým, byť nikoliv na domácnost omezeným mateřstvím. Rozpory obsažené v tomto diskurzu byly nakonec vyřešeny až napadením Sovětského svazu Německem, byť sovětská vláda ke konci třicátých let tíhla k prosazování genderového esencialismu a mateřství.²⁵⁵

Československé ženy oblékly za druhé světové války uniformy jak na východě, tak i na západě. V českém veřejném prostoru je, mimo jiné kvůli heroizaci boje po boku Rudé armády a díky významné diskurzivní pozici, kterou některé veteránky, jako např. pplk. Věra Tichá, za minulého režimu získaly, znám především osud žen, které vstoupily do tzv. Svobodovy armády a bojovaly na východní frontě. Původ těchto žen i jejich osudy byly, jak dokládá monografie historiků Aleny Flimelové a Romana Štéra, pestré: jednalo se o volyňské Češky, ženy z Podkarpatské Rusi, emigrantky z Československa, i o Češky a Slovenky, které dlouhodobě žily v SSSR.²⁵⁶ Vzhledem k tomu, že řada dobrovolnic měla zkušenost s Rudou armádou,²⁵⁷ a vzhledem k tomu,

---

253 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 146.

254 Tamtéž. s. 144–145, 155.

255 Tamtéž. s. 76–83, 293.

256 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTĚR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021. s. 13–35.

257 Tamtéž. s. 40–48.

že československá jednotka vznikala v Sovětském svazu, měla působit po boku Rudé armády a čelila nedostatku lidské síly, bylo tabu nasazování žen v prvním sledu poměrně rychle prolomeno. Zacházení se zbraněmi v boji se však, až na výjimku obsluhy protiletadlových děl a na výjimečné nasazení dvou odstřelovaček a dvou samopalnic, ženám nedovolovalo.²⁵⁸ Role, jichž se ženy v československých jednotkách na východní frontě chápaly zahrnovaly vše od vaření, úklidu a udržování oděvů, řízení vozidel, přes práci u spojovací či zdravotní služby anebo u výsadkářů, až po kancelářskou a osvětovou činnost, a již zmíněnou obsluhu protiletadlových děl.²⁵⁹ V řadě z těchto specializací, např. jako zdravotnice, radistky či dělostřelkyně, se dostaly do prvního sledu a kontaktu s nepřítelem.

O něco omezenější, co do počtu působících žen i do šíře specializací, jež jim byly otevřeny, bylo působení československých žen v britských pomocných sborech v západní Evropě. Roli hrála jednak absence velkých, válkou bezprostředně zasažených krajanských komunit, i komplikovaný způsob dopravy do západní Evropy či na Střední východ v podmínkách německé okupace. Československých členek WAAF a ATS bylo podle dosavadního stavu bádání asi 200 a netvořily samostatnou národní jednotku.²⁶⁰ Dokonce ani po vydání prezidentského dekretu 5/1944 se nestaly příslušnicemi československé exilové armády, neboť spadaly pod britskou vojenskou správu, jelikož se do ATS, resp. WAAF přihlásily jako dobrovolnice.²⁶¹

V západních armádách došlo při demobilizaci k propuštění řady žen-dobrovolnic. V USA byl sice v roce 1948 prosazen zákon *Women's Armed Services Integration Act* (Zákon o zahrnutí žen do ozbrojených složek) zachovávající WAC jako odnož armády, a povolující integraci žen v námořnictvu, letectvu, u námořní pěchoty a pobřežní strážě, součástí podmínek však bylo početní omezení žen na nanejvýš 2 % početního stavu ozbrojených sil a také zákaz velení mužům. Je třeba poznamenat, že zdravotních sester se tento zákon netýkal, jelikož již byly součástí amerických ozbrojených sil.²⁶² Při schvalování zákona sehrála roli zhoršující se geopolitická situace

---

258 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021. s. 134–149.

259 Tamtéž. s. 104–106.

260 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 122–127, 252.

261 Tamtéž. s. 197–203.

262 CAMPBELL, D'Ann. *Almost Integrated? American Servicewomen and Their International Sisters Since World War II*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 292–293.

ve střední Evropě,²⁶³ avšak armáda vydala v říjnu 1949 rozkaz, který znemožňoval službu ženám bez středoškolského vzdělání, vdaným ženám, ženám s závadným mravním profilem, a matkám s dětmi mladšími osmnácti let anebo narozenými jako nemanželskými.²⁶⁴ Uvedené standardy u WAC byly v průběhu 70. let uvolňovány až v roce 1979 byly podmínky narukování stejně pro muže i ženy.²⁶⁵ Tato proměna probíhala zároveň s dalšími změnami WAC, které vedly až ke zrušení samostatného WAC v roce 1978.²⁶⁶

Od zrušení odvodů v roce 1973 čelila americká armáda nedostatku personálu, který kompenzovala rozšířením náboem žen. Přetrvávající pohlavní segregace způsobila, že ženy měly vlastní důstojnický sbor, a že jejich samostatné větvi armády mohla velet žena v generálské hodnosti.²⁶⁷ Morden tvrdí, že účelem WAC původně bylo poskytnout pro případ mobilizace jádro vycvičeného personálu a že rozšíření WAC a zaplňování rolí uvolněných zrušením odvodů v podstatě WAC rozpustilo v armádě.²⁶⁸ Není bez zajímavosti, že velitelka WAC, brig.gen. Elizabeth P. Hoisington, byla proti uvolňování pravidel ohledně náboru matek s dětmi, u nichž varovala před problémy s kázní a adaptací, jakož i před jejich střetem zájmů – bytí matkou a ženou v domácnosti podle ní omezovalo schopnost plně se věnovat vojenské profesi.²⁶⁹ Tento konzervativismus si lze vysvětlit tak, že ženy, které ve WAC budovaly kariéru tak činily na úkor svého rodinného života. Mohly tedy toto odříkání chápat jako projev svých morálních kvalit a svého odhodlání sloužit vlastní zemi, které by byly zneplatněny, pokud by do WAC mohly vstupovat i ženy, které takové rozhodnutí učinit nemusely. Oproti tomu integrace žen do armády v Československu omezovala možnosti povýšení a kariérního postupu československých vojákyní, ale zároveň nemusely kariéře v armádě obětovat své rodinné životy.

Ve Velké Británii rovněž proběhla demobilizace, s tím, že např. poslední smíšené protiletadlové baterie byly rozpuštěny až v roce 1955.²⁷⁰ Demobilizaci navzdory zůstaly

---

263 MORDEN, Bettie J. *The Women's Army Corps 1945–1978* [online]. Washington D.C.: 1990. s. 55.

264 Tamtéž. s. 58.

265 Tamtéž. s. 400.

266 Tamtéž. s. 396–397.

267 K prvnímu povýšení žen do generálských hodností v amerických ozbrojených silách došlo v roce 1970 a týkalo se velitelek WAC a Sboru zdravotních sester Armády Spojených států (USANC).

Tamtéž. s. 231.

268 Tamtéž. s. 183, 269, 298.

269 Tamtéž. s. 234–239.

270 DeGROOT, Gerald J. *Whose Finger on the Trigger? Mixed Anti-Aircraft Batteries and the Female Combat Taboo*. in: *War in History*, 1994, No. 4/4 (November 1997). s. 449–450.

ženské pomocné sbory armády, letectva a námořnictva – tedy ATS/WRAC, WAAF/WRAF a WRNS – zachovány a přetrvaly až do 90. let. K červnu roku 1946 počítala britská vláda se službou 138,000 příslušnic pomocných sborů.²⁷¹ Co se týče hodností, velitelky těchto pomocných sborů měly v převážné většině případů generálskou hodnost (většinou brigádní generál), anebo její ekvivalent a to již od čtyřicátých let.²⁷²

Demobilizace po druhé světové válce se dotkla i sovětských vojákyní, kdy za války činily ženy 8 % stavu Rudé armády, zatímco v poválečném období jich bylo asi 0,5 %, s tím, že v ozbrojených silách setrvaly zdravotní sestry, pracovnice veterinární služby a další specialistky.²⁷³ Historička Anna Krylova uvádí, že v 60. letech rovněž docházelo, prostřednictvím populární kultury, k překrytí zkušenosti s ženami-vojákyněmi obrazem žen ne-kombatantek, které sice obětavě sloužily a umíraly na frontě, ale „skutečnou“ vojenskou práci, tedy boj, typicky odváděli muži. Veteránky se proti této tendenci snažily bránit psaním memoárové literatury, která měla zdůraznit a historizovat přesnou povahu jejich aktivit v druhé světové válce.²⁷⁴ Přesto se se ženami ve válečném stavu počítalo, mladé ženy s vojensky relevantními dovednostmi byly registrovány, a populace chlapců a dívek v rámci školní docházky procházela brannou výchovou a také se věnovala vojenským a technickým sportům v DOSAAF, sovětském předobrazu československého Svazarmu.²⁷⁵ Rozšíření náboru žen do sovětské armády v 60. letech bylo způsobeno demografickým propadem, kdy se sovětské armádě nedostávalo mladých mužů u odvodů.

K dílčí demobilizaci došlo i v Československu, kde se veteránky dostaly do stavu právní nejistoty. Ze zhruba tisíce příslušnic tzv. Svobodovy armády se jich v ozbrojených silách rozhodlo zůstat asi 50. Ženy se potýkaly s nepochopením a

271 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 208.

272 Viz hesla „Women's Royal Army Corps“, „Women's Royal Air Force“ a „Women's Royal Naval Service“ na webových stránkách. <https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_Royal_Army_Corps#List_of_directors_WRAC>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_Royal_Air_Force#List_of_Directors_WRAF>
<https://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_Royal_Naval_Service#List_of_directors>

273 HACKER, Barton C. *Revolutionaries, Regulars and Rebels: Women in Non-Western Armies since World War II*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 332.

274 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 5–12, 290–293.

275 HACKER, Barton C. *Revolutionaries, Regulars and Rebels: Women in Non-Western Armies since World War II*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 332.

předsudky ze strany části veřejnosti, pro níž byly vojákyňe mravně závadnými osobami, navíc řada z nich trpěla zdravotními problémy či nedostatečnou kvalifikací pro práci mimo armádu. Většina žen se navíc i po umožnění reaktivace rozhodla do armády nevrátit.²⁷⁶

Odděleně a podle britských pravidel byly postupně demobilizovány a posléze repatriovány, příslušnice pomocných sborů ATS a WAAF, které musely tyto sbory opustit, pokud se chtěly vrátit do Československa. Coby příslušnice britských ozbrojených sil mohly čerpat i od československého státu určité výhody, avšak celkově lze říct, že státní orgány postupovaly ve věci těchto žen chaoticky.²⁷⁷ V průběhu demobilizace a repatriace byly některé z nich převedeny do stavu československých vojenských osob, ale nejednalo se o univerzální praxi.²⁷⁸ Po komunistickém převratu pak byla jejich služba na západě zamlčována.²⁷⁹ Pouze zlomek příslušnic ATS a WAAF si požádal o uznání své služby podle zákona 14/1946 Sb.²⁸⁰

2.2.3. Závěr

Anna Krylova v závěru své knihy uvádí, že sovětské občanky-vojákyňe nebyly ruskou anomálií, nýbrž projevem transnacionálního momentu, který lokalizovala do poloviny 20. století a euroamerického kulturního kontextu, a vyzývá k rozšíření a propojení bádání. Představa ženského občanství-vojenství a otázka přípustnosti militarizace žen se stala předmětem veřejných debat, osobních představ a přání, státní regulace a vojenské experimentace i v USA nebo ve Velké Británii.²⁸¹ Je otázkou, nejedná-li se spíše o širší tendenci než o jeden moment. Zdá se, že tuto tendenci lze z chronologického hlediska vysledovat již v první světové válce a určitě trvala i po konci druhé světové války. Prostorově-kulturně se pak nabízí, že určitou formou ženského občanství-vojenství je i přítomnost žen v různých národně-osvobozeneckých hnutích a guerrillách v tzv. „třetím světě“,²⁸² např. v alžírské organizaci FLN či v kurdských

---

276 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021. s. 346–354.

277 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 209–224, 232–241.

278 Tamtéž. s. 221–222.

279 Tamtéž. s. 231.

280 Tamtéž. s. 233.

281 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 295.

282 EVANGELISTA, Matthew. *Gender, Nationalism and War: Conflict on the Movie Screen*. New York: 2011. s. 53–58.

milicích YPG a YPJ. Pokud by se prokázalo, že je tato tendence transnacionálním jevem, bylo by vhodné prozkoumat její vztah k modernitě a post-modernitě.

Dalším záměrem tohoto stručného popisu dějin žen v ozbrojených silách, bylo poukázat to, že přítomnost žen v armádách je typicky věcí pragmatického kalkulu, spíše než ideologického rozhodnutí. Ideologie může snižovat či zvyšovat práh pro mobilizaci žen, a může ovlivňovat uplatnění žen poté, co jsou mobilizovány, avšak hlavním kritériem je vojenská nutnost,²⁸³ která v podmínkách předmoderní i moderní války téměř vylučuje existenci armád bez žen. Právě prizmatem vojenské nutnosti je nutno nahlížet i na přítomnost žen v Československé armádě, resp. Československé lidové armádě. Z vojenské nutnosti pak sekundárně vyplývá teze, že ženy jsou přirozenou součástí armád, ačkoliv jsou armády běžně vnímány jako ryze maskulinní instituce.

---

283 WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019. s. 3–6.

3. Analýza postavení žen v armádě

Ambicí následující kapitoly je analyzovat podmínky služby žen v ozbrojených silách. K tomuto účelu je třeba zkoumat roli státu, resp. armády v otevření armády ženám jak z hlediska právních úprav, tak z hlediska institucionálního zázemí. Stejně tak důležité je ovšem zakomponovat do této analýzy pohled na motivace a podmínky žen, které si vojenské povolání zvolily. Určitým metodologickým odkloněním se od analýzy předpisů a diskurzivní analýzy vojenského tisku je statistická analýza struktury absolventek vojenských kurzů pro administrativní pracovníce, která bude provedena za účelem získání lepší představy o tom, odkud ženy do této služby mohly přicházet, a co to vypovídá o armádě v podmínkách stalinistické diktatury.

3.1. Stát chce vojákyně

Při výzkumu postavení žen v armádě je třeba se tázat po tom, v jakých právních a institucionálních podmínkách ženy v ozbrojených silách slouží. Můžeme si položit dvě otázky. Zaprvé, jak stát umožňuje a zajišťuje službu žen v armádě? Zadruhé, proč stát má anebo nemá na službě žen v armádě zájem?

Právní podmínky a institucionální faktory ovlivňují to, jakým způsobem jsou vojenské zájmy státu zabezpečovány. V tomto ohledu je rozhodující, jak jsou orgány vojenské správy organizovány a jaké jsou jejich kompetence ve vztahu k civilní správě. Důležitým institucionálním faktorem je existence vojenských škol a kursů, které provádějí výběr vhodných uchazečů o vojenské povolání a jejich následný výcvik.

3.1.1. Právo a vojenská služba žen v československých ozbrojených silách

Právo modernímu státu dává nástroje, jak lidem nejenom zajistit práva, ale také jak po nich vymáhat povinnosti. Ve vztahu k ozbrojeným silám je základním úkolem práva vymezení množiny osob, které spadají pod brannou povinnost a rozsah, v němž je tato povinnost státem v případě potřeby vymáhána. Na tento základ navazují ustanovení upravující vedení evidence osob spadajících pod brannou povinnost, a případnou navazující povinnost sloužit v armádě, resp. podmínky, za nichž je možno do služby nastoupit dobrovolně.

První úpravou, která pamatuje na službu žen v armádě je dekret prezidenta republiky ze dne 15. května 1944, č. 5 Úř. věst. čsl., o postavení žen v

československých vojenských jednotkách.²⁸⁴ Tento dekret zpětně ustanovil ženy sloužící v československých jednotkách jako příslušnice československé branné moci v zahraničí a udělil jim tento status po dobu trvání války a za podmínky služby v zahraničí. Po skončení války bylo tedy nutno na tento dekret navázat úpravou, která by status vojákyní kodifikovala i v mírových dobách a na území Československa. Zde je třeba uvést, že někteří pracovníci ministerstva zdůrazňovali urgentní potřebu nalézt spravedlivé právní řešení pro pozici žen sloužících v zahraničních jednotkách.²⁸⁵ Vládní návrh zákona o zatímní úpravě vojenské služby žen v československé branné moci²⁸⁶ z přelomu let 1945–1946 v důvodové zprávě zmiňuje zásadu rovnosti pohlaví dle § 106 Ústavní listiny a opírá se o události let 1939–1945, při nichž ženy prokázaly svou schopnost a ochotu podílet se s muži na ochraně státu, navzdory platnému brannému zákonu, který činil ženy nezpůsobilými k vojenské službě. Podle autorů zákona byl předpoklad nezpůsobilosti prolomen prezidentským dekretem 5/1944. Tento zákon, který byl schválen pod č. 14/1946 Sb.²⁸⁷ upravoval také postavení žen, které ozbrojené síly opustily či z nich byly vyřazeny, a zavazoval stát k zaopatření veteránek či jejich pozůstalých podle předpisů platných pro muže. Ambicí zákonodárců ovšem nebylo stanovit podmínky pro zavedení branné povinnosti žen, anebo umožnit dobrovolnicím vstup do ozbrojených sil.

Posunem v otázce služby žen v ozbrojených silách byl zákon č. 19/1947 Sb. o služebních a platových poměrech vojenských gážistek z povolání a délesloužících poddůstojnic,²⁸⁸ který umožňoval přiznat vojenský status demobilizovaným ženám, stejně jako partyzánkám, avšak stále neotevíral možnost služby dobrovolnicím, které by se chtěly přidat v době míru. V rozpravě k tomuto zákonu přednesla projev Milada Horáková, která rámovala motivaci žen sloužit jakožto výsledek mírového, pro-demokratického a emancipačního smýšlení. Předpokládala, že zařazením vojákyní, které již sloužily, do aktivní služby vznikne jádro, kolem něhož vykrytalizuje širší

---

284 Dekret presidenta republiky ze dne 15. května 1944 č. 5 o postavení žen v československých vojenských jednotkách.

285 VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-36. Úprava právního postavení žen v čs. branné moci. č.j. 2185/Dův.-IV/1.odděl.1945 z 21. 7. 1945.

286 Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé 1945–1946. *Vládní návrh o zatímní úpravě vojenské služby žen v československé branné moci* [online]. Tisk 65.

287 Zákon č. 14/1946 Sb. o zatímní úpravě vojenské služby žen v československé branné moci.

288 Zákon č. 19/1947 Sb. o služebních a platových poměrech vojenských gážistek z povolání a délesloužících poddůstojnic.

K připomínkování a k důvodové zprávě zákona viz VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-36.

hnutí za brannost žen.²⁸⁹ Podle tohoto zákona bylo reaktivováno 51 vojákyní, převážně ze Svobodovy armády.²⁹⁰

Ministerští úředníci se v roce 1947 začali zabírat tématem vstupu žen do armády nejenom z hlediska reaktivace dříve sloužících vojákyní, ale také z hlediska budoucího doplňování stavů armády. V jedné z analýz zazněl názor, že ženy je možno do armády přijímat, ale pouze pokud to odpovídá potřebám vojenské účelnosti, nikoliv proto, že by hrála roli zásada zrovnoprávnění žen s muži. V mentálním horizontu důstojníků na ministerstvu bylo rovněž nepřijatelné, aby byly na podpůrné ženské pozice zastávány občanskými zaměstnankyněmi, jako např. kuchařkami, umisťovány ženy jako vojákyně. Podle nich by ukládání takovéto práce bylo devalvací nejenom těch žen jako vojákyní, ale také vojáků-mužů.²⁹¹

Branný zákon 92/1949 Sb.²⁹² v části II., § 5, odst. 3 stanovil, že na ženy může být v situaci mimořádných opatření uvalena odvodní a služební povinnost, a pokud se jich dobrovolně nepřihlásil dostatečný počet, pak mohou – podle uvážení vlády – těmto povinnostem podléhat i mimo dobu mimořádných opatření. Československé právo tedy počítalo s možností odvodů žen. Ačkoliv právní norma užívá generické maskulinum, podle části V., § 83 zákon potvrzuje, že se vztahuje i na ženy, ačkoliv je nemusí výslovně zmiňovat. V rozpravě v Národním shromáždění při schvalování branného zákona se někteří řečníci (Stanislav Dolejšek jako zpravodaj,²⁹³ Milan Polák,²⁹⁴ Dionýsius Polanský²⁹⁵) vyjadřovali k tomu, že i ženy podléhají a mají podléhat branné povinnosti kvůli zrovnoprávnění mužů a žen v ústavě a kvůli § 34 Ústavy (Stanislav Dolejšek, Ludvík Svoboda, Ida Ertingerová), který účast na obraně státu prezentuje jako občanskou povinnost a čest. Brannou povinnost pro ženy rozhodně podpořil např. arm.gen. Ludvík Svoboda²⁹⁶ a výhradně tématu branné povinnosti žen se věnovala

289 Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1946–1948. Stenoprotokol 33. schůze 29. ledna 1947. <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/033schuz/s033002.htm>>

290 FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů: ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. Praha: 2021. s. 354.

291 VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-13. Vyjádření I. odboru k čj 1.698/Dův.-46-V.odbor MNO.

292 Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon.

293 Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027001.htm>>

294 Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027005.htm>>

295 Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027006.htm>>

296 Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027003.htm>>

poslankyně za KSČ Ida Ertingerová, která srovnala vývoj v Československu s vývojem v západních zemích.²⁹⁷ Argumentace řečníků se soustředovala na ideál občana-obránce a schopnost ženy tento ideál naplňovat. Kromě zmocnění žen k plnění občanských povinností se v rozpravě objevoval také motiv žen jako historicky osvědčených bojovnic.

Novela branného zákona č. 64/1978 Sb.²⁹⁸ doplňuje, že ženy-vojákyňe jsou z aktivní služby vyřazeny nejpozději v padesáti letech (v případě plukovnic a generálských hodností, jichž teoreticky ženy mohly dosáhnout), a že z 3. kategorie záloh mají být rovněž vyřazeny k padesátému roku věku, nehledě na svou hodnost. Je nutno podotknout, že generálských hodností ženy v ozbrojených silách v období komunistického panství nedosáhly. Lze se rovněž domnívat, že poměrně brzké vyřazení žen z aktivní služby i rezerv, kombinované se startem kariéry na poddůstojnických či praporčických hodnostech a specialistických důstojnických pozicích dále omezovalo šance žen na povýšení do generálských hodností, jichž muži dosahovali okolo pětačtyřicítky, pokud začínali jako kariérní důstojníci. Generálských hodností mohli muži dosáhnout i dříve pokud měli výjimečné politické konexe anebo schopnosti.

Postavení žen v armádě se také dotýkal zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků.²⁹⁹ Kromě úpravy práva, pravomocí a povinností vojáka a instituce armády se v tomto zákoně rovněž pamatuje na těhotenství, mateřskou dovolenou a péči o dítě mladší 3 let. Podle § 26a, odst. 1 c) bylo zakázáno propustit těhotnou vojákyni, anebo vojákyni či vojáka z povolání samostatně a trvale pečující o dítě mladší 3 let. Toto zákonné opatření bylo pravým opakem praxe typické pro ozbrojené síly USA, kde bylo těhotenství podmínkou pro propuštění, a péče, třeba i sdílená s druhem, o dítě mladší 18 let bylo rovněž důvodem k propuštění. V případě, že žena nemohla v důsledku svého těhotenství zastávat výkon funkce, je její výkon funkce přerušen podle § 10c, odst. 2.

---

297 Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027005.htm>>;

Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. Stenoprotokol 27. schůze 23. března 1949. <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/027schuz/s027006.htm>>

298 Zákon č. 64/1978 Sb., kterým se mění a doplňuje branný zákon.

299 Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků.

3.1.2. Motivace státu k náboru žen

Z dobových novinových článků i parlamentních debat vyplývá, že prvotní motivací státu k tomu umožnit ženám službu v armádě bylo vytvořit z vojákyní jádro, kolem něhož by vznikalo širší hnutí zabývající se branností.³⁰⁰ Některé představy se držely receptu, který zvolily ozbrojené síly USA a Spojeného království, totiž vytvořit v armádě paralelní hierarchii pro ženy.³⁰¹ Význam žen pro brannost a různé služby armády zdůraznila také por. Matylda Braunová ve svém komentáři zákona o aktivaci veteránů.³⁰² Rovněž zkušenost z druhé světové války ukázala, že v podmínkách totální války není myslitelné ignorovat potenciál poloviny populace. Stát tedy nábořem a výcvikem žen budoval a udržoval sociopolitické, personální a institucionální kapacity nezbytné pro to, aby v případě války dokázal ženy účinně mobilizovat a uvolnit tak muže pro „důležitější místa.“³⁰³ Sociopolitickou kapacitou je myšleno to, že pokud by se pozici žen v armádě po válce nepodařilo obhájit, musela by se politicky nákladná společenská debata o jejich upotřebení ve vojsku v případě války opět otevřít. Ke konečnému přijetí služby žen v armádě přispěla také skutečnost, že si tato věc získala podporu vlivných jednotlivců, jako byl armádní generál a toho času ministr národní obrany Ludvík Svoboda,³⁰⁴ který na ženy sloužící v jeho jednotkách ani v pozdějších dobách nezapomněl.³⁰⁵

Výše zmíněnou motivaci po komunistickém převzetí moci doplnila potřeba personálně zabezpečit armádu.³⁰⁶ Čistky v kombinaci s přirozeným úbytkem vojáků a šestiletým omezením v náboru mužů pro službu v českých zemích znamenaly, že Československá armáda neměla stabilní počet profesionálních vojáků, a že ti, které měla byli socializováni a vzděláni v podmínkách různých státních zřízení, od tzv. první republiky, přes tzv. vládní vojsko či slovenskou armádu až po vojáky československých zahraničních jednotek.³⁰⁷ Kromě toho existovaly obavy z vypuknutí nového světového

300 „Velké úkoly svazu brannosti.“ *Naše vojsko* 6–7/1948 z 13. 2. 1948. s. 15.

301 „Práce a brannost žen. Žena ve zdravotnické službě čs. armády.“ *Obrana lidu* 28/1947 z 2. 2. 1947, s. 8.

302 „Naše ženy v armádě.“ *Vlasta* 7/1947. s. 2.

303 „Ženy bojovnice.“ *Naše vojsko* 21/1948 z 21. 5. 1948. s. 5.

304 VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-32. Právní postavení žen v čs. armádě – příprava zákonné úpravy. č.j. 7262-hl.št.4.odd.1946.

305 „S velitelem o Sokolovu.“ *Obrana lidu* 9/1971 z 6. 3. 1971. s. [1], 5;

„Jen udržet směr.“ *Vlasta* 14/1969. s. 6–7.

306 BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – ŠACH, Jan. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945 – květen 1955*. Praha: 2006. s. 94–95, 195

307 BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – ŠACH, Jan. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945 – květen 1955*. Praha: 2006. s. 27–28.

konfliktu mezi SSSR a západními státy, které zvyšovaly tlak na kvantitativní rozvoj československých ozbrojených sil.³⁰⁸ Obzvláště neutěšená situace byla v řadách poddůstojnického sboru, který byl v podstatě závislý na vojácích základní služby. Tito nechtěli v armádě zůstat jako profesionálové, a proto byl velký problém s doplňováním poddůstojnického sboru.

Nedostatek personálu v poddůstojnickém sboru trval i v druhé polovině 50. let. Podle nařízení genpor. Otakara Rytíře, náčelníka velitelství 1. vojenského okruhu,³⁰⁹ bylo 30 % funkcí poddůstojníků z povolání obsazeno vojáky základní služby, kterážto praxe měla být nově zakázána. Poddůstojníci měli za úkol jednak figurovat jako nejnižší článek velení, spojující důstojníky s mužstvem, ale také jako různí specialisté vykonávající funkce nezbytné pro chod armády. V zájmu snížení množství mužů, kteří byli odčerpáváni z výrobních odvětví se armáda rozhodla obsadit ženami některé ze specialistických funkcí. Jednalo se např. o písařky, manipulantky, účetní, správkyne jídelny, telefonistky, telegrafistky, radistky, kresličky, fotografky, fotolaborantky, knihovnice, spojačky, planšetistky,³¹⁰ asistentky leteckých dispečerů, pomocnice meteorologa či radioprůzkumnice.³¹¹ Kromě toho působily jednotlivé ženy např. jako dopravní či kurýrní pilotky.³¹² Prosadily se také při vyhodnocování leteckých snímků.³¹³ Zajímavé je, že navzdory zkušenosti s ženami-zdravotnicemi nebylo evidováno rozsáhlé nabírání žen jakožto vojákyní-zdravotnic, ačkoliv v první polovině 50. let ženy studovaly např. vojenské lékařství.³¹⁴ Lze se domnívat, že např. zdravotní sestry byly občanskými zaměstnankyněmi armády a že pro případ války armáda spoléhala na dobrovolnice ČsČK, mezi nimiž figurovaly mimo jiné manželky vojáků z povolání.³¹⁵

---

308 Tamtéž. s. 87–91.

309 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 430. i.č. 1852. Sign. 2/1-14. Provedení náboru poddůstojníků z povolání v roce 1956. č.j. 010177/OS-ODSV-56 ze 7. února 1956.

310 Planšet je průhledná tabule, na kterou se průběžně zaznamenávají letové údaje podle informací získaných obsluhami radarů a dispečery.

311 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 142. i.č. 723. Sign/5. Směrnice pro provádění náboru žen do vojenských škol pro výcvikový rok 1954/1955. č.j. 0103780/ODSV z 27. 10. 1954.

312 „Letkyně – naše chloubka.“ Československý voják 9/1952 z 2. 5. 1952. s. 26–27.

313 „Přistál průzkumný letoun...“ Československý voják 25/1958 z 6. 12. 1958. s. 30.

314 To ukazuje snímek na obálce viz. Československého vojáka viz. 25/1953 z 11. 12. 1953; Niemeně je potřeba podotknout, že nejpozději v 70. letech, a pravděpodobně již dříve, ženám vstup na vojenskou lékařskou školu umožňován nebyl viz "Odpovědi čtenářům." Obrana lidu – týdeník 40/1976 z 9. 10.1976. s. 15.

315 "Jak zlepšujeme práci Klubu žen." Obrana lidu 74/1951 z 30. 3. 1951. s. 6.; "Zprávy z klubů žen." Obrana lidu 305/1950 z 29. 12. 1950. s. 5.

Mimo to byly ženy také členkami Armádního uměleckého souboru Víta Nejedlého (AUS VN).³¹⁶

Vzhledem k tomu, že vojenská služba žen fungovala na bázi dobrovolnosti, a také proto, že služba v armádě nebyla v povědomí veřejnosti masově rozšířena jako kariéerní možnost dostupná ženám, musela armáda prostřednictvím svých městských, okresních a krajských vojenských správ zajišťovat dostatek uchazeček pro vojenské kurzy. Vojenské správy ovšem nejednaly a nemohly jednat – vzhledem k hierarchické organizaci armády – nezávisle. Jejich prostřednictvím totiž docházelo k interakci civilní veřejnosti a armády.³¹⁷ Pokyny pro zajištění náboru vzešly od ministerstva národní obrany (MNO), zřejmě s přispěním hlavní kádrové správy (HKS) a správy vojenského školství (SVŠ), pokračovaly přes správu doplňování a služby vojsk (SDSV) či přes organizační a mobilizační správu (OMS) generálního štábu (GŠ) k jednotlivým velitelstvím vojenských okruhů, které sice byly formálně podřízené ministerstvu, ale komunikovaly i s generálním štábem. Velitelství vojenských okruhů, resp. jejich oddělení doplňování a služby vojsk (ODSV) je rozptýlily mezi krajské vojenské správy (KVS), které je pak rozeslaly okresním vojenským správám (OVS) a městským vojenským správám (MVS). Takto poskytnuté pokyny obsahovaly tzv. směrné číslo, tedy počet dobrovolnic, které měly být přijaty do příslušné vojenské školy za konkrétní okres, kraj či vojenský okruh, a předepsaný způsob postupu. Po vykonání instrukcí se informace o výsledcích hlásily obráceným směrem zpět.

Tento proces lze ilustrovat na příkladu náboru žen do Školy pozemních specialistů letectva (ŠPSL) v Žamberku a Školy radistek v Plzni na přelomu let 1957 a 1958.³¹⁸ Získávání budoucích frekventantek mělo dvě fáze: nábor a výběrové řízení. Při náboru pracovníci OVS, společně se svými partnery v okresních výborech (OV) KSČ, ČSM, na V. odboru místně příslušného okresního národního výboru (ONV), případně také se Svazarmem, a s pomocí párů poddůstojnic z povolání navštěvovali školy, továrny a schůze masových organizací a snažili se přesvědčováním získat nové zájemkyně o vstup do armády. Tyto zájemkyně byly po svém „získání“ prověřeny ze strany OVS pomocí konzultací s politickými organizacemi a samosprávami z hlediska

---

316 BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – ŠACH, Jan. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945 – květen 1955*. Praha: 2006. s. 180.

317 CVRČEK, Jaromír. *Vzájemné vztahy společnosti a armády: teoreticko-empirická studie*. Praha: 1992. s. 93

318 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Č.j. 020277/ODSV-1958.

svých kádrových a mravně-politických předpokladů a s ústavy národního zdraví (ÚNZ) či vojenskými nemocnicemi z hlediska zdravotních předpokladů. Předpoklady odborné se ověřovaly ve školách či na pracovištích. Ženy, které tímto sítím prošly, byly následně vyzkoušeny z relevantní školní látky (zpravidla se jednalo o učivo 8. třídy školy II. stupně), byla posouzena případná odbornost, kterou získaly např. ve Svazarmu, ČsČK, či jiných organizacích. Zároveň s tím zkoušející, kteří prováděli výběrové řízení a přišli z jednotlivých vojenských škol, sledovali, jak na ně jednotlivé uchazečky působí a mohli je teoreticky vyloučit z kádrových důvodů. Posudkoví lékaři jednotlivých škol provedli druhé kolo zdravotního šetření. Je však nutno podotknout, že významná část dívek a žen se k výběrovému řízení nedostala, protože si svůj vstup do armády rozmyslely. Zde podle všeho intenzivně působilo rodinné prostředí, které je od služby v armádě odrazovalo, byť tento efekt nebyl omezen jenom na rodiny – kolegyně a kolegové také mohli na ženy přemýšlející o vstupu do armády působit se záměrem je od tohoto rozhodnutí odradit.

V analýze, kterou na SDSV GŠ odeslalo velitelství 1. vojenského okruhu (VIVO) jsou rozebrány klady a nedostatky náboru provedeného na přelomu let 1957 a 1958 do ŠPSL a školy radistek. Jako účinné se jeví vysílání agitačních dvojic sestávajících se z poddůstojnic a důstojnic z povolání, které řečené školy dříve absolvovaly. Do arzenálu jejich agitačních metod náleželo přesvědčování rodičů uchazeček návštěvami v rodinách. Podle analýzy byl postup ŠPSL při výběrovém řízení velmi účinný. Jednak se výběrové řízení konalo v prostorách školy, a tedy umožnilo uchazečkám a jejich rodinám seznámit se s místním prostředím, ale také si mohly bez dozoru promluvit s místními frekventantkami. Jako dobrý postup bylo hodnoceno okamžité rozhodování o přijetí či nepřijetí uchazeček, jimž bylo vydáváno potvrzení o přijetí do kurzu.

Za jeden z hlavních nedostatků náboru bylo považováno odvolávání žádostí získaných uchazeček. Více než pětina z nich totiž svou žádost odvolala, menší část z nich dokonce i po přijetí. Toto je vyhodnoceno jako následek neúčinné propagace a popularizace služby žen v armádě, která měla za následek odpor rodičů i dalších příbuzných dívek, které se o službu v armádě ucházely. I když se podle náčelníka MVS Praha, pplk. Pravence, jehož analýza³¹⁹ byla ze značné části přejata velitelstvím

---

319 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. č.j. 0633/1958/MVS Praha

1. vojenského okruhu, došlo k určitému zlepšení veřejného mínění o službě žen v armádě, stále byla podle něj propagace v médiích málo systematická a neúčinná. Analýza VIVO³²⁰ také upozornila na „nesprávný názor spolupracovníků a pracovního prostředí“ na službu žen v armádě. Jako nejpalcivější se v tomto ohledu jevílo, že vedoucí jednotlivých žen v civilním sektoru jim mohli nástup do armády jednoduše nepovolit tím, že je zamítli uvolnit pro studium.³²¹ Konkrétně byl takový postup kritizován u okresního tajemníka ČSM z Aše, tedy představitele organizace, na jejíž spolupráci vojenská byrokracie spoléhala. Spolupráce s ČSM byla kritizována jako neefektivní z vícera míst.³²²

Kritizován byl rovněž postup školy radistek, která se měla při organizaci svého výběrového řízení dopustit několika chyb. Uspořádala výběrové řízení v Ústředním domu armády v Praze, takže nedala uchazečkám možnost seznámit se s prostředím školy a se zkušenostmi frekventantek. To si totiž uchazečky vykládaly tak, že není zájem je pravdivě informovat o poměrech ve škole. Dále výběr Ústředního domu armády vedl k tomu, že uchazečkám nebyly proplaceny náklady na stravu, jelikož se výběrové řízení neproběhlo v prostorách vojenského učiliště. Rozhodnutí o přijetí nebylo uchazečkám předáváno tentýž den, nýbrž bylo doručováno prostřednictvím OVS. Již zmiňovaný pplk. Vladimír Pravenec upozornil také na postup školy radistek, spočívající v odmítání uchazeček kvůli kouření cigaret což měly za úkol zjišťovat poddůstojnice z povolání v civilu, které dívky a ženy pozorovaly. Výběrová komise pak takto zamítnutým uchazečkám nesdělila důvod k nepřijetí, odvolala se na kádrové či prospěchové nedostatky. Pplk. Pravenec na adresu výběrové komise školy radistek uvedl:

„... I když snad náčelník a učitelé ve škole radistek nemají dobré zkušenosti s podobnými případy [dívkami kouřícími cigarety], přece je třeba říci uchazečkám přímo a otevřeně skutečný důvod nepřijetí a správně informovat nadřízené orgány.³²³

---

320 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Č.j. 020277/ODSV-1958.

321 Je důležité podotknout, že pracovní poměr mezi zaměstnavatelem a uchazečkou o vstup do armády zanikal až přijetím uchazečky za důstojnici z povolání po absolvování kurzu, případně po zaučení u útvaru. Viz VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 142. i.č. 723. Sign/5. Směrnice pro provádění náboru žen do vojenských škol pro výcvikový rok 1954/1955. č.j. 0103780/ODSV z 27. 10. 1954.

322 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 142. i.č. 723. Sign/5. Směrnice pro provádění náboru žen do vojenských škol pro výcvikový rok 1954/1955. č.j. 0103780/ODSV z 27. 10. 1954.

323 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. č.j. 0633/1958/MVS Praha

Je konečně třeba důkladně zvážit, zda kouření u žen je tak závažná překážka, aby ovlivnila rozhodnutí komise, jestliže uchazečka z hlediska třídního původu, morálně politických kvalit, duševní schopnosti a zdravotní způsobilosti vyhovuje podmínkám přijetí.

Z celkového přístupu členů výběrové komise ... [lze] usoudit, že členové komise si počínali tak, jakoby nevěděli o potížích při náboru pro jejich školu a nesnažili se utvrdit uchazečky pro službu v armádě. ...“

Dojem pražského náčelníka MVS, pplk. Pravence, z proběhnuvšího náboru se soudě dle jeho komentářů a iniciativy jeví být poměrně uspokojivý, i když postupy školy radistek podrobil kritice. Nicméně ne všichni náčelníci KVS jeho postoj sdíleli. Náčelník KVS Hradec Králové, pplk. Šubrt, uvedl,³²⁴ že u náboru nelze hovořit o kladech, jelikož jejich směrná čísla nebyla splněna, protože i když pro nábor získali 180 % počtu poptávaných uchazeček pro ŠPSL a 150 % pro školu radistek, nepodařilo se z kádrových, zdravotních a prospěchových důvodů limity naplnit. Nechal se slyšet, že správa podnikla všechny myslitelné propagandistické a agitační kroky, aniž by dosáhla úspěchu. Neúspěch vysvětloval nedostatečnou časovou koordinací kurzů a školního roku civilních středních škol a tím, že náborová kampaň nemá být organizována na úrovni krajů, nýbrž celostátně. Rovněž si stěžoval na to, že nábor není zaměřen na mladší dívky ve věku 14–15 let, tedy ty, které čerstvě dokončily školu. Na tuto myšlenku navázal se slovy:

„V pozdějším věku dívky se jednak zaměří na vlastní povolání neb předpokládají, že vojenská služba by jim byla brzdou v budoucím manželství. Z těchto důvodů se do armády hlásí děvčata většinou nízkého charakteru, která do armády nemohou být přijata.“

Náčelník hradecké KVS tedy uvedl, že dívky, které se na vlastní povolání anebo na budoucí manželství v 18 letech nezaměřovaly mohly být nízkého charakteru. Již nezjistíme, co přesně autor výroku „nízkým charakterem“ myslel. Lze se pouze domnívat, že měl na mysli potenciál k promiskuitnímu chování.

---

324 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Nábor žen – hlášení. č.j.: 0329, z 6. března 1958.

Náčelník KVS Praha,³²⁵ tedy správy zodpovídající za okolí Prahy, podotkl, že v řadě OVS nábor selhával kvůli přítomnosti průmyslových závodů, které ženám nabízely platy mezi 800 a 900 Kčs.³²⁶

3.1.3. Vstříc armádě (téměř) bez žen

Na konci 50. let začala armáda, po téměř desetileté zkušenosti se službou žen, bilancovat o dosavadním využití žen v armádě. Tuto debatu otevřel návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, který vznikl na Velitelství letectva a PVOS při MNO.³²⁷ Cílem zprávy bylo podat přehled o dosavadních zkušenostech se službou žen v letectvu a PVOS a zjistit, jak je možno ve vztahu k těmto zkušenostem zvýšit bojovou pohotovost. Vycházela z porady náčelníků podřízených oddělení a služeb a měla být podána náčelníkem štábu VL a PVOS, genmjr. Jozefem Činčárem. Zpráva uvádí, že k zavedení žen do armády vedly: „vysoký nedostatek poddůstojníků z povolání – mužů; nedostatek odvedenců pro pokrytí všech funkcí plánovaných pro vojáky základní služby; snaha snížit rozsah odčerpávání pracovníků – mužů z výrobních odvětví; a široký zájem veřejnosti o službu žen v armádě, projevující se ve vysokém počtu žádostí a dotazů“.³²⁸ Ve větším množství se ženy v letectvu uplatnily po roce 1951, kdy nedostatek profesionálních poddůstojníků i vojáků základní služby, v kombinaci s budováním nových útvarů vedl k zvýšené poptávce po pracovních silách. Do roku 1954 probíhal nábor podle požadavků jednotlivých druhů vojsk z roku na rok. V roce 1954 pak byl nábor žen organizován podle příslušné směrnice.³²⁹

Podle zprávy byl v prvních letech „názor části občanské veřejnosti na službu žen v armádě vcelku nepříznivý,“ s tím, že část veřejnosti vnímala ženy v uniformách „s určitým despektem,“ což ovlivňovalo nábor. Náboráři se setkávali s případy, kdy matky bránily vstupu svých dcer do armády. Úroveň uchazeček údajně „neodpovídala vždy plně potřebám armády.“ Tyto nedostatky se prý podařilo odstranit pomocí „zintenzivnění agitační a propagátorské činnosti“ a zlepšení spolupráce útvarů, školy, náborářů z vojenských správ, a různých úrovní národních výborů, které „nesprávné

325 VÚA-VHA. V1VO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Hlášení o počtu získaných a přijatých uchazeček do ŠPSL a ŠR. č.j. 06456.

326 Podle statistické ročenky byla v roce 1958 průměrná měsíční mzda v českých zemích 1,289 Kčs. V odvětví průmyslu pak činil celorepublikový průměr 1,357 Kčs. viz *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: 1959. s. 96.

327 VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959.

328 Tamtéž. s. [1].

329 VÚA-VHA. MNO 1954. Kt. 86. i.č. 361. Sign. 24/1/5-47. č.j. 02359-OMS z 20. října 1954

názory“ korigovaly. Roli údajně hrála také „reorganizace ústředních úřadů a průmyslu k 1. 4. 1958.“³³⁰

Od roku 1951 mělo být na Vojenském učilišti letectva pro ženy (VULŽ), resp. v rámci pozdější ŠPSL vycvičeno na 1,540 žen, z nichž k 1. 5. 1959 sloužilo 884 jako poddůstojnice z povolání.³³¹ To je úbytek skoro 42,6 % za devět let. Pokud přičteme i ženy, které v té době byly frekventantkami anebo byly na školu přijaté, mělo se jednat o 1096 osob. Velitelství letectva a PVOS operovalo s předpokladem, že měsíční úbytek žen při takovýchto počtech bude zhruba 10–11 osob měsíčně, čili ubývalo zhruba 1 % za měsíc.³³² Ženy byly vnímány jako nespolehlivé, protože mívaly vyšší absenci způsobenou vyšší nemocností, těhotenstvím, mateřstvím a péčí o domácnost.³³³ Plnění ženských společenských rolí bylo podle VL PVOS neslučitelné s 24 hodinovými směnami a nepřetržitým provozem. Z počtu 884 poddůstojnic bylo 17 svobodných s dětmi, 179 vdaných s dětmi a dalších 119 vdaných a zatím bezdětných. Děti tedy mělo necelých 22,1 % a o domácnost pečovalo asi 35,6 %.³³⁴ Nutnost pečovat o dítě znamenala problém při vyhlášení poplachu. Poplachy byly problémem u vojenských manželství, jelikož pokud manželé oba sloužili u jednoho útvaru, musel vždy jeden z nich, pokud nebyla k dispozici náhrada, např. v podobě prarodičů, zůstat s dětmi. Tento stav snižoval bojovou pohotovost,³³⁵ a většina velitelů proto projevovala „nechť k zařazování poddůstojnic z povolání.“³³⁶ Rovněž jako zálohy byly pokládány za nespolehlivé, jelikož se nepředpokládalo, že by ženy v záloze mohly být jednoduše mobilizovatelné kvůli svým rodinným poměrům.³³⁷

Nabízené řešení se sestávalo z nábory mužů na stejné pozice a z obsazení části pozic vojáky základní služby či občanskými zaměstnanci. Problém s tímto řešením byl ten, že řada specializací pro ženy byla v civilním životě nepoužitelná. Planšetistky či vyhodnocovačky leteckých snímků byly zaměstnatelné pouze u PVOS a letectva, jelikož armáda měla monopol na kontrolu vzdušného prostoru. To znamená, že mužům měly být nabízeny kombinované kurzy obsahující např. spojařský trénink, mající i

---

330 VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959. s. 2.

331 Tamtéž. s. 2.

332 Tamtéž. s. 3.

333 Tamtéž. s. 5.

334 Tamtéž. s. 4.

335 Tamtéž. s. 4.

336 Tamtéž. s. 5.

337 Tamtéž. s. 10.

perspektivu v civilním povolání. Také měly být specialisté přesunuti do sboru praporčíků.³³⁸ O vojácích základní služby panoval názor, že u citlivých pozic, např. v PVOS, by mohlo po odchodu hrozit vyžrazení utajených informací, ale tento očividný nedostatek byl v očích náčelníků méně závažný než absence a nedostatek časové flexibility.³³⁹ Na problémy s uplatněním v civilním životě upozorňoval i zveřejněný dopis bývalé vojákyně Boženy S., která si stěžovala na obtíže s návratem do zaměstnání po mateřské dovolené, a na to, že si měla opatřit vzdělání v civilní sféře, kde by našla uplatnění i jako vdaná žena po mateřské dovolené.³⁴⁰ Vzhledem k tomu, že tento dopis byl publikován v roce 1963, kdy byl nábor žen již třetím rokem zrušen, dá se předpokládat, že některým ženám bylo znemožněno vrátit se na pracoviště v důsledku personální politiky armády.³⁴¹

Za další důkaz neefektivity obsazování pozic ženami-vojákyněmi z povolání pokládalo VL PVOS skutečnost, že více než 60 % poddůstojnic je u letectva 3 roky a méně. To při ceně výcviku asi 15,000 Kčs mělo znamenat, že je výcvik a zaměstnávání žen jako vojenských profesionálek nevhodný. Argumentem bylo, že vojáci základní vojenské služby budou stát až o 13,000 Kčs méně.³⁴²

Plánem bylo zastavit od roku 1960 nábor žen a nechat je dosloužit. Předpokladem bylo, že pouze pár jednotlivkyní, které by zůstaly v armádě, bylo natolik schopných, že by bojovou pohotovost pomáhaly udržovat a měly tolik zkušeností, že mnoho mužů kvalitativně překonávaly.³⁴³ S těmito se v armádě počítalo. Ale předpokladem bylo, že většina z uvedených žen do roku 1965 skončí na mateřské nebo v civilním zaměstnání. Radikální řešení ovšem nebylo považováno za vhodné a politicky únosné, vzhledem k četným publikacím na téma služby žen v armádě a vzhledem k tomu, že služba žen v letectvu byla pokládána již za tradiční.³⁴⁴

Na tento obsáhlý a z hlediska pozice žen v armádě poměrně zásadní dokument měla navazovat další jednání na úrovni ministerstva. Na konci roku 1959 odeslala kádrová správa (KS) k OMS požadavek na připomínky k použitelnosti žen v armádě.

---

338 VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959. s. 9.

339 Tamtéž. s. 8.

340 „Také ženy mají své vojenské problémy.“ Obrana lidu 43/1963 z 26. 10. 1963. s. 4.

341 VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959

342 Tamtéž. s. 7.

343 Tamtéž. s. 6, 10.

344 Tamtéž. s. 10.

Perspektiva žen byla řešena ve vztahu k projednávání návrhu třetího pětiletého plánu MNO, rovněž si KS vyžádala počty sloužících poddůstojnic z povolání.³⁴⁵ Výsledek jednání o perspektivě žen na úrovni ministerstva nebyl dohledán, nicméně z pozdějších dokumentů víme, že došlo ke zrušení náboru žen do vojenských kurzů. O tom svědčí tisk, který veřejnost informoval o tom, že vojenské kurzy pro ženy neexistují,³⁴⁶ i dokumenty ukládající obnovení náboru.³⁴⁷

V odpovědi na požadavek KS uvedla OMS, že ke zkušenostem se službou žen v armádě se vyjádřilo VL PVOS, a že počty poddůstojnic z povolání jsou celkem 1047 pro 1. 12. 1955, 1146 pro 5. 12. 1956, 1152 pro 1. 12. 1957, 1111 pro 1. 5. 1958 a 1241 pro 4. 11. 1958.³⁴⁸ Orientačně můžeme uvést hrubý odhad, že 1. 5. 1959 mohlo na základě předchozích údajů sloužit asi 1200 poddůstojnic z povolání, z toho počtu sloužilo 884, tedy necelé tři čtvrtiny, u letectva a PVOS.³⁴⁹ K 1. 1. 1959 mělo být v ČSLA podle plánů na 12 069 poddůstojníků z povolání, to znamená, že ženy tvořily zhruba 10 % sboru poddůstojníků z cílového počtu.³⁵⁰ Ve skutečném počtu poddůstojníků bylo jejich zastoupení možná ještě vyšší. Z celkového plánovaného počtu armády ovšem poddůstojnice z povolání i se 116 důstojnicemi tvořily asi 0,7 % stavu armády.³⁵¹

3.1.4. Nezbytné ženy

Záměr vyloučit ženy z armády ztroskotal v dubnu roku 1964, kdy OMS GŠ zaslala ministrovi národní obrany arm.gen. Lomskému návrh vládního usnesení o úpravě délky základní služby ženám. Tento návrh byl zaslán k připomínkování Státní plánovací komisi, ministerstvu vnitra, ministerstvu spravedlnosti a Ústřední radě odborů.³⁵²

---

345 VÚA-VHA. MNO 1959. Kt. 325. Sign. 15/1-22. č.j. Použitelnost žen v armádě, připomínky vyžádání. 055659 KS MNO z 11. prosince 1959.

346 „Z redakční pošty.“ Československý voják 9/64 z 25. 4. 1964. s. 5.

347 VÚA-VHA. MNO 1964. Kt. 283. Sign. 6/4-10. Úprava délky základní služby ženám, č.j. 015534 – 18 – OMS – 1964 z 8. dubna 1964.

348 VÚA-VHA. MNO 1959. Kt. 325. Sign. 15/1-22. Použitelnost žen v armádě, vyjádření. č.j. 047298 – OMS, prosinec 1959.

349 VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959. s. 2.

350 BÍLEK, Jiří; LÁNÍK, Jaroslav; MINAŘÍK, Pavel; POVOLNÝ, Daniel; ŠACH, Jan. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968. s. 31

351 BÍLEK, Jiří; LÁNÍK, Jaroslav; MINAŘÍK, Pavel; POVOLNÝ, Daniel; ŠACH, Jan. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968. s. 31.

352 VÚA-VHA. MNO 1964. Kt. 283. Sign. 6/4-10. Úprava délky základní služby ženám, č.j. 015534 – 18 – OMS – 1964 z 8. dubna 1964.

V důvodové zprávě k vládnímu usnesení bylo odkázáno k brannému zákonu, který v souladu s ústavním zrovnoprávněním mužů a žen a s historickou zkušeností, dával ženám právo na obranu vlasti a upravoval jejich služební povinnost. Do roku 1958 byly ženy v základní službě pouze po dobu výcviku, případně jim byl zcela promíjena. Od roku 1958 vstupovaly do vojska tak, že první dva roky sloužily v podmínkách základní vojenské služby. V roce 1960 byl podle důvodové zprávy výcvik žen v armádě zastaven, což vedlo k postupnému propouštění žen a k jejich nahrazování vojáky základní služby. Zpráva uvádí, že praxe nahrazování žen vojáky se ukázala být nevhodnou, především z hlediska utajení, jelikož se vojáci v základní službě seznamovali s důležitými objekty a zařízeními. Další nevýhodou bylo to, že každoročně docházelo v důsledku rotace ke snížení bojové pohotovosti, jelikož obsluhované systémy vyžadovaly delší praxi. Proto bylo navrženo získávat pro některé funkce opět ženy, které by dobrovolně vstoupily do vojska. Pokud jde o délku základní služby, pak u žen-dobrovolnic není 24 měsíců základní služby nutných, jelikož k zaškolení a zapracování žen je potřeba pouze 12 měsíců. U mužů měla mít 24 měsíční služba svůj význam v udržování „nepřetržité vysoké bojové pohotovosti a naplněnosti ozbrojených sil.“ Důvodová zpráva je uzavřena tím, že v roce 1964 se předpokládá získání 110 žen pro armádu a že v dalších letech bude počet požadovaných vojákyní vždy upřesňován podle potřeby a informací o adekvátním zvýšení mzdového fondu v rámci rozpočtu ministerstva.³⁵³

Vzhledem k tomu, že se tato práce nezaměřila na výzkum archivních fondů MNO pro 70. a 80. léta, nemůžeme s jistotou vědět, došlo-li ke snaze omezit nábor žen vícekrát. Novinové články o omezování náboru v minulosti vypovíдалy a snažily se představit službu žen jako hodnotnou činnost, pro kterou muži vykonávající ZVS nesplňovali nezbytné předpoklady.³⁵⁴ Byly v nich uvedeny podobné důvody pro obnovení náboru žen – nižší spolehlivost vojáků základní služby a také vysoké pracovní nasazení a zkušenost žen-profesionálek.³⁵⁵ Po obnovení náboru žen se armáda v druhé polovině 60. let snažila podat co nejúplnější obraz o svých představách o budoucích vojákyních prostřednictvím tisku. Je důležité uvést, že armáda zamýšlela nabírat

---

353 VÚA-VHA. MNO 1964. Kt. 283. Sign. 6/4–10. Úprava délky základní služby ženám, č.j. 015534 – 18 – OMS – 1964 z 8. dubna 1964.

354 „Ženy nejsou jen na ozdobu.“ Zápisník 26/1981 z 28. 12. 1981. s. 26;

„Děvčata od Hornádu.“ Zápisník 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 24–26.

355 „... na titulu.“ Československý voják 17/1966 z 13. 8. 1966. s. [5].

vyřazovat frekventantky jako poddůstojnice či praporčice v další službě, tedy na dobu určitou, kvůli očekávání, že tyto ženy budou během několika let zakládat rodinu.³⁵⁶

V mediálním diskurzu období 70. a 80. let je patrné, že v 80. letech rostla četnost náborových článků³⁵⁷ a reportáží z vojenských přísah.³⁵⁸ Zároveň v obou dekádách vznikala filmová tvorba, která měla ženy vykreslit jako neodmyslitelnou, byť primárně estetickou součástí armády, což byl případ filmu *Pod nohama nebe*,³⁵⁹ anebo propagovat vojenské školy a kurzy pro dívky, jako tomu bylo u snímku *Sukňa lenže zelená*.³⁶⁰ Z hlediska potenciálu žen kariérně růst bylo důležité otevření prvních čtyřletých programů pro ženy na Vysoké vojenské škole pozemního vojska (VVŠPV) v roce 1987.³⁶¹ Individuálně se ženy prosazovaly např. na Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda (VPA KG)³⁶². Otevření např. VVŠPV ženám mohlo být důsledkem konkurenčního tlaku civilního sektoru v oblasti vysokého školství, kdy pokud armáda chtěla přilákat ty nejlepší uchazečky, musela jim také nabídnout odpovídající perspektivu vzdělání. Jako jedno z vysvětlení nutnosti služby žen v armádě byl také použit argument jejich potřebnosti z důvodu probíhající vědeckotechnické revoluce.³⁶³

3.1.5. Závěr

Motivace státu přijímat do armády ženy se v průběhu zkoumaného časového období kvalitativně i kvantitativně proměňovala. V období tzv. třetí republiky se stát vypořádával s požadavkem části veřejnosti umožnit ženám vstup do ozbrojených sil. Argumenty pro umožnění vojenské služby ženám byly založeny na zkušenosti z druhé světové války, avšak přesto zřejmě nebyla politická shoda na tom zavést brannou povinnost i pro ženy. Za všech okolností dobrovolná služba žen byla vnímána jako zárodek širšího hnutí za brannost, které mělo být vojenskými profesionálkami, zpravidla veteránkami, vedeno. Jasně nebylo ani to, jestli budou ženy podléhat pohlavně oddělené

356 „Jak se státi dívkou v khaki.“ Československý voják 17/1966 z 13. 8. 1966. s. 4–[5].

357 „Informovali jsme se za vás.“ Rudé právo 34/1982 z 10. 2. 1982. s. 4;

„Rozhodnutí jen odvážných. Ženy v uniformách.“ Naše pravda 88/1986 z 14. 11. 1986. s. 3;

„Budíček z Vyškova.“ Československý voják 5/1988 z 8. 3. 1988. s. [22–25];

„Klukům na frak“ Obrana lidu 29/1989 (týdeník) z 22. 7. 1989. s [5].

358 „Děvčata od Hornádu.“ Zápisník 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 24–26;.

„Růže slavnostního odpoledne.“ Zápisník 24/1983 z 25. 11. 1983. s. 24–27;

„Dievčinská přísaha.“ Obrana lidu 45/1989 z 11. 11. 1989. s. 5.

359 *Pod nohama nebe* (1983) [film]. Režie Milan Růžička. Československo: Filmové studio Barrandov.

360 *Sukňa lenže zelená* (1988) [film]. Režie Ľuba Vančíková. Československo: [?].

361 „Vyškovská kuřátka.“ Československý voják 26/1987 z 28. 12. 1987. s. 4–5.

362 „Zuzaniny taktiky a plány.“ Československý voják 18/1986 z 2. 9. 1986. s. [30–31].

363 „Patří jim kytička a slova uznání.“ Obrana lidu – týdeník 9/1973 z 3. 3. 1973. s. 9;

„Růže slavnostního odpoledne.“ Zápisník 24/1983 z 25. 11. 1983. s. 24–27.

vojenské hierarchii anebo jestli budou integrovány. Tato dilemata poválečného období byla rozhodnuta komunistickým převzetím moci na konci února 1948.

Komunistické vedení velmi rychle přijalo novou Ústavu a začalo pracovat na přizpůsobení společenských institucí sovětským vzorům, což znamenalo formální zrovnoprávnění žen a mužů ve věci povinnosti bojovat v případě války v ozbrojených silách vlastního státu. Ženy byly integrovány do vojenské hierarchie především jako poddůstojnice z povolání, ale v některých případech také jako důstojnice. Do konce 50. let vystoupal počet poddůstojnic z povolání až na zhruba 1200 osob (zhruba 10 % profesionálního poddůstojnického sboru) a se 116 důstojnicemi tvořily asi 0,7 % stavu armády.³⁶⁴ V omezeném výběru specializací a s omezenými možnostmi nábory z hlediska společenského zájmu, byly možnosti doplnit armádu ženami poměrně omezené, i kdyby pro ně existovala skutečná politická vůle.

Na samém počátku 60. let bylo možné zaznamenat cézuru, která nepochybně snížila počty žen v armádě a mohla vést k vytěsnění značné části žen z armády. Žen, jejichž uplatnění na trhu práce bylo v řadě případů problematické kvůli nedostupnosti civilních ekvivalentů svých vojenských specializací. Důvody pro ukončení nábory byly rámovány jako úsporná opatření, která mohla také podléhat strategické racionalitě. Tento pokus vzal ovšem poměrně rychle za své. Vláda nařídila, na popud MNO, znovu nabírat ženy do některých vojenských funkcí.

Od poloviny 60. let byly ženy do armády opět nabírány, třebaže se požadavky náborářů změnily. Vzrostl důraz na vzdělanost a také se většinou přijímaly na dobu určitou. V armádním tisku 70. let se význam žen zdůrazňoval především v kontextu oslav MDŽ, nicméně v 80. letech došlo k rozšíření článků a inzerátů zabývajících se nábořem, jakož i reportážemi z vojenských přísah a z prostředí vojenských škol.

---

³⁶⁴ Do této statistiky nepočítáme případné frekventantky kurzů, o jejichž přesném počtu by bylo možné se pouze dohadovat. Uvedené údaje z BÍLEK, Jiří; LÁNÍK, Jaroslav; MINAŘÍK, Pavel; POVOLNÝ, Daniel; ŠACH, Jan. *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968*. s. 31.

3.2. Stát se vojákyní

Přijetí příslušných zákonů neznamenal samo o sobě otevření instituce armády ženám. Třebaže někteří veteráni z východní fronty měli se ženami v uniformách zkušenosti, nedošlo k vytvoření smíšených výcvikových center a množství zpřístupněných specializací bylo omezené. Ještě před aktivací veteránek z druhé světové války, měly některé složky, jako třeba vojenská prokuratura, i přes svůj souhlas výhrady k zahrnutí žen do svých řad, jiné pak tvrdily, že se službou žen nemají problém, ale že ženy ve svých řadách nemohou z různých důvodů přijmout.³⁶⁵ Není překvapením, že odpor kladly některé části armády, v nichž bylo možné muže snadno a bez vysokých sociálních nákladů nahradit, tedy v administrativě či v prokuratuře.³⁶⁶ Zároveň je ovšem nutno uvést, že důstojníci na Hlavním štábu MNO mohli být též věci aktivace vojákyní nakloněni s ohledem na to, že ženy skutečně sloužily ve válce a existovala tedy představa o tom, že by bylo nespravedlivé jejich zásluhy nedocenit či jejich kvalifikace a schopnosti ponížít např. zařazením důstojnic jako telefonistek nebo písáček na stroji.³⁶⁷

Po roce 1949 začaly vznikat specializované kurzy a školy, v nichž byly dívky či ženy připravovány na vojenskou kariéru. Dvě školy zaměřené na výcvik administrativních pracovníků vznikly v Malé Chuchli v Praze a v Psárech ležících ve Středočeském kraji jižně od Prahy. V Žamberku ve východočeském pohraničí pak byla založena škola pro výcvik žen pro službu u letectva a protivzdušné obrany státu (PVOS). Symptomatické pro tyto školy a kurzy bylo, že v první polovině 50. let procházely poměrně živelným vývojem, nejenom co do změn názvu, ale i z hlediska jejich zakládání a rušení. Např. škola v Psárech byla v létě 1954 zrušena, jenom aby byla znovu založena v lednu 1955 a v polovině roku 1956 byla opět zlikvidována. Žamberská škola pozemních specialistů letectva se mezi lety 1954 a 1963 stabilizovala, avšak poté byla přesunuta do Popradu, i když již bez kurzů pro výcvik žen. Roční kurzy pro ženy mohly být zřizovány také při vojenských středních školách a učilištích.

---

365 VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-32. Záznam o poradě z 5. 3. 1946.

366 TICHÁ, Věra. *Ženy v našich jednotkách v SSSR za druhé světové války*. In: *Historie a vojenství. Časopis Vojenského historického ústavu*. č. 4/1964, s. 653–654.

367 VÚA-VHA. MNO 1946. Kt. 140. Sign. 10-1/13-36. Úprava právního postavení žen v čs. branné moci. č.j. 2185/Dův.-IV/1.odděl.1945 z 21. 7. 1945.

V 80. letech se kurzy pro pozemní specialistiky letectva přesunuly do Vysoké vojenské letecké školy (VVLS) SNP v Košicích,³⁶⁸ kde v roce 1981 vznikl první vojenský kurs pro ženy při vysoké škole,³⁶⁹ kurzy pro radistky a spojačky do Prahy-Karlína, a pro spojačky a administrativní pracovnice ve Vojenském učilišti Podjavorinských partizánov v Novém Městě nad Váhom.³⁷⁰ V roce 1987 byly ženám otevřeny poslouchárny Vojenské vysoké školy pozemního vojska (VVŠPV) ve Vyškově.³⁷¹ Limitem kurzů a škol pro ženy před otevřením VVŠPV bylo to, že měly cvičit poptávané specialistiky, nikoliv všeobecně připravovat ženy na úlohy spojené s velením větším útvarům. Třebaže byla „odpovědná funkce žen [v armádě] vysoce oceňována“ existovala „specifika vojenské služby“ vylučovaly možnost, aby ženy mohly zastávat jakoukoliv funkci.³⁷²

O vstupu do armády se rozhodovalo na úrovni OVS, která prvotně porovnávala uchazečky o vojenské povolání s kádrovými, lékařskými a prospěchovými kritérii, a druhotně škola, která zřizovala kurs, o jenž se žena ucházela. Uchazečce mělo být mezi 17 a 24 lety,³⁷³ nicméně jak bude doloženo níže, toto pravidlo nebylo důsledně dodržováno, ať už z hlediska spodní či horní věkové hranice. Požadavky na dosažené vzdělání se lišily napříč specializacemi a v průběhu času. Pro 50. léta platilo, že uchazečky musely absolvovat 8 až 9 let školní docházky.³⁷⁴ Pro 70. léta probíhal nábor individuálně podle potřeb armády a podmínkou zpravidla bylo ukončené středoškolské vzdělání.³⁷⁵ V období 80. let se armáda snažila získávat uchazečky mezi absolventkami maturitních oborů ve věku 18 až 20 let.³⁷⁶ Požadavky zahrnovaly také psychotechnické

---

368 Obory kurzů: řízení letového provozu, inženýrská letecká služba, radiotechnické zabezpečení a vyhodnocování leteckých snímků. viz „Děvčata od Hornádu.“ Zápisník 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 26.

369 „Bezpečné řízení letového provozu – náš cíl!“ Letectvo a PVOS 3/1985, samostatná příloha časopisu Bojová příprava. s. 32–35.

370 „Informovali jsme se za vás.“ Rudé právo 34/1982 z 10. 2. 1982. s. 4;

„Rozhodnutí jen odvážných. Ženy v uniformách.“ Naše pravda 88/1986 z 14. 11. 1986. s. 3.

371 „Vyškovská kuřátka.“ Československý voják 26/1987 z 28. 12. 1987. s. 4–5.

372 „Hovoříme o vojenských školách.“ Stráž lidu. Měsíčník levicové orientace. 39/1974 z 4. 4. 1974. s. 4

373 „Ženy v lidově demokratické armádě.“ Práce. 201/1951 z 26. 8. 1951. s. 3; Limit byl později zvýšen na 17–25 let, jak dokládá: VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 142. i.č. 723. Sign/5. Směrnice pro provádění náboru žen do vojenských škol pro výcvikový rok 1954/1955. č.j. 0103780/ODSV z 27. 10. 1954.

374 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Č.j. 020277/ODSV-1958.

375 „Červená linka.“ Zápisník 5/1971 z 6. 3. 1971. s. 5.

376 „Poradna Z'81 pro zájemce o studium na vojenských školách.“ Zápisník 19/1981 z 21. 9. 1981. s. 23; „Poradna Z'83 pro zájemce o studium na vojenských školách.“ Zápisník 15/1983 z 22. 7. 1983. s. 16; „Z vojenských škol.“ Zápisník 14/1985 z 5. 7. 1985. s. 15.

testy, kontrolu zdravotního stavu a třeba pro VVLŠ SNP v Košicích uvedeno, že zájem o studium kurzů pro ženy převyšuje otevíraná místa až osmkrát.³⁷⁷

Z hlediska rodinného stavu byl podle přihlášek přiložených ke směrnicím k náboru žen do vojenských škol pro rok 1954/1955³⁷⁸ požadavek na to, aby uchazečky o pozici spojačky, pozemní specialistky letectva anebo radistky byly svobodné. U uchazečky o místo ve škole administrativních pracovníc či ve škole pro intendantní pracovníce mohly přihlášky podávat i vdané ženy. Otázkou, na kterou nelze z dostupných pramenů odpovědět je, do jaké míry probíhala selekce na bázi rodinného stavu v pozdějších obdobích, tj. jestli např. v 80. letech docházelo u uchazeček k vylučování těch, které uzavřely sňatek před 20 rokem.

3.2.1. Povyšované ženy

Většina z frekventantek byla vyřazována jako poddůstojnice z povolání, tedy jako četařky či rotné. V období po roce 1958 mohly školy opouštět jako poddůstojnice základní služby, a od roku 1965 záleželo na délce kurzu, jelikož po roce služby základní služba žen končila.³⁷⁹ Důstojnické kurzy, do nichž mohly ženy nastupovat byly např. v ŠPSL. Později mohly ženy vstupovat i do individuálních důstojnických kurzů anebo si doplňovat vysokoškolské vzdělání. V 80. letech byla v tisku zaznamenána studentka Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda (VPA KG), jejíž ambicí bylo stát se zástupkyní velitele pro věci politické (ZVP).³⁸⁰

V souvislosti se změnou podmínek základní služby žen došlo k tomu, že všechny kurzy trvaly zhruba 1 rok. První půlrok strávily frekventantky ve vojenské škole a následně se přesouvaly na praxe k útvarům. Po jednom roce byly vyřazovány v hodnostech podle toho, jestli se rozhodly pracovat v armádě na neurčitou dobu a staly se tedy vojákyňemi z povolání, anebo jestli si zvolily podmínky další služby,³⁸¹ tedy uzavření smlouvy na dobu určitou, zpravidla na 3 roky. V prvním případě byly vyřazeny jako rotmistryně, v druhém případě jako rotné.

---

377 „Najlepšie z najlepších.“ Československý voják 5/1983 z 8. 3. 1983. s. [46]–47.

378 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 142. i.č. 723. Sign/5. Směrnice pro provádění náboru žen do vojenských škol pro výcvikový rok 1954/1955. č.j. 0103780/ODSV z 27. 10. 1954.

379 „Jak se státi dívkou v khaki.“ Československý voják 17/1966 z 13. 8. 1966. s. 4–[5].

380 „Zuzaniny taktiky a plány.“ Československý voják 18/1986 z 2. 9. 1986. s. [30–31]

381 Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon. § 37.

Ve sborníku *Děvčata v modrém*³⁸² jsou reflektovány zkušenosti a vzpomínky frekventantek, jakož i instruktorek a instruktorů ze žamberských škol a učilišť pro výcvik specialistů letectva. Vzpomínky Věry Milcové-Perligerové prozrazují hektičnost spjatou se vstupem žen do armády. Vstoupila do druhého šestiměsíčního běhu poddůstojnické školy pro ženy v Kbelích, kam nastoupila jako jediná s maturitním vzděláním (absolvovala obchodní akademii). Poté, co v prosinci školu ukončila a stala se četařkou z povolání byla velitelem letectva jmenována velitelkou jedné z výcvikových rot v Žamberku. Některé z jejích spolužaček z kbelského učiliště byly do Žamberka odveleny jako velitelky čet. V devatenácti letech Milcová-Perligerová vedla 110 frekventantek a byla jí podřízena také týlová jednotka čítající asi 60 vojáků, kteří měli zabezpečovat kasárna. Ve druhé rotě, rovněž vedené četařkou z povolání, Květoslavou Káňovou, bylo na 120 frekventantek.³⁸³ Zájem mladých žen a dívek údajně přesahoval kapacity školy. Následně byly v roce 1951 otevřeny také roční důstojnické kurzy pro dispečerky letového provozu a spojačky. Do letovodské výcvikové čety nastoupila i Věra Milcová-Perligerová, která, stejně jako řada jejích kolegyně, chtěla rozšiřovat a prohlubovat svou kvalifikaci.³⁸⁴

Rychlost kariérního růstu byla proměnlivá, avšak z hlediska hodností existoval v československých ozbrojených silách skleněný strop. Pro ženy v aktivní službě bylo možné dosáhnout nejvíce hodnosti plukovnice. Např. již zmíněná Věra Perligerová, žena nepochybně inteligentní, schopná, ambiciózní a armádě oddaná, do armády vstoupila v roce 1950 a opustila ji až v roce 1992. Za dobu svého působení se zasadila o rozvoj řízení letového provozu a podílela se na vývoji špičkových technologií (pasivní radarový komplet VĚRA je pojmenován právě po ní). V armádě si mimo jiné doplnila vysokoškolské vzdělání.³⁸⁵ Lze se domnívat, že muž s jejím životopisem by dosáhl generálské hodnosti, anebo by v ní alespoň odešel do výslužby.³⁸⁶ Ani veteránkám z druhé světové války se nepodařilo tuto poslední hodnostní bariéru prorazit, byť

---

382 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997.

383 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 46.

384 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 47–48.

385 „Ve stejnkroji letectva.“ *Letectví + kosmonautika* 5/1979 z 5. 3. 1979. s. 182.

386 Zde nelze nezmínit např. genmjr. Jiřího Mastného, který se jakožto náčelník Hlavní automobilové a traktorové správy MNO (jímž se mimochodem stal, zatímco byl majorem) a jakožto odborník v oblasti konstrukce vojenských automobilů a obrněných vozidel stal generálmajorem v roce 1955, v pouhých 31 letech.

teoreticky zákon s generálskými hodnostmi pro ženy počítal.³⁸⁷ Věra Tichá opustila armádu jako podplukovnice v roce 1973, po téměř 30 letech služby. Jedna z absolventek ŠPSL v Žamberku, Božena Havlínová-Březinová, npor. v. zál., sloužila v armádě 16 let a ačkoliv byla z kurzu vyřazena jako podporučice,³⁸⁸ nedosáhla po šestnácti letech výše než na hodnost nadporučice, to znamená, že překročila limity odsloužených let nutných k povýšení.³⁸⁹ První českou generálkou se tedy v roce 2017 stala Lenka Šmerdová.³⁹⁰

Jednu z příčin tohoto zpomaleného kariérního postupu žen lze shledat v tom, že ženy nebyly v kurzech cíleně připravovány na velení. Byly cvičeny jako specialistky, ne jako vševojskové důstojnice, které by zastávaly nejvyšší funkce na ministerstvu anebo u brigád, divizí či vojenských okruhů. Dalším důvodem mohla být jejich integrovanost v armádě. Neexistovala odnož armády, jako např. americký sbor WAC, či britské ženské podpůrné sbory, která by zaštiťovala ženy a jenom ženy, takže neexistoval prostor pro to, aby ženy mohly růst do nejvyšších velitelských funkcí.³⁹¹ To znamená, že ženy teoreticky mohly velet mužům a jistě v některých případech mužům také velely, ale nemohly si osvojit působení na vyšších velitelských funkcích, protože pro ně nebyl prostor k růstu.

3.2.2. Motivace pro vstup do armády

Klíčovou faktorem, který ovlivňuje jednání historických aktérů jsou jejich motivace, a proto je třeba identifikovat motivace žen, které vstupovaly do armády. Plk. Věra Perlingerová popisovala, že na ženy silně zapůsobil příklad vojákyň na východní frontě za druhé světové války.³⁹² V 80. a 90. letech na dotaz týkající se motivace žen stát se vojákyňi odpovídala slokou básně Vojínka, kterou složil letecký

---

387 Zákon č. 64/1978 Sb., kterým se mění a doplňuje branný zákon.

388 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 124.

389 Podle tabulky maximální stanovené doby pro setrvání v hodnosti měl být podporučík povýšen po 3 letech, poručík po 4 letech, nadporučík, kapitán a major vždy po 5 letech a u vyšších hodností se již s povyšováním podle doby služby nepočítalo. To znamená, že i s nejpomalejším postupem měla být tato vojákyň alespoň kapitánkou, pokud nebyla trestána degradací. viz. BÍLEK, LANÍK, MINAŘÍK POVOLNÝ, ŠACH. *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 – srpen 1968*. s. 208

390 „Zeman jmenoval první generálku.“ *Lidové noviny* z 9. 5. 2017 [vydání Praha], s. 6;
„Zeman jmenoval první generálku, povýšil i Bočka a další veterány“ *idnes.cz* z 8. 5. 2017 16:15.
<https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zeman-armada-bocek-smerdova-valecni-veterani.A170508_151319_domaci_mpl>

391 O tomto výše. s. 61–62.

392 Perlingerová sama ovšem pro list *Práce* v roce 1951 uvedla, že chtěla pracovat s lidmi a že se rozhodovala mezi vojenskou a pedagogickou kariérou. Viz „Ženy v lidově demokratické armádě.“ *Práce* 201/1951 z 26. 8. 1951. s. 3.

kadet Josef Ondra. Báseň opěvuje ženy, které se rozhodly vyhnat a porazit nepřítele. Podle autora „*stala se silnou dosud žena slabá, když v něžných rukou stiskla samopal*“ a získala tak schopnost a pověření „*rvát se*“ za „*ufňukané*“ a za ty co „*strachem vidí špatně na oči*“.³⁹³ Přijetí vojenského úřadu, včetně zacházení se zbraní tedy podle básníka posilovalo ženy a rozšiřovalo jejich možnosti. Pochopitelně, tato ideologická motivace měla proměnlivou sílu. Lze předpokládat, že v 50. letech byla mnohem silnější, v poslední dekádě komunistického panství.

V pozdějších obdobích bylo často zmiňovaným motivem byla touha po dobrodružství a vyhnutí se stereotypu kancelářské práce.³⁹⁴ Takto své rozhodnutí vysvětlovala také Eva Tůmová, jejíž příklad byl v médiích použit vícekrát.³⁹⁵ Jiné ženy jako motivaci uváděly to, že „*chtěly jít k létání*“.³⁹⁶ Armáda, v období od druhé poloviny 50. let, ovšem nedávala možnost tuto jejich motivaci naplnit. A tak nastupovaly k letectvu, např. na pozice pomocnic leteckých dispečerů, i když původně neměly představu o tom, co taková práce obnáší.³⁹⁷ I přes přiznanou atypičnost vojenského povolání se můžeme setkat s tím, že starosti žen v uniformě byly popisovány jako podobné starostem civilistek. Zároveň byly ovšem zmiňovány specifické výzvy, jimž vojákyně musely čelit – poplachu, pohotovost, vojenské řády.³⁹⁸

Inspirovat dívky ke vstupu do armády mohlo také jejich okolí. Dvě frekventantky Vojenského učiliště Podjavorinských partizánov v Novém Městě nad Váhom uvedly, že na ně měl vliv příklad známých (matka kamarádky) či příbuzných (strýc pracující na OVS). Pro jednu z nich hrála roli také její touha sloužit v uniformě a její chlapecké záliby v dětství, tu druhou pak inspirovaly rozhovory s frekventantkami vojenských škol v tisku.³⁹⁹ Na jiné dívky mohla zapůsobit návštěva vojákyní z povolání či pracovníků OVS na střední škole, kde studovaly.

---

393 Věra Perlingerová se k této básni vrátila jak ve svém článku v Týlu a zásobování, tak i ve svém příspěvku ve sborníku *Děvčata v modrém*. Viz. „Ženy a Československá lidová armáda.“ *Týl a zásobování* 2/1982. s. 1–2; BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 48.

394 „Klukům na frak“ *Obrana lidu* 29/1989 – týdeník z 22. 7. 1989. s [5].

395 „Nebeští výpravčí.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. [3];

„Ženy nejsou jen na ozdobu.“ *Zápisník* 26/1981 z 28. 12. 1981. s. 26;

„Růže slavnostního odpoledne.“ *Zápisník* 24/1983 z 25. 11. 1983. s. 24–27.

396 „Proč vlastně přicházejí ženy do armády...“ *Obrana lidu* 10/1963 z 10. 3. 1963. s. [1]–2;

„Dívka jménem Nelly.“ *Československý voják* 8/1983 z 20. 4. 1983. s. [58–59].

397 „Povinnosti, kytička, úsměvy.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. 3.

398 „Zvuková pohlednice Z'75. Ženám ve vojenském stejnokroji.“ *Zápisník* 5/1975 z 1. 3. 1975. s. 1.

399 „Aerobic v kanadách.“ *Československý voják* 5/1985 z 5.3.1985. s. [26–27].

realizovat své zájmy, z nichž asi 57 % nemohlo své zájmy realizovat z pracovních důvodů.⁴⁰⁸

Armáda umožňovala vertikální sociální mobilitu svých příslušníků,⁴⁰⁹ a dokonce i ženy mohly, pokud měly ambice a schopnosti, dosáhnout významného kariérního postupu, byť ne tak závratného jako muži. Dávala ženám dávala možnost prohlubovat svou kvalifikaci v rámci zvolené specializace a radikálně změnit svou životní dráhu v případě nespokojenosti s perspektivou, kterou jim nabízelo dosažené vzdělání a místo bydliště.⁴¹⁰ Výše platu byla po reformě prvorepublikového systému platů odvislá od hodnoty a funkčního zařazení,⁴¹¹ to znamená, že ženy-vojáky se stejnou hodnotou a rámcově podobnou mírou zodpovědnosti bylo jejich platové ohodnocení srovnatelné s platem muže-vojáka.⁴¹² To samozřejmě neznamená, že ženy nenarážely na formy genderové nespravedlnosti.

Kupříkladu v roce 1982 činil nástupní plat absolventek kurzů v Košicích, Novém Městě nad Váhom anebo Praze mezi 2100 až 2400 Kčs a k tomu patřil také roční příplatek na zakoupení doplňků pro ženy ve výši 500 Kčs.⁴¹³ Průměrná měsíční mzda činila pro rok 1982 celkem 2738 Kčs.⁴¹⁴ Nástupní plat tedy byl čistě statisticky podprůměrný. Vezmeme-li v úvahu vliv genderové platové nerovnosti, která v pozdních 80. letech vypadala podle expertů tak, že celkový průměr ženských příjmů činil zhruba 70 % těch mužského průměru,⁴¹⁵ byla střední hodnota (2250 Kčs) uvedeného rozpětí na úrovni 82 % průměrné měsíční mzdy mužů i žen. Proto lze odhadovat, že bez zahrnutí ročního příplatku se nástupní plat absolventek kurzu pohyboval zhruba na úrovni průměrného platu ženy v civilním sektoru hospodářství. Jednalo se však o nástupní plat,

---

408 RYCHTAŘÍK, Karel. *Sociální svět armády*. Praha: 1971. s. 182.

409 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 66; RYCHTAŘÍK, Karel. *Sociální svět armády*. Praha: 1971. s. 97–104.

410 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 44.

411 BÍLEK, Jiří. *Finanční situace vojáků z povolání a v základní službě v letech 1945–1955*. in: *Historie a vojenství. Časopis Historického ústavu Armády ČR*. 2011, č. 2/60, s. 25–29.

412 „Rozhodnutí jen odvážných: ženy v uniformách.“ *Naše pravda* 88/1986 z 14. 11. 1986. s. 3.

413 „Než se rozhodnete... Střední a vysoké školy v ČSLA.“ *Obrana lidu – týdeník* 48/1982 z 4. 12. 1982. s. 11.

414 *Statistická ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: 1983. s. 201–203.

415 Bauerová a Bártová vysvětlují rozdíl v odměňování žen tak, že v socialistické společnosti je hodnota práce ženy a muže stejná, pokud je stejné také množství a kvalita této práce. Nižší průměrné platové ohodnocení žen je podle nich důsledkem toho, že jejich práce se svou strukturou liší od náročnější práce mužů. BAUEROVÁ, Jaroslava – BÁRTOVÁ, Eva. *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě*. Praha: 1987. s. 210–212; srov. též HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering Legacies of Czech State Socialism*. Oxford: 2017. s. 114–115.

který v perspektivě několika let rostl v závislosti na povýšeních a posléze se také díky výsluze let, příplatkům za odbornost a dalším bonusům mohl dostat výrazně nad ženský průměr. Odvrácenou stranou tohoto finančního zvýhodnění ovšem bylo, že na některých pracovištích, třeba na řízení letového provozu, strávily ženy díky 24 hodinovým směnám v zaměstnání minimálně 48 hodin týdně. I při uvážení dalších možných materiálních požitků, např. oděvu a bydlení zůstává otázkou, do jaké míry bylo finanční a hmotné zajištění určující jakožto motivační faktor.⁴¹⁶

3.2.3. *Sukňa lenže zelená*

V roce 1988 se na televizních obrazovkách objevil film *Sukňa lenže zelená*⁴¹⁷ režisérky Luby Vančíkové, v němž byl ztvárněn život dívek na nejmenovaném vojenském učilišti na Slovensku. Premiantka z gymnázia, Martina Mlynáriková (Petra Vančíková), se rozhodla poprvé v životě vzepřít svým rodičům, kteří jí celý život umetali cestičku, a tajně podala přihlášku na vojenské učiliště, protože se domnívala, že jedině tam se dokáže dostat pomocí vlastních schopností. Matka (Elena Petrovická), vlivná školní inspektorka, se jí snažila toto rozhodnutí rozmluvit, avšak marně. Proto svou dceru zavrhlá. Jisté zastání našla u otce (Oldo Hlaváček), který se ovšem urazil, když zjistil, že má jeho dcera přítele, rovněž vojáka, Václava (Jiří Langmajer). Martina byla odhodlaná svým rodičům jako první nenapsat ani nezavolat, takže je ani nepozvala na skládání vojenské přísahy. Na přísahu přijel pouze její přítel, s nímž se domluvila, že jej navštíví, jakmile dostane dovolenou. Vzhledem k tomu, že měla kvůli svým osobním problémům potíže se soustředěním se na školu, začala jako studentka velice brzy selhávat, zejména v odborných a technických předmětech. Ve střelbách i u telegrafní stanice byla nejhorší z čety a frustrace ji doháněla také ke kázeňským potížím. Velitelé jí vytýkali rozmazlenost a neochotu podřídit se kolektivu a vojenskému způsobu života.

Jedině díky podpoře svých spolužákyň z pokoje, které se za ni zaručily a přesvědčily učitele o tom, že se může zlepšit, nebyla vyloučena a dostala individuální podporu, která jí umožnila nakonec za svým přítelem vyrazit. Její přítel Václav byl

---

416 K platovým a materiálním podmínkám jakožto významnému motivačnímu faktoru se vyjádřil třeba Jiří Hlaváček. HLAVÁČEK, Jiří. „*Copak je to za vojáka...*“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: 2014. s.87–91.

417 *Sukňa lenže zelená* (1988) [film]. Režie Luba Vančíková. Československo: [?].

ovšem nezdravě závislý na mínění své matky (Alena Vránová), archetypální buržoazní paničky. Ta v den příjezdu odmítla Martinu ubytovat, protože vojákyni ve svém domě nehodlala trpět a dala synovi ultimátum. Buďto si vybere ji, anebo Martinu. Václav tedy na nádraží v Čáslavi u veřejného telefonu zanechal Martině dopis, v němž se s ní rozešel, s tím, že jí nabídl skrze maminku zaplatit hotel. Pozdě večer, po několikahodinové cestě vlakem, se Martina dozvěděla, že jediný vztah, ke kterému se mohla upnout skončil a rozhodla se zavolat svým rodičům. Ti ji přijali, nicméně během rozhovoru začala matka vyvíjet tlak, aby se Martina nechala ze zdravotních důvodů vyloučit ze školy. Byli ochotni přijmout i to, že by odešla bez zdravotních důvodů a oni by museli zaplatit armádě školné. Martina se kvůli tomuto nepochopení rozhodla z bytu rodičů v noci tajně odejít a vrátit se do školy ještě před tím, než jí vypršela dovolená. Byla na „opuštěáku“ opuštěna přítelem i rodiči a uvědomila si, že jejím domovem je armáda a lidé v ní. Armáda ji jako ženu emancipovala.

Její spolužačky se rozhodly do armády vstoupit z různých důvodů. Jedna byla z vojenské rodiny, další motivoval výdělek a další chtěla nosit krásnou uniformu a poznat nové chlapce, ale u většiny z nich hrála roli touha osamostatnit se od svých rodičů. Při výcvikové montáži, v níž dívky cvičí pochodování, rozebírání a skládání útočné pušky, překonávají překážkovou dráhu anebo postupují v rojnici, jim podplukovník a náčelník školy (Géza Galán Vavrecký) v proslovu slibuje:

„... Ano. Být příslušníkem ČSLA je čest. Důvěru jste dostaly na základě studijních výsledků, dosavadního mravního profilu a náročných přijímacích zkoušek. Vy které tu stojíte, jste obstály nejlépe. Budete potřebovat hodně sil ... na vaši připravenosti mohou záviset životy. Naučíte se přesně a správně rozhodovat. Získáte fyzickou zdatnost. Budete jednoduše tím, čemu se říká moderní, správné děvče.“

Tento cíl, utvořit ze studentek skrze vojenský výcvik moderní, správná děvčata rezonuje s motivem seriálu *Chlapci a chlapi* z téhož roku, který měl ukázat, že základní vojenská služba dělá z chlapců, i přes své četné problémy, jako je šikana a odloučení, správné muže. Přestavbová *Sukňa lenže zelená* vůbec neobsahuje politickou práci v rámci jednotek. Dívky nechodí na schůze SSM, nekandidují do KSČ. Až na přísahu působí armáda ve filmu téměř apoliticky. Vojáci a vojákyně vedoucí výcvik jsou vykresleni jako dokonalí profesionálové, kteří jsou nároční, ale mají pro dívky také

nepředstavil. Důvodem mohlo být, že by pak takový text neplnil svůj účel, tedy nepopularizoval by službu žen v armádě.

Další skupinou lidí, která měla k takovému rozhodnutí dívky mnohdy výhrady, byli jejich chlapi. Dívka se mohla setkat se zásadním nepochopením, které mohlo být motivováno antimilitarismem mladíka, jeho žárlivostí, předsudky o vojákyňích či obavami z reakce okolí na to, že je ve vztahu s vojákyňí. V některých případech se chlapi snažili svým partnerkám nástup do armády rozmluvit,⁴²⁵ jindy kategoricky odmítli ve vztahu pokračovat.⁴²⁶ Vzhledem k věku uchazeček mohlo také docházet ke konfliktům s vrstevnicemi stejného pohlaví, se spolužačkami a kamarádkami.⁴²⁷

S nepochopením se setkávaly ženy toužící vstoupit do armády také na svých pracovištích, i když tyto případy jsou typické spíše pro 50. léta, kdy ženy nastupovaly do vojenských kurzů ze zaměstnání.⁴²⁸ Nesouhlas zaměstnavatele s uvolněním ženy mohl znamenat pracovníprávní překážku pro to, aby žena do armády vstoupila, jak ukazuje příklad okresního tajemníka ČSM z Aše, který byl kategoricky proti tomu, aby jeho podřízená odešla do armády, a odmítl ji uvolnit. Celá situace je o to zajímavější, že na spolupráci s ČSM armáda při náboru spoléhala.⁴²⁹

Rodiče, vrstevníci, kolegyně a kolegové i romantičtí partneři na záměr dívek nastoupit do armády zřejmě významně působili a odradili mnoho dívek od služby v armádě. Z dat, která jsou dostupná pro náborů do škol pozemních specialistek letectva a radistek na konci 50. let víme, že zhruba pětina uchazeček svou žádost odvolala. V případě ŠPSL svou přihlášku odvolalo v různých fázích přijímacího řízení asi 22 % uchazeček a u školy radistek v Plzni se jednalo o zhruba 19 % uchazeček.⁴³⁰

3.2.5. Závěr

Ženy, které se rozhodly stát vojákyňemi musely splňovat řadu kritérií. Nesměly mít kádrové závady, musely být zdravé a v odpovídající fyzické kondici, musely mít určitou úroveň vzdělání a splňovat kritéria věku, případně též nesezdanosti. Zároveň

---

425 „Nechtěla zůstat sama, bez kolektivu.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973, s. [3].

426 „Aerobic v kanadách.“ *Československý voják* 5/1985 z 5.3.1985. s. [26–27].

427 „Zvuková pohlednice z '75. Ženám ve vojenském stejnokroji.“ *Zápisník* 5/1975 z 1. 3. 1975. s. 1.

428 „Z dopisů našich vojínek.“ *Obrana lidu* 271/1951 z 17. 11. 1951. s. 5;

VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3 Hlášení o počtu přijatých uchazeček do ŠPSL a ŠR – KVS Pardubice.

429 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Hlášení o počtu získaných a přijatých uchazeček do ŠPSL a ŠR – KVS Karlovy Vary. č.j. 03568/58.

430 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Hlášení o počtu získaných a přijatých uchazeček do ŠPSL a ŠR.

musely přijmout skutečnost, že jim byly otevřeny zpravidla úzké specializace, o něž nemusely mít původně zájem. Služba na specializovaných pozicích s sebou nesla také omezení potenciálu pro růst u těch ambicióznějších z nich.

Ke vstupu do ozbrojených sil mohly ženy motivovat jiné ženy v armádě, případně příklad veteránek z druhé světové války. Ve vypjaté rétorice první poloviny 50. let zaznívala též ideologická motivace podílet se na obraně vlasti. V pozdějších obdobích byl vstup do armády rámován jako volba povolání, které bylo netypické, ale umožňovalo ženám vyniknout a nijak jim neubíralo na ženskosti. Náročnost služby a odborný výkon žen v armádě, společně s jejich popisovanou nezastupitelností mohly sloužit jako přesvědčovací taktiky, které měly valorizovat ženy v armádě v očích veřejnosti. Nelze opomenout ani motivaci spočívající ve finančním ohodnocení a materiálních výhodách, které ovšem nebyly tak významně odlišné, aby bylo možné je brát za rozhodující faktor motivace.

Studium žen ve vojenských kurzech bylo rovněž předmětem kulturní tvorby, a z toho důvodu byl v této podkapitole představen film *Sukňa lenže zelená*. Třebaže přiznaná motivace autorky filmu byla popsat život frekventantek vojenské školy, nelze v něm nevidět ambici službu žen v armádě propagovat. Film dívkám představoval službu v armádě jako cestu k osamostatnění se a rovněž vyzdvihoval vojenské kamarádství, jako vztah, kterého jsou schopny i ženy. Cílem filmu zřejmě bylo představit službu v armádě dívkám a ukázat rodičům i širší veřejnosti, že armáda dívky nezabavuje ženskosti, nýbrž z nich naopak učiní „moderní, správná děvčata.“

3.3. Sociální struktura frekventantek vojenských škol

Pro potřeby této práce bylo využito, kromě fondů Ministerstva národní obrany (MNO) a Velitelství 1. vojenského okruhu (VIVO), také fondů zmíněných škol v Malé Chuchli⁴³¹ a v Psárech.⁴³² V obou těchto fondech se nachází kromě knih denních rozkazů a spisů také hlavní protokoly o prospěchu jednotlivých frekventantek kurzů. Zkoumání této dokumentace nám umožňuje sledovat základní biografické ukazatele, sociální původ, studijní výsledky i speciální atributy důležité pro vojenskou správu, jako míru vnímané politické spolehlivosti a vyspělosti, členství v masových organizacích, či speciální dovednosti. Primární nevýhodou tohoto typu pramene je, že jsou v těchto protokolech uváděny zpravidla ženy, které školu úspěšně absolvovaly. Ženy vyloučené ze zdravotních, kázeňských či prospěchových důvodů byly vyškrtuty z evidence a proto se u nich hlavní protokol o prospěchu nevedl. Druhou nevýhodou pak je, že formuláře nebyly stejnoměrně vyplňovány, to znamená, že pro různé kurzy máme různé soubory dat. V některých případech je, např. u sociálního původu rodičů uvedeno povolání otce a matky, jindy je pouze konstatován jejich původ. Vzácně je možné v těchto formulářích vyčíst útvary, k nimž byly frekventantky po absolvování kurzu zaslány, ale zpravidla tato informace chybí. Pozdější formuláře také přestaly sledovat politickou spolehlivost, politickou vyspělost, způsob výkonu služby a osobní vlastnosti.

Přes nekompletnost některých informací zahrnují tyto protokoly sady dat čítající údaje o více než 900 osobách. Jedná se o podstatnou část hlavních protokolů o prospěchu z fondu vztahujícího se k Malé Chuchli, kde byl takto zpracován pouze karta č. 1, a kompletního souboru hlavních protokolů o prospěchu z fondu k Škole administrativních pracovníků v Psárech.

Výpovědní hodnota tohoto pramene, např. ve vztahu ke členství v organizacích typu Sokol či Svazarm, je omezena tím, že pouze v některých případech bylo členství v těchto organizacích aktivně sledováno. Univerzálně sledováno bylo členství v Československém svazu mládeže (ČSM) a v Komunistické straně Československa (KSC). Poměrně často také bylo sledováno členství v Revolučním odborovém hnutí (ROH) a Svazu československo-sovětského přátelství (SČSP). V ČSM byly zpravidla organizovány téměř všechny frekventantky. V případě běhu ŠKAP Psáry

---

431 VÚA-VHA. ŠKAP Malá Chuchle (fond 1522). Kt 1.

432 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 1–4.

z 3. ledna až 31. května 1955 také víme, že 16 % frekventantek (8 z 49) do ČSM vstoupilo až v rámci svého výcviku. Z toho lze usuzovat, že armáda měla jako vytyčenou úlohu tvořit z vojákyní „nové socialistické ženy“, konkrétně „angažované občanky.“⁴³³ U následujících běhů nemůžeme, vzhledem k tomu, že nezačínaly na počátku roku, spolehlivě určit kolik žen bylo v ČSM nově organizováno.

Pro pětíměsíční kurzy ve ŠKAP Psáry máme k dispozici datovou sadu čítající 534 osob, nicméně u pouze 139 osob, které byly frekventantkami školy v letech 1955 a 1956, si můžeme být jisti tím, že se jednalo o vojákyně, jelikož je u nich vedeno složení přísahy a hodnost. V běhu začínajícím 1. 8. 1953 je u frekventantek uvedeno, že 4. 10. 1953 skládaly blíže neurčený slib. V jiném běhu, začínajícím 2. 11. 1951, pak frekventantky podepisovaly závazek k pětileté službě. Několik málo z nich – konkrétně 8 – se později určitě stalo vojákyněmi, protože byly objeveny v jednoměsíčních kurzech pro poddůstojnice v Malé Chuchli jako četařky či rotné. U 4 došlo k složení přísahy až po kurzu. Pouze v jednom případě byla přísaha složena v průběhu kurzu, byť teprve k jeho konci. Další 3 případy nemají uvedeno datum přísahy, patrně je jenom to, že do jednoměsíčního kurzu pro poddůstojnice nastoupily v červenci 1951, zatímco pětíměsíční kurz dokončily v březnu 1951. Jinak se mohlo o vojákyně i o občanské zaměstnankyně. Jejich výcvik, třebaže bez vojenských odborných předmětů, ovšem probíhal ve vojenském objektu, pod vedením důstojnice a ve vojenském režimu – podléhaly např. denním rozkazům.⁴³⁴ Vzhledem k těmto skutečnostem budeme všechny frekventantky chápat jako vojákyně.

V této statistické analýze bude hlouběji sledováno několik klíčových kritérií – sociální původ, civilní povolání před nástupem do armády, členství v masových organizacích, věk v době začátku kurzu, a prospěch ve vztahu k původnímu povolání. Tato kritéria byla vyplňována víceméně konzistentně a můžeme je tedy pojímat jako celek. V případě předchozího vzdělání frekventantek vidíme určitou nekonzistenci ve způsobu zápisu. Je však možno spolehlivě uvést, že významná většina frekventantek kurzů absolvovala 8 až 9 let školní docházky, s tím, že pouze některé přicházely se vzděláním jedenáctiletým. Kritérium politické spolehlivosti a vyspělosti nebylo

---

433 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno: 2018. s. 132–142.

434 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 3. Kniha rozkazů 1–65, 1950.

Tamtéž. Kniha rozkazů 1–26, 1950.

Tamtéž. Kniha rozkazů 1–45, 1951.

Tamtéž. Kniha rozkazů 1–93, 1952.

evidováno v celém zkoumaném souboru, avšak vzhledem k dobrovolnosti a výběrovosti kurzů bylo možno očekávat, že frekventantky budou hodnoceny při nejmenším jako spolehlivé a vyspělé, s tím, že některé mohly být i velmi spolehlivé a velmi vyspělé. Pouze ojediněle se objevily případy nižší vyspělosti frekventantek a nižší spolehlivost byla vskutku výjimečnou.

Důvodem, proč je třeba sledovat sociální anebo třídní původ lidí, kteří působí v socialistické armádě je skutečnost, že třídní původ byl důležitým indikátorem pro komunistický politický aparát. Dá se říci, že v ideologických podmínkách marxismu je třída základním faktorem, jenž determinuje zájmy a jednání jednotlivce. Stát založený na marxistické ideologii sleduje třídní složení kupříkladu armády proto, že míra zastoupení dělnické a rolnické třídy vyjadřuje míru loajality, kterou může socialistický stát od svých ozbrojených sil očekávat. Třídní rozvrstvení je pro marxisty ekvivalentem sociálního barometru. Sledování civilního zaměstnání před nástupem do kurzů, potažmo věku nám může pomoci pochopit to, jaké lidi armáda ve svých řadách chtěla. Členství v masových organizacích bylo nedílnou složkou života ve zkoumaném období a jednalo se o prostor, v němž mohlo dojít ke stírání vojenské hierarchie.⁴³⁵ Kromě toho z analýzy pramenů vyplynulo, že do ČSM vstupovaly některé frekventantky během svého studia,⁴³⁶ tedy že se jednalo o jeden z prostředků socializace nových vojákyní. Lze se domnívat, že obdobně fungovalo i členství v SČSP, které bylo ze strany HPS podporováno do roku 1956, kdy náčelník HPS, plk. Václav Prchlík, navrhl ÚV KSČ zrušení útvarových odboček SČSP, aby se vojáci integrovali do místních odboček.⁴³⁷

---

435 Jeden z narátorů v Hlaváčkově studii popsal strategii utlumování vojenské hierarchie skrze politickou organizaci následovně: „Soudruhu plukovníku, nepřicházím za tebou jako podplukovník za plukovníkem, ale jako soudruh za soudruhem a žádám tě...“ „*Copak je to za vojáka...*“ aneb *malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968*. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. s. 105.

436 Ukazuje to běh kursu ŠKAP Psáry, který začal 3. 1. 1955. U několika osob bylo uvedeno, že jsou v ČSM od roku 1955, tedy že musely do svazu mládeže vstoupit až v průběhu svého působení ve škole. viz VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 1. Kurz začínající 3. 1. 1955.

437 VÚA-VHA. MNO 1956. Kt. 87. i.č. 302. sign. 69-4/1-1 Zdůvodnění návrhu na zrušení výborů žen a odboček SČSP. č.j. 2066/HPS z 6. 10. 1956.

3.3.1. Sociální rozvrstvení a organizovanost ve ZVVŠ Malá Chuchle⁴³⁸

Sociální původ frekventantek půlročních kurzů⁴³⁹ v Malé Chuchli se vyvíjel následovně. Z celkem 239 osob bylo 56,5 % dělnického původu, 11,2 % rolnického původu, původ 17,6 % byl zařazen do kategorie ostatní, 5,9 % bylo z úřednických rodin, 1,3 % pocházelo z vojenských rodin a u 7,5 % nebyl sociální původ uveden. V kategorii ostatní bychom mohli nalézt především zaměstnance drah, řidiče a poštovní zřízení, pak také důchodce či různé vedoucí podniků, v několika případech příslušníky silových složek či politické pracovníky, v jednom případě též učitele.

Pokud jde o civilní zaměstnání, z nichž do armády přicházely, jednalo se o dělnice v 46,4 % případů, dále pak 33,9 % bylo úřednicemi či kancelářskými zaměstnankyněmi. Zhruba 10,9 % se věnovalo ostatním povoláním, mohlo se jednat o kadeřnice, krejčovské či prodavačky, ve třech případech se jednalo o učitelky či vychovatelky, v jednom případě o zubní instrumentářku anebo o chemickou inženýrku. Pouhá 2,1 % se věnovalo práci v zemědělství, což znamená, že i žen v domácnosti a studujících bylo více, tedy 2,9 %, resp. 3,3 %. U 1 osoby (0,4 %) nebylo povolání uvedeno. Na tomto rozvrstvení lze pozorovat, že snahou náborářů bylo získat mladé ženy s nějakou mírou zkušenosti s kancelářskou prací. Přes to však největší část žen přicházela z dělnických profesí, což znamená, že se musely vypořádávat s určitým znevýhodněním. Jistě, byly dělnice, které dosahovaly výtečného hodnocení, ale v průměru si vedly o něco hůře, než úřednice. Instruktoři ovšem počítali i s účastí žen, které nikdy předtím na stroji nepsaly, a snažili se případné mezery doplnit.

Z hlediska politické a spolkové organizovanosti vidíme napříč výše zmíněnými kurzy, že organizovanost v ČSM byla téměř 100 %. Organizovanost v KSČ pak oscillovala mezi 15 a 32 %. V kurzech začínajících v roce 1950 byly téměř tři čtvrtiny žen organizovány v ROH a téměř polovina v SČSP. Oproti tomu kurzy v roce 1951 evidovaly pouze 14 %, resp. 28 % v případě ROH a okolo 15 % v případě SČSP. Velmi zajímavým úkazem je, že v běhu začínajícím 1. 11. 1950 (tedy u skupiny o 31 frekventantkách) můžeme vidět 32 % osob organizovaných v Sokolu. V absolutních číslech vyšší, ale procentuálně méně významný byl též podíl členek Sokola v běhu z 1. 9. 1951, kde se jednalo o 18 % frekventantek.

---

438 Příloha 1.1.

439 Byly zahájeny 4 běhy půlročních kurzů, 1. 8. 1950 pro 61 osob, 1. 11. 1950 pro 31 osob, 1. 2. 1951 pro 59 osob a 1. 9. 1951 pro 88 osob. Celkem se jednalo o 8 výcvikových čet, tedy ekvivalentů školních tříd. viz VÚA-VHA. ŠKAP Malá Chuchle (fond 1522). Kt 1.

Jako možné vysvětlení takovéto fluktuace se nabízí, že se pro konkrétní kurzy mohl podařit nábor v několika málo komunitách, v nichž byl Sokol tradičně silný, ale toto vysvětlení neobstojí, pokud se podíváme na místa trvalého bydliště jednotlivých frekventantek. V případě běhu z 1. 9. 1951 byly identifikovány pouze dvě členky Sokola, které se mohly znát díky geografické blízkosti svého bydliště. Navíc, všechny členky Sokola z tohoto běhu byly evidovány v pouze v 1. četě. V této zastoupení členek Sokola překonalo 50 % celkového stavu čtyř, což působí jako anomálie.

Prvním, a zřejmě nejpravděpodobnějším je to, že se na sokolské organizace zaměřili náboráři z KVS a OVS, protože hledali fyzicky zdatné uchazečky. Další z možných vysvětlení je, že agilní členky Sokola se zkušeností s vedením kolektivů začaly sokolsky organizovat své spolužačky přímo ve škole. K tomuto vysvětlení nás může navést informace, že 2 členky Sokola byly evidovány jako náčelnice a další 2 jako vedoucí žákyní a dorostenek, tedy jako osoby s organizační zkušeností. Málo pravděpodobným vysvětlením by pak mohlo být to, že členky Sokola vstupovaly do armády ve vyšší míře než ženy v Sokolu neorganizované, třeba kvůli ochotě testovat svou fyzickou kondici. Možné ovšem také je, že se jedná o statistickou anomálii, která nemá hlubší vysvětlení. Je třeba uvést, že v 1. četě bylo členství v masových a tělovýchovných organizacích do hlavních protokolů o prospěchu pečlivě vyplňováno, oproti 2. a 3. četě, kde bylo vyplňováno pouze členství v ČSM a KSČ. Zdá se, že zastoupení členek Sokola mohlo být, vzhledem k nekonzistentnosti vyplňování, ještě vyšší.

V běhu, který začal 1. 11. 1950 zkoumání profilů členek Sokola ukázalo, že dva páry frekventantek pocházely z totožného velkého města, Liberce, resp. Bratislavy. Velikost těchto měst nám zabraňuje odhadovat, jestli se v civilním životě mohly tyto frekventantky znát. Jinak jsou členky Sokola z české i slovenské část státní. Opět je zde evidována jedna členka této tělovýchovné organizace jako vedoucí žaček. Jiné běhy kurzů, pokud členství v Sokolu vůbec evidují, vykazují 1 až 2 členky.

3.3.2. Sociální rozvrstvení a organizovanost ve ŠKAP Psáry⁴⁴⁰

Sociální rozvrstvení frekventantek školy v Psárech bylo následující: 70,4 % frekventantek bylo dělnického původu, 4,5 % bylo rolnického původu. Z úřednických rodin pocházelo 7,5 % frekventantek a 4,5 % frekventantek pocházelo z vojenských

---

440 Příloha 2.

rodin. Živnostnického původu bylo 1,7 % osob a v kategorii ostatní se jednalo o 2,8 % z celkového počtu frekventantek. Původ nebyl uveden u 8,6 % osob, což bylo způsobeno tím, že v běhu z 3. 1. 1955 nebyl u 32 osob sociální původ rodičů vymezen. Oproti Malé Chuchli zde vidíme posílení kategorie dělníků a oslabení rolnického původu. Zásadně vzrostl podíl vojenských rodin, které byly v některých bžích⁴⁴¹ druhou nejsilněji zastoupenou kategorií.

Při zkoumání civilního zaměstnání frekventantek ŠKAP Psáry vidíme, že pouhých 23 % přišlo do kurzů s dělnickou pracovní zkušeností, kdežto úřednic bylo 16,1 %. Dominantní skupinou jsou studující, které tvoří 30,7 % všech frekventantek. V domácnosti bylo před nástupem do kurzu 0,9 % osob. Ostatní povolání zastávaly 5,8 % a zkušenost s prací rolnice byla uvedena pouze v 1 případě (0,2 %). K tomu měly 2 osoby (0,4 %) jako předchozí pracovní zkušenost uvedenou pozici „správní zaměstnankyně vojenské správy.“ Zajímavým trendem, který můžeme vyzorovat je, že studující převažují v bžích, které startují v měsících jako jsou červenec a srpen. Tam, kde nebyl původ uveden můžeme předpokládat, že se jednalo o studující, zejména v situaci, kdy v bžích, které byly zahájeny 1. 10. 1951 a 1. 8. 1952 došlo k masivnímu zastoupení neuvedených povolání. To značí, že se škole dařilo nabírat již v závěrečných ročnících. U kurzů, které byly zahájeny v zimě či na jaře vidíme vyšší zastoupení dělnice a úřednic, snad proto, že dívky, které se chtěly dostat na vojenskou školu musely hledat práci, dokud nedostaly příležitost zkusit vstoupit do armády.

Ve věci politické organizovanosti platí, že účast v ČSM nezřídka dosahuje 100 %, ale může se také pohybovat zhruba na úrovni 90 %. Počet členek KSČ osciluje mezi 0 až 15 %. V ROH bylo ve dvou bžích 100 % členství a v dalších třech bžích bylo členy více než 90 % frekventantek. Jeden běh měl 62 %, další pouhých 40 %, a ve třech zbývajících bžích bylo možné zaznamenat nulu, možná protože nedocházelo k evidenci členství. Méně úspěšnou byl SČSP, který nejlépe dosáhl 45 %, ale mohl mít i pouhých 6 %, čili je možné, že v něm ženy v některých bžích vůbec nebyly organizovány. Pro sledování členství ve Svazarmu nemáme mnoho dat. Ve dvou kurzech v Psárech z let 1953 a 1954 vidíme zastoupení asi 3 %, ⁴⁴² resp. 3,4 %.⁴⁴³ V roce

---

441 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 1. Kurz začínající 1. 3. 1953.

Tamtéž. Kurz začínající 1. 3. 1954. Tamtéž.

442 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 1. Kurz začínající 1. 3. 1953.

443 Tamtéž. Kurz začínající 1. 3. 1954.

1955 bylo v jednom ze sledovaných kurzů téměř 13,8 % frekventantek členkou Svazarmu.⁴⁴⁴

Z hlediska zastoupení Sokolů jsou zde dva běhy s členstvím přesahujícím 40 %, dva běhy s mírou zastoupení členek Sokola okolo 20 % a pak dva běhy, v nichž bylo zastoupení sokola marginální (2–5 %). Vysokou míru zastoupení členstva Sokola lze v běhu, který začal 1. 8. 1952 vysvětlit skutečností, že se řada frekventantek mohla znát z civilního života. Pro tento běh je typické, že můžeme vidět shluky uchazeček pocházejících ze stejných částí Prahy, zejména z Košířů anebo Záběhlic. Celkem 6 osob z 56 absolvovalo školu II. stupně v Záběhlicích, k tomu ještě 1 osoba v Záběhlicích žila. Z tohoto počtu byly 4 ženy členkami Sokolu. U Košířů rovněž evidujeme 7 osob, z nichž 6 bylo organizováno v Sokolu. To znamená, že přinejmenším dvakrát 12,5 % uchazeček se zřejmě znalo z civilního života a bylo zacíleno stejnou náborovou kampaní. Šance, že se alespoň část těchto lidí znala je umocněn členstvím v Sokolu, které řada těchto lidí sdílela. Je možné, že těchto shluků bude více, protože většina frekventantek pochází z Prahy, nicméně u větších čtvrtí si nemůžeme být jisti, že se tyto osoby mohly setkat před svým nástupem. K ilustrování trendu ovšem tyto dva shluky postačí.

3.3.3. Soustředěné náborové strategie

Úspěch této cílené kampaně můžeme zpozorovat i o rok později, kdy se v běhu, který v Psárech začínal 1. 8. 1953 znovu objevily dva shluky žen z Košířů a ze Záběhlic, byť tentokrát byly tyto skupiny menší. Možná související ve vztahu k uvedeným Košířům mohou být geograficky blízký Motol a poněkud vzdálenější Řepy či Ruzyně, které ovšem již ležely mimo Prahu. Z Motola byly nabrány 3 dívky, z toho 2 měly trvalé bydliště ve stejné ulici. V případě Záběhlic bylo také možné zaznamenat, že některé frekventantky pocházely ze stejné ulice. Z Řep a z Ruzyně přišlo do školy po 2 dívkách. V tomto kurzu byly zaznamenány také 4 frekventantky z Roudnice nad Labem, což byl zřejmě výsledek soustředěného úsilí místní OVS.

Je třeba vysvětlit skutečnost, že nábor nebyl rozprostřen po celé republice, anebo alespoň po její české části, nýbrž že probíhal soustředěně. Je možné, že ministerstvo vyčlenilo na činnost konkrétních OVS větší prostředky a že soustředilo svůj nábor tak, aby v některých komunitách dosáhlo žádaných výsledků. Lze se také domnívat, že v

---

⁴⁴⁴ Tamtéž. Kurz začínající 1. 7. 1955.

náboru v Košířích a Záběhlicích pomohly v roce 1953 absolventky předcházejícího kurzu. Osobní příklad starších vrstevnic mohl získat pozornost dívek, které zrovna hledaly nové povolání, a posloužit k překonání jejich nejistoty. Tento příklad také mohl otupovat negativní stereotypy, které o vojákyních z povolání v dané komunitě existovaly. U Košířů máme k dispozici doklad, že odtud první vojákyně nastoupila do kurzu, který začínal 2. 11. 1950. Do roku 1956 přišlo z této části Prahy do kurzů v Psárech 12 dalších dívek.

Ostatně, MVS Praha měla při náboru do ŠPSL a školy radistek poměrně vysoká směrná čísla.⁴⁴⁵ Je možné, že se armáda soustředila na nábor ve velkých městech. Pro ŠPSL měli získat 22 uchazeček a nakonec bylo z Prahy přijato 31 osob (36 % přijatých). U školy radistek měli získat 20 uchazeček, ale do školy jich bylo přijato jen 12 (28 % z přijatých).

3.3.4. Věková struktura frekventantek⁴⁴⁶

Věková struktura frekventantek pětíměsíčních kurzů v Malé Chuchli se co do průměru proměňovala velmi málo. Oscilovala okolo 18 let. Pokud jde o rozpětí, jeví se situace na první pohled poměrně dynamičtější, avšak jádro, zpravidla přesahovalo 50 % celkového počtu. Jádrem rozumím věkové rozpětí 17–19 let, které jsem zvolil, protože 18, čili hodnota přibližného věkového průměru, je střední hodnotou tohoto intervalu. V kurzu začínajícím 1. 8. 1950 bylo třem nejmladším frekventantkám 15 let a dvěma nejstarším 26 let. Zhruba 54 % z 61 osob spadalo do věkového rozpětí 17–19 let, které jsem zvolil, protože 18 je střední hodnotou tohoto intervalu. V následujícím kurzu, který začínal 1. 11. 1950, bylo věkové rozpětí frekventantek od 16 do 24 let, s tím, že více než 74 % z 31 bylo ve věku 17–19 let. Pro kurz začínající 1. 2. 1951 bylo věkové rozpětí už pouze 16 až 21 let ale ve věku mezi 17–19 lety bylo necelých 56 % z 59 frekventantek. Pro poslední ze sledovaných pětíměsíčních kurzů platí, že rozpětí bylo opět 16–24 let, ovšem s poznámkou, že u jedné uchazečky nebylo možno věk zjistit, do výpočtu průměru tedy nebyla jedna uchazečka započítána. V rozmezí 17–19 let se nacházelo necelých 66 % z 87 osob.

V případě vývoje věkové struktury ŠKAP Psáry vidíme mnohem dynamičtější vývoj. Věkový průměr uchazeček se pohyboval mezi 15,5 roky a více než 18 roky. Dokonce i když oddělíme kurzy v letech 1951–1954 od kurzů v letech 1955 a 1956,

445 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. č.j. 0633/1958/MVS Praha

446 Přílohy: 1.1.2. a 2.2.

vidíme ve věkové struktuře menší stabilitu, což může vycházet z větší širě chronologické základy datové sady. Pro roky 1951–1954 volím jako základní rozmezí věk 15–17 a pro roky 1955 a 1956 věk 17–19. Pro kurz začínající 1. 4. 1951 platí, že věkový průměr činil 16,76 let, věkové rozpětí bylo 15–22, ve středním věkovém rozmezí bylo 72 % z 50 frekventantek. Následující kurz, začínající 1. 10. 1951 měl nejnižší věkový průměr, 15,5 roku, věkové rozpětí bylo 14–26 a z 53 frekventantek bylo téměř 92,5 % ve věku 15–17 let. Věková struktura kurzů začínajících 1. 8. 1952 a 1. 8. 1953 byla víceméně identická. Věkový průměr byl okolo 15,8 až 15,9 roky a všechny frekventantky byly ve věku 15–17 let. Oproti tomu kurzy, které začínaly 1. 3. 1953 a 1. 3. 1954 měly rozpětí 15–23 lety, resp. 14–27 lety (s tím, že u 3 osob v tomto kurzu nebyl věk uveden), věkový průměr činil 17,1 let, resp. 16,5 roku a ve středních hodnotách 15–17 let se nacházelo 68–69 % frekventantek.

U kurzu, jenž začal 3. 1. 1955 je zaznamenán věkový průměr necelých 18 let, při vyloučení jedné osoby, jejíž věk nám není znám z kalkulace. Věkové rozmezí činí 17–27 let, v rozmezí 17–19 let se nachází přes 69 % frekventantek. Pro následující kurz, který začal 11. 7. 1955 platím že věkové rozpětí v něm bylo 16–28 let a že méně než polovina (48 %) frekventantek byla v rozmezí 17–19 let, při průměru lehce přesahujícím 18 let. V posledním kurzu, jenž začínal 6. 2. 1956 vidíme mnohem menší rozpětí ve věku frekventantek 17–21 let a věkový průměr činil 17,3 let. V rozmezí 17–19 let se nacházelo téměř 85 % frekventantek.

Zajímavost věkové diskrepance mezi dvěma etapami kurzů v Psárech je podtržena skutečností, že pro roky 1951–1954 nebyly v kurzech odborné vojenské předměty, jako např. vojenské řády, nauka o zbraních a střelivu či zdravotnický výcvik. Je možné, že i věk frekventantek hrál roli v tom, že byl výběr předmětů zúžen na národní jazyk, politickou přípravu, tělesnou přípravu, těsnopis, psaní na stroji, ruštinu a administrativní práce. Oproti tomu v průměru starší frekventantky v Malé Chuchli i v Psárech v letech 1955 a 1956 musely pojmout nejenom výše jmenované předměty (s výjimkou ruštiny), ale také vojenské řády a předpisy, vojenskou topografii, pořadovou přípravu, taktickou přípravu, střeleckou přípravu, zdravotnickou přípravu, protichemickou přípravu a kreslení.

3.3.5. Nábor do ŠPSL a školy radistek v roce 1958⁴⁴⁷

Analogický rozbor hlavních protokolů o prospěchu v případě ŠPSL v Žamberku nahradí v této práci jednoduchý řez, k němuž poslouží analýza náboru do ŠPSL a školy radistek, kterou zpracovalo VIVO.⁴⁴⁸ Z hlášení o počtu získaných a přijatých uchazeček do ŠPSL a školy radistek můžeme mimo jiné zjistit, jak se dařilo naplňovat plány armády v získávání vojákyní z povolání. Příslušná tabulka uvádí, že pro ŠPSL se za VIVO počítalo s nábořem 80 uchazeček a pro školu radistek v Plzni se 70 uchazečkami. Pro obě školy se podařilo získat 201, resp. 119 uchazeček, z nichž 117, resp. 68 bylo odesláno k výběrovému řízení. Přijato do ŠPSL bylo 93 uchazeček a nastoupilo jich 86, kdežto do školy radistek pouhých 42 uchazeček a nastoupilo jich 40.

Vidíme, že mezi počtem získaných uchazeček a počtem nastoupivších frekventantek je markantní rozdíl. Z původních 330 uchazeček zbylo pouhých 135 přijatých a pouze 126 jich skutečně nastoupilo. Pokud bychom měli tento úbytek analyzovat, tak v případě ŠPSL bylo na úrovni náboru u OVS zamítnuto 33 osob z kádrových důvodů. 14 ze zdravotních důvodů, 4 z prospěchových důvodů a dalších 33 se rozhodlo svou žádost odvolat. U výběru pak bylo zamítnuto 17 uchazeček z prospěchových důvodů, 2 ze zdravotních důvodů, 5 jich žádost stáhlo před přistoupením k výběrovému řízení a dalších 7 po svém přijetí. To znamená, že zhruba 39 % z celkového počtu 115 nenastoupivších uchazeček se rozhodlo do armády z nějakého důvodu nevstoupit. Přesto se ŠPSL podařilo překonat směrové číslo. Pro školu radistek bylo z kádrových důvodů zamítnuto u OVS 24 osob, 7 ze zdravotních důvodů a dalších 20 se rozhodlo svou žádost odvolat. U výběrového řízení byly z kádrových důvodů zamítnuty 3 uchazečky, ze zdravotních důvodů 4, 18 osob nevyhovovalo z prospěchového hlediska, 1 osoba stáhla svou žádost před přistoupením ke zkoušce a 2 poté, co byly přijaty. Zde tedy odvolalo svou žádost 29 % uchazeček, které do školy nenastoupily. Větší podíl (34 %) ovšem činily osoby zamítnuté z kádrových důvodů. Je nutno podotknout, že škola radistek své směrové číslo splnila z pouhých 57 %.

Z hlediska třídní struktury osob, které do ŠPSL nastoupily bylo 69 (80 %) osob dělnického původu, 5 (6 %) osob rolnického původu, 10 (12 %) osob úřednického původu, 1 (1 %) osoba živnostnického původu a 1 (1 %) osoba měla za otce vojáka z povolání. Do školy radistek pak z celkem 40 přijatých nastoupilo 34 (85 %) uchazeček

---

447 Přílohy: 3. a 4.

448 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Č.j. 020277/ODSV-1958.

dělnického původu, 1 (2,5 %) osoba rolnického původu a 5 (12,5 %) osob pocházelo z úřednických rodin.

U dosaženého vzdělání přijatých můžeme uvést, že do ŠPSL bylo přijato 77 (89,5 %) frekventantek s absolvovanou osmiletou školní docházkou, 7 (8,3 %) s absolvovanou jedenáctiletou školou, 1 (1,1 %) bez dokončené osmiletky a 1 (1,1 %) s čtyřletou průmyslovou školou s maturitou. Do školy radistek v Plzni pak bylo přijato 38 (95 %) s absolvovanou osmiletou školou, 1 uchazečka s jedenáctiletou školou a 1 uchazečka s nižší pedagogickou školou.

Členství v masových organizacích u přijatých vypadalo následovně. Pro ŠPSL bylo uvedeno 75 osob jako členek ČSM, 3 osoby byly v ROH, 1 přijatá uchazečka byla členkou KSCČ a celkem 7 bylo neorganizovaných. U školy radistek byly 3 osoby evidovány jako členky KSCČ, 31 příslušelo k ČSM, 1 osoba byla organizována v ROH a 5 osob nebylo politicky organizováno. Zde je zajímavé, že tabulka byla vyplněna tak, aby součet dal dohromady celkový počet přijatých. Takovéto údaje jsou zavádějící z toho důvodu, že členství v masových organizacích se vzájemně nevyklučovalo. Člen ČSM mohl být také organizován v ROH anebo v jiné organizaci. Šance, že by 126 osob bylo politicky organizovaných pouze v jedné organizaci se jeví jako nepravděpodobná.

3.3.6. Závěr

Ze statistické analýzy hlavních protokolů o prospěchu poddůstojnických kurzů pro ženy v Praze – Malé Chuchli a v Psárech vyplývá, že lze potvrdit hypotézu, že třídní původ žen v armádě výrazně tíhl k dělnickému původu. U pětíměsíčních kurzů školy v Malé Chuchli sice vidíme, že podíl osob dělnického původu dosahoval 56 %, a v Psárech bylo dělnického původu zhruba 70 %. U ŠPSL jsme ovšem pro jeden kurs zaznamenali 80% podíl osob dělnického původu a u školy radistek dokonce 85% podíl osob dělnického původu. Dá se říct, že onen zlomek armády, který tvořily ženy, dobře vypovídal o tom, jakou armádu KSCČ chtěla.

Získané údaje o sociálním původu žen nekorrespondují zcela se sociální strukturou společnosti.⁴⁴⁹ Vidíme významně menší zastoupení rolníků, což může vyplývat jednak ze skutečnosti, že české země byly industrializovanější a

---

449 Zde je ovšem třeba podotknout, že citovaná Statistická ročenka republiky Československé eviduje dělníky a ostatní zaměstnance jako jednu skupinu. To proto, že určujícím kritériem pro tato data nebyl charakter práce, ale způsob obživy a jeho legální implikace. Proto byli s dělníky směřováni i úředníci, pracovníci bezpečnostního aparátu či ostatní zaměstnanci. Viz *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: 1959. s. 61.

urbanizovanější než Slovensko, a že se většina vojákyní do škol a kurzů v Čechách rekrutovala z českých zemí. Roli ovšem mohla hrát i konzervativnější společnost vesnice, která nebyla volbě vojenského povolání u žen nakloněna. Třeba synové polských rolníků byli mnohem ochotnější vstoupit do armády jako profesionálové, avšak zde mohly hrát roli jak sociální, tak kulturní důvody, které jsou specifické pro polskou společnost, ale lze se domnívat, že roli hrálo i to, že se jednalo o syny a ne dcery.⁴⁵⁰

Je ovšem třeba uvést, že existoval zájem nabírat i osoby, jejichž osobní třídní profil, vyplývající ze zkušenosti s určitým povoláním, se mohl od jejich původu lišit. V případě školy v Malé Chuchli nastoupilo do školy 46 % osob jako dělnice, 33 % frekventantek bylo původně úřednicemi a zbývajících 21 % přišlo z jiných prostředí. Pro ŠKAP Psáry platí, že za všechny kurzy, které v ní proběhly, přišlo 30 % frekventantek po absolvování školy, 23 % z nich pracovalo jako dělnice, 16 % jako úřednice, u 22 % nemáme informaci o jejich povolání před nástupem do školy a zbytek tvořily ostatní povolání. Roli v této diskrepanci hrál jednak věk, ale také to, že v případě školy v Psárech jsme mohli sledovat více než 50. let vývoje napříč první polovinou, oproti necelým 2 rokům na začátku 50. let v případě Malé Chuchle. Členství v masových organizacích patřilo v období komunistického panství k vojenskému životu. Míra organizovanosti v ČSM byla stabilně vysoká, kdežto v KSČ byly frekventantky – vzhledem ke svému nízkému věku – výjimečně. Zajímavým poznatkem jsou fluktuace v případě zastoupení Sokolů, kteří v některých běžích kurzů tvořili statisticky významný podíl posluchaček.

Pokud jde o civilní zaměstnání uchazeček, rovněž vidíme, že armáda nenabírala mezi zaměstnankyněmi rovnoměrně. Jistě, do tohoto procesu vstupoval, zejména u ŠKAP Psáry fakt, že řada dívek nastoupila do vojenských kurzů bezprostředně po absolvování školy. Statistické údaje o populaci v roce 1950 a 1953 a 1958⁴⁵¹ ovšem ukazují, že z populace zaměstnaných žen jich v roce 1950 většina pracovala v zemědělství, s tím, že tento podíl klesal až na 35,5 % v roce 1958. To znamená, že z takto početné skupiny pracovnic se do škol hlásil jenom zlomek. Když si ale ženy v zemědělství odmyslíme, vyjde nám pro rok 1950, 1953 a 1958, že mezi 45,5 a 47 % žen

---

450 TRETERA, Vladimír. *K polským výzkumům armády a vztahů mezi ní a společností*. in: [ŠVARC, Vlastimil (ed.)]. *Sociologie a armáda*. Praha: 1965. s. 107–108.

451 *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: 1959. s. 92.

pracovalo jako dělnice, což koresponduje s údaji z Malé Chuchle, snad protože byl nábor do zdejší školy zaměřen na starší uchazečky. U školy v Psárech stejný trend již nevidíme. Oproti tomu podíl žen z úřednických pozicí byl v případě Malé Chuchle 33 %, a v případě Psár 16 %. Pro rok 1950 máme celospolečensky 10,1 % zaměstnankyní bank, soudů, jiných úřadů a vykonavatelek ostatních povolání a 2,67 % zaměstnankyní v dopravě a spojích, pro roky 1953 a 1958 vidíme razantní pokles v procentuálním podílu úřednic, na 6 %, resp. 5 %, který byl způsoben jednak úbytkem asi 20 tisíc pracovníků, a také nárůst v dopravě a spojích vedoucí k růstu na 4,35 %, resp. 4,8 %. Úřednice tudíž ve škole v Chuchli činily ve zkoumaném období mnohem četnější skupinu (33 %), což lze vysvětlit tím, že měly dovednosti, které dokázaly v kancelářské práci upotřebit. I ve ŠKAP Psáry bylo úřednic více, než by odpovídalo jejich zastoupení v populaci, ale toto procento již nebylo tak markantní. Zásadní poznatek je, že dělnice, pokud si odmyslíme žákyně v případě ŠKAP, byly nejpočetnější skupinou v obou zkoumaných kontextech.

Jelikož byly identifikovány souvislosti mezi některými členkami, které spočívaly v stejném původu bydliště či v navštěvování stejné školy, byla vyslovena hypotéza, že nábor do některých kurzů probíhal soustředěně. V některých lokalitách byly v průběhu pěti let pro službu v armádě získány vyšší jednotky žen, což naznačuje, že některá místní OVS volily účinné náborové strategie. Bohužel nelze ověřit, jestli měl soustředěný nábor v konkrétních obcích či městských částech dopad na vnímání služby žen v armádě.

4. Analýza projevů militární maskulinity a feminity

Vojenské povolání je převážně konstruované jako maskulinní do té míry, že se běžně hovoří o militární maskulinitě jako atributu, který si muži-vojáci osvojují.⁴⁵² Otázkou, která na tento fakt navazuje, je do jaké míry si militární maskulinitu osvojují také ženy, které se stávají profesionálními vojákyněmi. Pro československé představy o brannosti žen je důležitá zkušenost z druhé světové války. Jak bylo zmíněno výše, zdá se, že rudoarmějky za druhé světové války nepřijímaly nutně militární maskulinitu. Jejich militarizace probíhala na úrovni převzetí svých občanských povinností, k němuž se rozhodly jako ženy rovnoprávné s muži.⁴⁵³ Také v kontextu státně-socialistického Československa se jeví, že se u vojákyní předpokládalo, že i přes svůj vojenský status zůstanou především ženami, jak ukáže tato kapitola. Historik Jiří Hutečka ovšem píše o občanské militární maskulinitě, jako o specifickém typu militární maskulinity, který se utvářel v průběhu 19. století jako protipól k tzv. aristokratické militární maskulinitě.⁴⁵⁴ Je tedy otázkou, vstup žen do Rudé armády za druhé světové války, anebo do československých ozbrojených sil v období míru, nutně znamenal přijetí militární maskulinity občanského typu.

Vojákyně se ve stalinistickém diskurzu postavila po bok ostatních žen, které vykonávaly dosud typicky mužské povolání, a stala se strážkyní míru či bojovnicí za mír. Převzetí odpovědnosti za obranu vlasti a připojení se k „boji za mír“ chápaly některé ženy v armádě jako projevy mateřského citu. Tím, že brání zemi, chrání také své děti.⁴⁵⁵ Neméně důležitý byl v období 50. let motiv budování vlasti, na němž se ženy podílely právě i obranou státu.⁴⁵⁶ Ve všech svých úkolech se tento typ nové socialistické ženy dokázal vyrovnat muži, tak jako se mu vyrovnala v období války coby partyzáнка

---

452 GOLDSTEIN, Joshua S. *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: 2001. s. 264–265; HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. s. 36–46.

453 KRYLOVAKRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 5–12, 290–293., Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 35–38.

454 HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. s. 38.

455 „Žena matkou i obráncem.“ Hlas revoluce 3/1949 z 19. 1. 1949. s. [1];

„Děvčata v armádě.“ Vlasta 8/1951 z 22. 2. 1951. s. [16].

456 „Z dopisů našich vojínek.“ Obrana lidu 271/1951 ze 17. 11. 1951. s. 5

Síla významu mateřské péče o děti s postupem času rostla a oproti 50. letům, kdy matka ideálně umisťovala své děti do jeslí či školek, aby se mohla věnovat práci a politické aktivitě,⁴⁷¹ vidíme v sociologické produkci 80. let to, že mateřství bylo z hlediska prioritizace ženských rolí na prvním místě.⁴⁷²

Na mateřství bylo v průběhu zkoumaného období stabilně odkazováno, proměňovalo se však to, jak a co o něm bylo vypovídáno. Zatímco v 50. letech vidíme v mateřství zdroj oprávnění ženy k boji za mír,⁴⁷³ v mimo jiné v řadách armády,⁴⁷⁴ v pozdějších obdobích ženy píšou o potížích, kterým v souvislosti se skloubením mateřské a profesionální role čelí,⁴⁷⁵ případně mateřství používají jako důkaz toho, že jsou i přes své povolání pořád především ženami.⁴⁷⁶ Svou mateřskou roli zvládají díky pomoci manžela, prarodičů dítěte či kolegyní.⁴⁷⁷ Manželství a mateřství bylo zmiňováno také jako životní aspirace,⁴⁷⁸ i jako priorita, kterou naplňující profese pouze doplňuje.⁴⁷⁹ V souvislosti s mateřstvím je také vyzdvihováno pracovní nadšení a vytrvalost žen, které slouží 24 hodinové směny a ve volné dny mezi směnami se starají o dítě, chodí na schůze a rozvíjejí své schopnosti.⁴⁸⁰

O obtížích se skloubením mateřské či manželské role s vojenskou službou vypovídali manželé vojákyní.⁴⁸¹ Za největší problém považovali celodenní směny, které znamenaly přesun péče o děti na ně samé, nebo na prarodiče, a zatěžovaly i ženy takto pracující. Jeden z respondentů, šestačtyřicetiletý Karel S., si jako voják z povolání posteskl, že muži pro ženy v armádě nedělají dost. Kritizoval slibované, ale stále

---

Postavení žen v období let 1948–1989 v dobových sociologických výzkumech a datech. in: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989.* Praha: 2015. s. 94–95.

471 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956.* Brno: 2018. s. 154–155.

472 JIRKOVÁ, Marie. *Vzdělání a emancipace ženy: Příručka pro učitele marxisticko-leninské filozofie a sociologie a pro aspiranty společenských věd.* Praha: 1982. s. 85; BAUEROVÁ, Jaroslava aj. *Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti.* Praha: 1988. s. 11; ŠPRINCOVÁ, Veronika. *Postavení žen v období let 1948–1989 v dobových sociologických výzkumech a datech.* in: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989.* Praha: 2015. s. 87–89

473 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956.* Brno: 2018. s. 156–157.

474 „Úkoly ženy v lidově demokratické armádě.“ *Lidová demokracie* 70/1949 z 24. 3. 1949. s. 3.

475 „Také ženy mají své vojenské problémy.“ *Obrana lidu* 43/1963 z 26. 10. 1963. s. 4.

476 „Dívka zrozená pod Saturnem, díl druhý.“ *Československý voják* 22/1988 z 1. 11. 1988. s. 22–[23].

477 „Povinnosti, kytička, úsměvy.“ „Nebeští výpravčí.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. 3.

478 „Otázky pro Hanku.“ *Československý voják* 13/1989 z 27. 6. 1989. s. 8–[9].

479 „Dívka zrozená pod Saturnem, díl druhý.“ *Československý voják* 22/1988 z 1. 11. 1988. s. 22–[23].

480 „Dívka zrozená pod Saturnem, díl druhý.“ *Československý voják* 22/1988 z 1. 11. 1988. s. 22–[23].

481 „Ženu mám na vojně.“ *Zápisník.* č. 5/1979 z 5. 3. 1979. s. 24–25.

chybějící jesle, které podle něj zatěžují ty vojákyně, které nemají možnost delegovat část mateřských povinností na babičky, i bytovou situaci jako příčiny odchodů žen do zálohy. Jak uvádí sedmadvacetiletý František Č., dokonce ani skutečnost, že po 24 hodinách ve službě mají ženy 3 dny volna jim život příliš neulehčovala. Ve volných dnech se kromě péče o dítě také politicky angažovaly a prohlubovaly svou kvalifikaci. Kromě toho, pokud podléhaly pohotovosti, musely se zdržovat v blízkosti útvaru. Ženy v armádě tak byly stíženy formou trojího břemene, která jim při absenci adekvátního sociálního zázemí (byt a přítomnost matky či tchýně) mohla znemožňovat návrat do služby po porodu. K tomuto návratu mohlo dojít i, na československé poměry, poměrně brzy, třeba po 9 měsících, jak uváděli respondenti v citovaném článku.

O výzvách spjatých se skloubením mateřské a profesionální role hovořily také ženy samy. Jako hodnotu vyzdvihovaly solidaritu v rámci pracovního kolektivu. Ta se projevovala péčí o děti kolegyní na směně či vykrýváním směn o Vánocích ze strany mladších, bezdětných žen.⁴⁸²

Ve čtenářských dotazech a stížnostech z 60. let můžeme zaznamenat také to, že se matky potýkaly s obtížemi při návratu z mateřské dovolené,⁴⁸³ jelikož byla jejich místa obsazena a náhradní pozice pro ně nebyly k dispozici. Podle jedné z odpovědí redakce platilo, že pokud žena nastoupila na tzv. „další mateřskou dovolenou,“ přišla o nárok na dříve drženou pozici.⁴⁸⁴ Při absenci jeslí a mateřských škol, a při uvážení skutečnosti, že horizontální sociální mobilita vojáků často vedla k jejich vytržení z tradičních rodinných struktur,⁴⁸⁵ tedy k jejich přestěhování daleko od prarodičů dětí, byl ovšem rychlý návrat na pracoviště pro řadu žen komplikovaný. V novinách zazníval proti laxnosti armády v zajišťování sociálního zabezpečení svých příslušnic mírně kritický tón.⁴⁸⁶

Pokud se vojákyně nedokázaly včas vrátit na pracoviště, mohlo to znamenat jejich konec v armádě. Negativa tohoto jevu byla dvojí, jednak došlo k tomu, že uplatnění ženy z armády v civilní sféře mohlo být komplikované, protože pro lidi s jejich specializací neexistovala v civilní sféře pracovní místa. Planšetistky či dispečerky letového provozu, zvyklé dělat kvalifikovanou práci, ji vykonávat nemohly, jelikož

---

482 „Povinnosti, kytička, úsměvy.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. 3.

483 K podmínkám návratu z mateřské viz. „Odpovídáme.“ *Obrana lidu* 139/1971 z 16. 7. 1971. s. [2].

484 „Odpovědi čtenářům.“ *Obrana lidu – týdeník* 49/1974 z 7. 12. 1974. s. 15.

485 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 67–68.

486 „Proč vlastně přicházejí ženy do armády...“ *Obrana lidu* 10/1963 z 10. 3. 1963. s. [1]–2.

civilní řízení letového provozu neexistovalo. Na druhé straně spektra omezení dosavadní specializací mohly být administrativní pracovnice, jejichž dovednosti byly v civilní sféře snáze uplatnitelné. Na tyto potíže si ve zveřejněném dopise z roku 1963 stěžovala čtenářka, bývalá vojákyně z povolání, dokonce dovolávala práva na práci.⁴⁸⁷

Druhým negativem bylo to, že armáda přišla o vycvičenou zaměstnankyni, kterou musela nahradit. V očích technokratů se odcházení nákladně vycvičených specialistek z armády pravděpodobně jevilo jako ekonomicky neefektivní.⁴⁸⁸ Ačkoliv bylo v armádních novinách podotknuto, že odchod vzdělaných žen do domácnosti není pouze problémem armády, ale problémem celospolečenským,⁴⁸⁹ je zřejmé, že pro případné kritiky zaměstnávání žen v ozbrojených silách byly ekonomické ztráty spjaté s mateřstvím zásadním argumentem. Československá armáda v 60. letech na poskytnutí komplexního sociálního zabezpečení pro ženy a jejich děti rezignovala, jak ukazují i v pozdějších dobách zmiňované příběhy o tom, jak byla péče o děti vojákyní delegována na prarodiče či kolegyně.⁴⁹⁰ Zároveň bylo pro armádu politicky nemožné postupovat stejně, jako postupovaly ozbrojené síly USA, kde ženy v uniformě nesměly mít děti mladší 18 let, a ani se nesměly vdát.⁴⁹¹ Oproti tomu v československém kontextu podléhalo uzavření manželství u vojáků a vojákyní z povolání, podle zákona,⁴⁹² souhlasu vojenské správy. Jak ilustruje případ velitelky výcvikové čety ze ŠKAP Psáry, mohl o tomto povolení rozhodovat i velitel útvaru.⁴⁹³ Armádní velení se namísto toho, aby omezilo možnosti naplňování mateřské role, rozhodlo nabírat uchazečky do další služby, tedy na dobu určitou – zpravidla na 3 roky.⁴⁹⁴ Později se prosadilo také vyřazování frekventantek jakožto vojákyní z povolání v praporčických hodnostech.⁴⁹⁵

---

487 Zřejmě čelila tomu problému, že se do armády vracela v době, kdy armáda již se ženami nepočítala, zejména pokud měly děti. „Také ženy mají své vojenské problémy.“ *Obrana lidu* 43/1963 z 26. 10. 1963. s. 4.

488 HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law. Uncovering Legacies of Czech State Socialism.* s. 43–44; PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti.* in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka.* Praha: 2019. s. 289–292.

489 „Proč vlastně přicházejí ženy do armády...“ *Obrana lidu* 10/1963 z 10. 3. 1963. s. [1]–2.

490 „Jedna z nich.“ *Československý voják* 9/1971 z 27. 4. 1971. s. [31–32].

„Nebeští výpravčí.“ a „Povinnosti, kytička, úsměvy.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. 3;

„Něco o ‚vaření kávy‘.“ *Obrana lidu – týdeník* 9/1973 z 3. 3. 1973. s. 9.

491 MORDEN, Bettie J. *The Women's Army Corps 1945–1978* [online]. Washington D.C.: 1990. s. 58.

492 Zákon č. 92/1949 Sb., branný zákon. § 54.

493 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 4. Kniha rozkazů 1956. Školní rozkaz 10. čl. 8. z 2. 2. 1956. Kniha rozkazů 1956.

494 „Jak se státi dívkou v khaki.“ *Československý voják* 17/1966 z 13. 8. 1966. s. 4–[5].

495 „Poradna Z'81 pro zájemce o studium na vojenských školách.“ *Zápisník* 21/1981 z 19. 10. 1981. s. 34–35.

Konkrétní podmínky, za nichž bylo ženám umožněno vstoupit do služby na neurčito, ovšem neznáme.

Na tomto místě je vhodné doplnit, že z množiny rolí v domácnosti byla ve vztahu k mateřské úloze role hospodyně spíše v podružné roli. To, že se žena-vojákyne příkladně stará o svou domácnost nebylo v očích redaktorů jádrem její činnosti, nýbrž dalším projevem jejích lidských kvalit.⁴⁹⁶ Pouze jeden zaznamenaný článek činí motiv hospodyně klíčovým pro popis práce žen v armádě, a reportáž o ženách sloužících u PVOS. Vojákyne strážící vzdušný prostor ve velínech a operačních střediscích se „starají o klid a pořádek ve vzdušném prostoru naší země.“⁴⁹⁷

4.1.2. Uniforma

Konstitutivním, statutotvorným atributem každého vojáka je uniforma. Jejím účelem je zastírat individuální rysy jejího nositele, jako jsou sociální původ⁴⁹⁸ a majetek, a symbolicky podřídít jedince kolektivu a autoritě. Dalším smyslem uniformy je sdělovat okolí, jakou společenskou úlohu nositel uniformy vykonává, tedy je-li vojákem, policistou, úředníkem, studentem anebo členem zájmového spolku. Uniforma může také vyjadřovat, jaké jsou kompetence jednotlivce pro výkon této úlohy, totiž má-li rozhodovací pravomoc, jakou dílčí specializaci drží, kam přesně v té které organizaci patří, a podobně.⁴⁹⁹ Fyzickou součástí uniformy je její výstrojní část, kterou obdrží každý voják, tedy oděv, obuv a doplňky v podobě funkčních prvků a případného hodnotního označení.⁵⁰⁰ K uniformě také patří regulace fyzického vzhledu, která souvisí se sestřihem, úpravou vousů či regulací tetování.⁵⁰¹ Další fyzické části uniformy, jako různé odznaky, řády a vyznamenání pak doplňují její symbolický význam a dokumentují kariéru a zásluhy jejich nositele.⁵⁰² Ačkoliv pro druhou polovinu dvacátého století platí, že se co do rozšíření a pestrosti různých druhů uniforem nemohlo srovnávat

---

496 „Jedna z nich.“ Československý voják 9/1971 z 27. 4. 1971. s. [31–32].

„Dívka zrozená pod Saturnem, díl druhý.“ Československý voják 22/1988 z 1. 11. 1988. s. 22–[23].

497 „Ženy, které se starají klid a pořádek.“ Československý voják 24/1957, s. 2–3.

498 Uniforma generuje skrze estetickou homogenitu horizontální společenskou solidaritu, proto lze říct, že sociální původ převážně zastírá. Oproti tomu třeba kulturní či etnický původ může uniforma jak zastírat, tak rovněž vyjadřovat, viz národní kroje in: KRÁTKÝ, Jaroslav. *Uniforma*. in: HLAVÁČKA, Milan; RAŠKA, Jakub (eds.). *Symboly doby. Historické eseje*. Praha: 2019. s. 74

499 KRÁTKÝ, Jaroslav. *Uniforma*. in: HLAVÁČKA, Milan; RAŠKA, Jakub (eds.). *Symboly doby. Historické eseje*. Praha: 2019. s. 70–72.

500 Tamtéž. s. 68–70.

501 Tamtéž. s. 71.

502 Tamtéž. s. 80.

s tzv. „dlouhým devatenáctým stoletím,“⁵⁰³ byla uniforma stále důležitou součástí vojenského života. Zde je nutno připomenout, že vojenský život v podmínkách komunistického Československa zažila procentuálně významná část populace, jelikož muži podléhali branné povinnosti. Třebaže muži, kteří podstoupili ZVS svou výstroj vraceli, zůstávalo s nimi symbolické reziduum uniformy. Dosažené hodnosti a specializace si totiž odnášeli do zálohy, v níž museli být po značnou část svého života evidováni.

Poprvé se ženy do uniformy dostaly jakožto zdravotní sestry okolo poloviny 19. století. Historik Barton C, Hacker uvádí, že tato změna pomohla zvýšit jejich status v armádě (i když ženám z vyšších společenských vrstev se tyto uniformy nelíbily, protože jim evokovaly uniformy služebnictva, anebo protože byly odvozeny od hábitů řádových sester) a odlišit je od táborových markytánek, které zdravotní péči poskytovaly po dlouhá staletí před post-napoleonskou profesionalizací armád, v nichž částečně dosud působily a od nichž bylo třeba zdravotní sestry odlišit.⁵⁰⁴ Potřeba tohoto odlišení vyplývala z toho, že táborové markytánky byly spojované s poskytováním sexuálních služeb vojákům, což nebylo u žen ze středních a vyšších vrstev společensky a zřejmě ani individuálně přijatelné.

Specifickou skupinou žen, která nosila vojenské uniformy již v 19. století, byly panovnice a šlechtičny,⁵⁰⁵ např. královna Viktorie na obraze *Queen Victoria and Prince Consort Albert at Aldershot, 9 July 1859* od George Housmana Thomase,⁵⁰⁶ anebo princezna Viktoria Luisa, dcera německého císaře Viléma II., která byla čestnou plukovnicí 2. husarského pluku tělesné stráže a mohla tedy nosit příslušnou uniformu a insignie s lebkou a skříženými hnáty, jak dokládá fotografie Wilhelma Niederaastrotha.⁵⁰⁷

---

503 KRÁTKÝ, Jaroslav. *Uniforma*. in: HLAVAČKA, Milan; RAŠKA, Jakub (eds.). *Symboly doby. Historické eseje*. Praha: 2019. s. [67]

504 HACKER, Barton C. *Reformers, Nurses and Ladies in Uniform*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 142–143

505 Tamtéž. s. 156

506 THOMAS, George Housman (1824–1868). *Queen Victoria and the Prince Consort at Aldershot, 9 July 1859* [olej na plátně] 8630 mm × 1270 mm. At: Royal Collection
<[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Housman_Thomas_\(1824-68\)_-Queen_Victoria_and_the_Prince_Consort_at_Aldershot,_9_July_1859_-_RCIN_405295_-_Royal_Collection.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Housman_Thomas_(1824-68)_-Queen_Victoria_and_the_Prince_Consort_at_Aldershot,_9_July_1859_-_RCIN_405295_-_Royal_Collection.jpg)>

507 NIEDERASTROTH, Wilhelm (1874–1927). *Prinzessin Victoria Luise in der Uniform Ihres II. Leib-Husaren Regiments*. snímek pořízen u příležitosti předání velení nad plukem 10. 10. 1909
<<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:VictoriaLouiseUniform.jpg>>

vojákyňi na obálkách tohoto časopisu v 80. letech při letném pohledu ukazuje, že se ČSLA, jež za tímto periodikem stála, snažila vojákyňě vizuálně reprezentovat. Spolehlivé vysvětlení této snahy však nelze nabídnout, aniž bychom provedli analýzu interních dokumentů redakce či nadřízených orgánů a důkladný sběr a rozbor statistických dat u tohoto i dalších periodik. Z analyzovaných dat jsou významné roky 1988 a 1989 v nichž tvořily vojákyňě, vzhledem k ústupu od zobrazování vojáků a jejich techniky, 25 % všech zobrazení vojáků a celkem 7,7 % všech obálek.⁵¹⁶

Samo téma uniformy bylo v periodikách pojednáváno jednak z hlediska výstrojních náležitostí,⁵¹⁷ ale v případě jednoho článku také z hlediska uniformy jakožto statusového symbolu a módního fenoménu.⁵¹⁸ V tomto článku je mimo jiné uvedeno, že si frekventantky kurzů na povinnost bytí v uniformě, vyplývající z toho, že byly v základní službě, nestěžovaly. Naopak si uniformy údajně pochvalovaly s tím, že jim vyhovovala pozornost okolí. Zajímavým je pak pohled na prvky polní uniformy vz. 60, které podle autorky mohly být velmi snadno modifikovány a nošeny na diskotéku.

Jedním z představovaných benefitů, který byl vojákyňím základní vojenské služby od 60. let přiznáván, byl příplatek na kadeřnické služby a nákup ženských doplňků.⁵¹⁹ Armáda mohla chtít tento servis nabízet, aby signalizovala dívkám, že nemá zájem je připravovat o jejich ženský vzhled, ba naopak, že chce, aby si jej udržely. Mohlo by se tedy jednat o další místo, v němž se projevuje zakrývání či potlačování militární maskulinity. Dalším důvodem mohlo být to, že schopnost ženy vyjadřovat svou individualitu svobodnou volbou oděvu byl u vojákyňi omezen. Vojenský stejnokroj měl své předepsané způsoby užití, a úpravy vlasů. Kosmetické přípravky nebyly podle jednoho článku nebyly povoleny,⁵²⁰ což ještě více omezovalo možnosti ženy rozhodovat o svém vzhledu.

Reprezentace jiných žen v uniformách na obálce. Vojenská lékařka, jejíž bílý plášť zakrývá uniformu,; 25/1953 z 11. 12. 1953; příslušnice Lidových milicí: 3/1975 z 6. 2. 1975; 4/1983 z 22. 2. 1983; Příslušnice celníků: 18/1972 z 28. 8. 1972; Vojákyňě a revolucionářky ze zahraničí: Severní Korea 3/1960 z 6. 2. 1960; Kuba 21/1961 z 14. 10. 1961; Vietnam 11/1970 z 28. 5. 1970.

516 Bez zajímavosti rovněž není skutečnost, že zhruba v druhé polovině 60. letech můžeme na obálkách vidět větší množství civilistů a civilistek (třeba i v bikinách), a herců i hereček. V druhé polovině 80. let se převaha herců a hereček na obálky vrátila. Oproti tomu 50. a 70. mají na obálce častěji vojáky či vojenskou techniku. Sama redakce časopisu toto napětí na počátku normalizace reflektovala a bilancovala, jestli je spíše časopisem o vojácích, nebo pro vojáky. viz. Československý voják 1/1970 z 17. 1. 1970. s. 2

517 „Dotazy – odpovědi“ Obrana lidu 4/1968 z 27. 1. 1968. s. 6.

518 „Symbol statusu.“ Zápisník 21/1981 z 19. 10. 1981. s. 32–35.

519 „Poradna Z'83 pro zájemce o studium na vojenských školách.“ Zápisník 15/1983 z 22. 7. 1983. s. 16.

520 „Za branami království.“ Československý voják 21/1982 z 19. 10. 1982. s. 22.

Péče o vzhled vojákyní nebyla typická pouze pro Československo. Např. v amerických ozbrojených silách měly ženy v pohlavně oddělených kurzech uniformy se sukněmi, byly instruovány v péči o svůj vzhled, upravenost a chování. Dostávaly tenisky namísto bojových bot a nebyla jim poskytnuta ani maskáčová uniforma. Po integraci výcvikových kurzů se americké ozbrojené síly snažily ženám v ničem nevyhovovat. Předpokládalo se, že se přizpůsobí mužskému vzoru, namísto toho, aby byly protěžovány.⁵²¹

V roce 1988 došlo k zavedení nového stejnokroje pro ženy. Zásadní změnou oproti minulosti měl být fakt, že se na výběru střihu uniformy podílelo několik desítek vojákyní, a že mělo jít o stejnokroj, který není pouze odvozen od mužské uniformy.⁵²² Nicméně, i článek zabývající se výstrojnými změnami v 60. letech popisoval, že se na nových ženských uniformách podílely ženy, byť autor ironicky poznamenává, že ženská uniforma „nemůže podléhat módnímu barometru“.⁵²³ O tom, že by si vojákyně přály možnost modifikovat své uniformy, hovořili v podobném duchu také manželé vojákyní.⁵²⁴

Názory na vhodnost osobních modifikací výstroje ovšem některé ženy, k nelibosti např. veřejnosti, nezastavily. Jistá Věra K. do *Obrany lidu* napsala, že jí jako civilistce vadí, když se vojákyně, zejména mladé, odívají podle jejího názoru „nepředpisově“. Kritizovala, že si „nejedna ... ze sukně udělá hotovou minisukénku ..., v létě si u bundokošil rozepínají i tři vrchní knoflíčky, čepice mají nasazené sice koketně, ale tak, že se znak ztrácí ve vlasech, boty a kabelky mají módní, ale ... zcela nepředpisové.“ Podle ní si mladé vojákyně tvořily z uniformy „s odpuštěním erotický trikot.“⁵²⁵ Na tento dopis reagovaly posluchačky školy v Novém Městě nad Váhom s komentářem, že sice existují dívky, které nenosí uniformu podle předpisů, ale že jich je menšina a že by podle nich neměly být souzeny všechny vojákyně. Nadto podotkly, že mají pocit, že je nejvíce kritizují ti, kteří pro společnosti nic užitečného nedělají. K tomu doplnily, že i když jsou v armádě a vyžaduje se po nich nošení stejnokroje, neznamená to, že by „si nemohly dovolit módnější účes, boty nebo kabelku.“ Ještě v témže čísle byla otištěna reakce Věry K., která se snažila upřesnit, že nemyslela všechny

521 STIEHM, Judith Hicks. *Enlisted Women in the U.S. Army 1948–2008*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 584.

522 „Ženy konečně žensky.“ *Obrana lidu* – týdeník 51–52/1988.

523 „Móda v barvě khaki.“ *Obrana lidu* 11/1964 z 14. 3. 1964. s. 1, 8.

524 „Ženu mám na vojně.“ *Zápisník* 5/1979 z 5. 3. 1979. s. 24–25.

525 „A co si myslíte vy?“ *Obrana lidu* – týdeník 15/1986 z 12. 4. 1986. s. 10.

vojákyňe, ale jenom některé, které podle ní nosily modré, béžové či červené boty a kabelky, případně také křiklavě barevné igelitové a silonové tašky.⁵²⁶

Jiné frekventantky kurzu pro náčelnice spisoven v Novém Městě nad Váhom napsaly v reakci na dopis zveřejněný v *Československém vojákově*, v němž byly vojákyňe kritizovány proto, že působily neupraveně, protože jim zpod čepic létaly dlouhé vlasy.⁵²⁷ V této odpovědi uvedly, že nevědí, co je na jejich na míru šitých uniformách neupraveného, a že dlouhé vlasy „jsou po staletí ozdobou a chloubou každé ženy“ a že nevidí důvod pro to stříhat se na krátko jako muži.⁵²⁸ Jediný prvek, který se u vycházkové uniformy mohl odlišovat, byla obuv, kterou si dívky pořizovaly individuálně, a která měla být hnědá, bez výrazných ozdob.

4.1.3. Závěr

Tato podkapitola ilustrovala na příkladu mateřství a ženské uniformy vztah těchto atributů a vojákyň, ale také způsob, jímž se realizoval individuální gender vojákyňe. Mateřství bylo pro ženy v uniformě, podle jejich vlastních slov, výzvou. Tuto výzvu ovšem chtěla řada z nich přijmout i za cenu toho, že by mohly přijít o svoji pozici v armádě. Za předpokladu, že se jim podařilo tuto výzvu, díky pomoci prarodičů, manžela anebo kolegyní, překonat, byly popisovány jako příkladné a obětavé matky. Pokud chtěly mít děti, vojenský status jejich feminitu neohrozil, nicméně musely se vyrovnat s chybějící podporou ze strany armády, která ženám v tomto typu realizace vlastní feminity příliš nepomáhala.

O mateřství můžeme říci, že se jedná o typicky femininní charakteristiku, nicméně o vojenské uniformě nikoli. Jedná se o maskulinní symbol, jehož genderové ukotvení muselo být překódováno za pomoci podřizování střihu oděvu ženskému tělu a také představám o estetice femininního vzhledu. V tomto přizpůsobování uniformy ženě se angažovala jak armáda sama, tak i ženy jako takové.

Armáda jako instituce, i žena v uniformě jako jednotlivá aktérka, chtěly aby vojákyňe vypadaly femininně. Motivem tohoto úsilí mohly být obavy z toho, aby u vojákyň nedocházelo k jejich maskulinizaci a tím pádem k znejistění genderového řádu společnosti, potažmo genderové identity individuálních žen v uniformě. Protože se v médiích projevovala aktivní snaha vykreslovat vojákyňe jako femininní, lze

---

526 „A co si myslíte vy?“ *Obrana lidu* – týdeník 20/1986 z 16. 5. 1986. s. 10.

527 „Jan a Jana. Jana a Jan.“ *Československý voják* 6/1984 z 20. 3. 1984. s. 56.

528 „Napsali jste.“ *Československý voják* 12/1984 z 12. 6. 1984. s. [28].

se domnívat, že se jednalo buďto o taktiku, která měla otupit potenciál militární maskulinity překreslovat genderové charakteristiky vojákyní, anebo se mělo jednat o způsob, jímž bylo veřejné mínění ujišťováno o nezávadnosti dobrovolné vojenské služby žen.

4.2. Dva obrazy vojákyní

Ve zkoumaném období se pokusíme identifikovat dva genderované obrazy žen a dívek ve vojenském stejnokroji, které zodpovídají na otázku, co jsou vojákyně ve vztahu ke své schopnosti plnit základní vojenský úkol, tedy páchat násilí. Schopnost ženy, anebo kohokoliv jiného, páchat násilí chápou jako kontinuum, jehož dva póly reprezentují „neškodnost“ a „nebezpečnost“. Na základě tohoto kontinua představuje tato podkapitola dva ideální typy: „neškodné ženy“ a „nebezpečné ženy,“ k nimž vyobrazení vojákyní v médiích i v osobních svědectvích tíhne. Aby byla zachována synchronicita – kvůli homogenitě genderového řádu – při vyobrazování tohoto kontinua, jsou tyto protichůdné obrazy představovány na příkladu 80. let, kdy koexistují. Je nutno přiznat, že by bylo možné znázornit i pohyb v tomto kontinuu pomocí diachronního přístupu, a tento způsob bude v rámci podkapitoly rovněž představen, avšak pouze jako doplněk. Armádní tisk vytvořil obraz československé vojákyně jakožto neškodné ženy a paralelně s tím vytvořil obraz americké, či západní vojákyně, jako ženy nebezpečné. Jednalo se o specifickou aplikaci duality míru a války jako dvou nesmiřitelných hodnot, z nichž první vyznávají tzv. státy socialistického tábora a tu druhou tzv. imperialistické země.

4.2.1. Neškodné ženy

Nejpozději v 80. letech můžeme v mediálním diskurzu pozorovat vnímání československých vojákyní jakožto obyčejných, neškodných žen a také ústup bojovné rétoriky hovořící o ženách v armádě jako o obránkyních míru, byť i ta se místy vyskytovala, zejména při vyvolávání obrazu bojovnic od Sokolova a Dukly.⁵²⁹ Motiv možného sebeobětování zazněl ještě na začátku 80. let v reportáži o frekventantkách VVLŠ SNP v Košicích skládajících vojenskou přísahu. V případě této přísahy uvedl reportér *Zápisníku*, že ženské slavnostní "Tak přísahám!" zaburácelo stejně jako u mužů.⁵³⁰ V jiné reportáži ovšem bylo zdůrazněno, že zněly nikoliv ne "hromovo, ... ale krásne žensky, citovo,"⁵³¹ a další bylo rovněž uvedeno, že zněly ženštěji.⁵³² Výmluvným byl ve zjemňování a zneškodňování žen článek o posluchačkách VVŠPV ve Vyškově, v

529 „Děvčata od Hornádu.“ *Zápisník* 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 26;

„Růže slavnostního odpoledne.“ *Zápisník* 24/1983 z 25. 11. 1983. s. 24–27.

530 „Děvčata od Hornádu.“ *Zápisník* 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 26.

531 „Dievčinská přísaha.“ *Obrana lidu* 45/1989 z 11. 11. 1989. s. 5.

532 „Růže slavnostního odpoledne.“ *Zápisník* 24/1983 z 25. 11. 1983. s. 24–27.

němž bylo užíváno zdrobnělin jako kontrastu k tvrdým podmínkám výcviku, jimž se studentky chtěly samy odhodlaně postavit.⁵³³

Vojákyňe, která v roce 1981 poskytla rozhovor Zápísníku odpověděla na otázku, co by si přála k MDŽ: „Hlavně aby byl mír. A to, co dělám, aby k zajištění míru pomohlo. Chtěla bych, aby se lidi měli rádi. Aby měli k sobě blízko. Dokázali si vyjít vstříc. ...“⁵³⁴ Jiná vojákyňe uvedla, že si „jako každá žena přeje aby nebyla válka,“ a také to, aby získané kompetence mohla v případě potřeby uplatnit i v civilním životě.⁵³⁵ Neškodnost vojákyňi byla obrazem, který byl v mediálním diskurzu vyvoláván, avšak je nutno říct, že nebyl nezpochybnitelný. Byl kupříkladu narušen, když redaktori uvedli, že jim budoucí planšetistka názorně ukázala chvaty z juda.⁵³⁶

Obrazem „neškodné československé ženy“ je film *Pod nohama nebe* z roku 1983 je psychologickým dramatem o pilotovi stíhačky MiG-21 poručíkovi Oldovi Raškovi (Ondřej Pavelka), který začal trpět strachem z létání poté, co se dozvěděl, že dispečerka, nadrotmistryně Květa Zahradníková (Markéta Fišerová), kterou přebral svému kolegovi, otěhotněla. Díky pomoci starších vojáků, zejména díky podplukovníkovi, který velí výcviku pilotů (Luděk Munzar), svůj strach překoná a k létání se vrátí. Zajímavé v tomto filmu je, že sice ukazuje všudypřítomnost žen na letecké základně – jako meteoroložky či planšetistky – ale zobrazuje ženy dvěma způsoby. První z nich spočívá v tom, že odbornou funkci na letecké základně vykonává žena – to je příklad meteoroložky (Jitka Zelenohorská), která seznamuje piloty s povětrnostními podmínkami, ale mohla by být stejně tak mužem. Její bytí ženou má pouze informovat diváka o tom, že takovéto funkce mohou v armádě zastávat i ženy. Oproti tomu kapitánka, zvaná Matka (Jana Švandová), spílá podřízeným pilotům kvůli nepořádku v jejich šatnách, ale zní při tom jako matka napomínající dospívající syny. Mateřství jako nejvyšší a nejkrásnější úděl ženy, který stojí za to naplnit i bez pomoci muže, pak prezentuje i Květu, kterou utvrzuje v rozhodnutí nepodstoupit interrupci. Květu, „neškodnou ženu,“ nevidíme dělat žádnou práci. Pokud na sobě má uniformu, zpravidla stojí se zatajeným dechem na věži a strachuje se o Oldu. V momentě, kdy

---

533 Doslova je uvedeno: „*Natloukly si kolínka, lokty, pusinky a šly dál ... Jak už to bývá, velice rychle přivykly také úhybným manévřům. Velitelé čet, hodní instruktory, občas přimhouřili oči. Copak dvacetiletý mužský odolá něžným kukadlům? ...*“

„Vyškovská kuřátka.“ Československý voják 26/1987 z 28. 12. 1987. s. 4–5.

534 „Morseovka je ta nejkrásnější melodie.“ Zápísník 5/1981 z 9. 3. 1981. s. 19.

535 „Eva a Monika z Nového Mesta nad Váhom.“ Československý voják 5/1985 z 5. 3. 1985, s. [26–27].

536 „Nechtěla zůstat sama, bez kolektivu.“ Obrana lidu 46/1973 z 7. 3. 1973. s. 3.

zjemňována vyprávěním o tanci a básních, o vztazích s chlapci, vyšívání a o strastech a radostech služby.⁵³⁹

Je ovšem třeba doplnit, že jako „křehké mladé dívky“ samy sebe pojímaly příslušnice výcvikové čety kresliček povětrnostních map, které absolvovaly ŠPSL ve výcvikovém roce 1958/1959. Ve svém deníku, jehož úryvky byly zařazeny do sborníku *Děvčata v modrém*, vyjádřily své stýkání a potýkání s životem ve vojenské škole. Popsaly problémy s pořadovým výcvikem, poplachy, anebo svou zkušenost s bojovým výcvikem v plynových maskách, anebo to, jak se těšily na ples. Nejvíce si oblíbily meteorologii a také obsluhu telegrafního zařízení. Oproti tomu svůj přístup ke zbraním a střelecké přípravě popsaly takto: „Ostatně tento naivní a ryze civilní přístup ke zbraním jsme nasadily záměrně, aby nás neděsilo jejich poslání: přes zvolený úděl jsme přece jen křehké mladé dívky.“⁵⁴⁰ Ačkoliv byly vojákyněmi, chápaly se především jako dívky či mladé ženy, které ve svém deníku nejevily potřebu přejímat militární maskulinitu. I ony by mohly být označeny jako neškodné ženy.

4.2.2. Nebezpečné ženy

Kromě obrazu současné vojákyně sloužící v československé armádě existovaly paralelně také představy bojovnic z jiných dob a zemí. Pokud jde o bojovnice z minulosti, jednalo se zejména o československé vojákyně a partyzánky za druhé světové války, ale také třeba o husitské ženy. Silný vliv na artikulaci těchto obrazů měla filmová tvorba Otakara Vávry, v níž se ženy, kvůli pocíťované nutnosti bránit své blízké a svou zemi, chápaly cepů i samopalů. Paralelně k těmto obrazům z vlastní minulosti stál vzor rudoarmějky, který byl silně vnímaný ve 40. a 50. letech, ale po svém zjemnění spočívajícím v nahrazení obrazu ženy zabíjející ženou zachraňující, o němž píše historička Anna Krylova,⁵⁴¹ se vyskytoval i později. V populární kultuře státně socialistického Československa byl pohled na rudoarmějky od druhé poloviny 60. let formován jednak polským seriálem *Čtyři z tanku a pes*, v němž byla jednou z hlavních postav sovětská vojákyně Marusja (Pola Raksa), ale také impozantní pentalogií

„Za branou království.“ Československý voják 21/1982 z 19. 10. 1982. s. 20–23.

539 „Otázky pro Hanku.“ Československý voják 13/1989 z 27. 6. 1989. s. 8–[9].

540 BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha: 1997. s. 115.

541 KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. Cambridge: 2010. s. 5–12, 290–293.

Osvobození Jurije Ozerova, v níž hlavního hrdinu, sovětského důstojníka Cvetajeva (Nikolaj Oljalín), doprovázela zdravotnice Zoja (Larisa Golubkina).

Kromě vlivné reprezentace bojujících žen ve filmu se bojující ženy vyskytovaly v novinových článcích, případně zprávách. Reportáže o veteránkách Svobodovy armády se vyskytovaly v závislosti např. na výročích,⁵⁴² včetně paralel mezi husitstvím a bojem proti nacismu za druhé světové války.⁵⁴³ V závislosti na geopolitické situaci se také vyskytovaly zprávy o ženách bojujících na řadách socialistických armád a milicí, ať už se jednalo o ženy z Řecka⁵⁴⁴ nebo z Koreje.⁵⁴⁵ Zcela odlišnou a cizí jinou vojákyňou byla žena sloužící v některé z tzv. západních armád. Její obraz nebyl v československém prostředí spoluutvářen filmovou tvorbou, byl především výsledkem novinových článků a zpráv.

Odvolávání se na historickou zkušenost bojujících českých a slovenských žen doprovázelo společenskou debatu o vstupu žen do poválečné armády.⁵⁴⁶ Ve filmech z husitské trilogie Otakara Vávry hrají ženy významnou úlohu jako nositelky husitské revoluce. Jsou bojovnicemi v bitvě u Sudoměře v filmu *Jan Žižka* (1955),⁵⁴⁷ i v bitvě na Vítkově v závěrečném dílu *Proti všem* (1956).⁵⁴⁸ Mladá Johanka (Marie Tomášová) se účastnila zteče proti křižákům, kteří uvázli v rozbahněném rybníce, a cepem zabila nejednoho nepřítele, ale nakonec padla poté, co ji kuší střelil zákeřný ustupující nepřítel. Po bitvě se ještě stihla zeptat, jak si vedou její spolubojovníci a jestli husité zvítězili, ale pak zemřela. Husité, vědomi si toho, že se nejedná o poslední oběť nepřátelského vpádu, věděli, že se musí připravit na další boj. Vrcholem Vávrovy husitské trilogie je velkolepá bitva na Vítkově, v níž opět ženy stanuly bok po boku s muži. Marta Johová (Marie Vášová), matka jednoho z husitských bojovníků, sleduje útok křižácké jízdy jako jediná bez obav a údivu. Jedinou emocí, která je v její tváři čitelná, je opovržení vůči nepříteli. V průběhu bitvy stojí na opevnění a vyzbrojena cepem zabíjí dotírající

---

542 V roce 1985 vyšly v časopise Signál v rámci seriálu o 40. výročí konce druhé světové války dva příspěvky o rudoarmějkách, viz. „Hrdinové objektivem válečného reportéra.“ Signál 16/1985; „Hrdinové objektivem válečného reportéra.“ Signál 17/1985; a dva články o československých veteránkách, viz. „S puškou a písní.“ Signál 18/1985. s. 8–9; „Cesta ke svým.“ Signál 21/1985. s. 8–9

543 „Podruhé za 500 let.“ Naše vojsko 28/1950 z 14. 7. 1950. s. 6

544 „Řecké ženy bojují.“ Obrana lidu 15/1948 z 18. 1. 1948. s. 8;

„Ženy v řecké demokratické armádě.“ Obrana lidu 272/1948 z 21. 11. 1948. s. 3

545 „Korea – obžaloba amerického imperialismu.“ Obrana lidu 148/1951 z 24. 6. 1951. s. 12;

„Hrdinné ženy Koreje.“ Vlasta 1/1951. s. 8–9;

„Z dopisů našich vojáků.“ Obrana lidu 271/1951 z 17. 11. 1951. s. 5

546 „Česká žena v boji s nepřítelem.“ Obrana lidu 28/1947 z 2. 2. 1947. s. 8

547 *Jan Žižka* (1955) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Studio uměleckého filmu.

548 *Proti všem* (1956) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Filmové studio Barrandov.

křížácké těžkooděnce dokud není proklána kopím. S její smrtí se hroubí celý úsek opevnění. V obou těchto bitvách ženské postavy bojovaly a podstoupily nejvyšší oběť.

Oproti tomu ve Vávrově o téměř dvacet let mladším filmu *Sokolovo* (1974)⁵⁴⁹ jsou ženy vystaveny smrtelnému nebezpečí, které však dokáží bez úhony překonat. V závěrečné bitvě vojínka Anka Kadlecová (Renata Doleželová) zachránila svého milého, desátníka Karla Horáka (Jiří Krampol), pomocí zuřivé palby ze samopalu. Zadržela zteč desítek nepřátelských vojáků a pak raněného odvedla do bezpečí. Ani ona, ani jiná zdravotnice podle filmu nepřišly k úhoně, zatímco pod těžkou palbou tahaly zraněné vojáky z jejich pozic v zákopech. Plnily tak svou povinnost, pečovat o zraněné muže. Anka Kadlecová se objevila, už jako výsadkářka-podporučice, také v navazujícím filmu *Osvobození Prahy*.⁵⁵⁰ V tomto filmu doprovází Karla Horáka, nyní poručíka, a i když je ozbrojena a je v život ohrožujících situacích, není zobrazeno, že by bojovala ve smyslu střelby na nepřítel. I boje o Prahu přežije bez úhony. Oproti tomu postava Anduly, děvčete u rozhlasu, (Kateřina Macháčková) pražské povstání nepřežije. Její smrt se ovšem odehrála mimo záběr. V záběru sice zemřely tereziánské vězeňkyně (Nad'a Konvalinková, Taťjana Medvecká), ale tyto ženské postavy se boje neúčastnily.

Zdá se, že Vávrova ochota zobrazovat strádání a umírání bojujících žen byla v 70. letech nižší. Ženy-hrdinky přinášející oběti v husitské trilogii nahradily ženy-hrdinky a ženy-oběti. Je otázkou, jestli za touto změnou stojí nižší tolerance k filmovému násilí u diváků v 70. a 80. letech, a tomu aby zobrazované násilí korespondovalo s genderovými představami diváků.⁵⁵¹ I když nemůžeme opomenout scénu, ve které se žena, jejíž úlohou je pečovat o zraněné muže, svého muže zachraňovala aktivním bojem, zdá se, že se ženská role ve zmíněných Vávrových filmech stala pasivnější. Je otázkou, do jaké míry mělo zobrazování žen jako bojovnic potenciál normalizovat pozici vojákyní, avšak nezdá se, že by tyto Vávrovy obrazy výrazně problematizovaly neškodný ráz české nebo slovenské planšetistky, radistky či dispečerky.

V 80. letech se v československém mediálním prostoru začaly objevovat ve zvýšené míře články reflektující vojenskou službu žen v tzv. západních armádách.

---

549 *Sokolovo* (1974) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo; SSSR: Filmové studio Barrandov; Mosfilm.

550 *Osvobození Prahy* (1976) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Filmové studio Barrandov.

551 PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha 2011. s. 126–128.

Zejména se jednalo o americké vojákyně,⁵⁵² ale reflektována byla také situace v Izraeli,⁵⁵³ ve státech NATO obecně anebo v třeba v Belgii.⁵⁵⁴

Odpor k maskulinizovaným západním ženám-vojákyním se snažil vyvolat článek vycházející ze zprávy v západoněmeckých novinách *Der Spiegel*.⁵⁵⁵ Fakt, že se americké vojákyně cvičily v boji a že se z nich stávaly tzv. „kill-girls“, měl v československých čtenářích vyvolat morální pohoršení na několika úrovních. První úrovní tohoto pohoršení byl obraz ženy doplňující armádu, aby převzala zodpovědnost po drogově závislém, a proto morálně defektním, americkém vojákovi. Druhou úrovní byla vnímaná dekadence americké společnosti, která souvisela s tím, že si ženy volily vojenské povolání např. kvůli rovným platovým podmínkám. A nakonec, ale ne naposledy, americké vojákyně se cvičily k boji a zabíjení – fakt, že do přímých bojových rolí ženy v té době v USA neměly přístup je zcela opomenut – a byly cvičiteli a americkým velením „cynicky“ přetvářeny v bezcitné, téměř ne-ženské bytosti odhodlané bojovat „proti míru“.

Faktograficky bohatě a s méně senzačním přístupem hodnotil feminizaci armády USA Jiří Moravec v článku pro časopis *Letectví + kosmonautika*.⁵⁵⁶ Ve vstupu žen do ozbrojených sil vidí rozvoj militarizace americké společnosti, k němuž zaujímá kritický postoj. Tón článku osciluje mezi lehkým pohoršením, ironizací i fascinací. Americké ozbrojené síly podle autora neměly jinou možnost, než začít ženy nabírat kvůli diskreditaci armády ve Vietnamu i z důvodů finančních úspor. Autor si všiml relativně nižší nemocnosti vojákyní i fyzických rozdílů, které je v některých ohledech omezují a podotýká, že ačkoliv ženy nemohou sloužit v prvosledových bojových rolích, je jim otevřena taková šíře specializací, že by se v boji ocitnout mohly.

Feminizace západních armád byla sledována se zájmem a nebyla vždy rámována jako projev morálního úpadku západních zemí. Rostoucí počet vojákyní, zejména v ozbrojených silách USA, byl předmětem článků či odpovědí na čtenářské dotazy v 80. letech, které tuto změnu suše popisovaly s pomocí proměň procentuálního zastoupení

---

552 „‘Kill-girls‘ v žoldu Pentagonu.“ *Obrana lidu – týdeník* 6/1981 z 14. 2. 1981. s. 5.

„Feminizace armády USA.“ in: *Letectví + kosmonautika*. 2/1983, s. 41–43.

553 „Izrael na rozcestí.“ *Tvorba* 11/1976 z 10. 3. 1976. s. 6;

„Kam spěje Izrael.“ *Lidová demokracie* 44/1982 z 22. 2. 1982. s. 2;

Zápisník 21/1985 z 11. 10. 1985. s. 53.

554 „Vojáci v sukních.“ *Pochodeň* 184/1988 z 6.–7. 8. 1988. s. 3.

555 „‘Kill-girls‘ v žoldu Pentagonu.“ *Obrana lidu – týdeník* 6/1981 z 14. 2. 1981. s. 5.

556 „Feminizace armády USA.“ in: *Letectví + kosmonautika*. 2/1983, s. 41–43.

žen.⁵⁵⁷ Zajímavé je, že tento vývoj nebyl vnímán jako konvergence se socialistickou praxí, ani jako emancipace západních žen. Šlo o kvalitativní změnu související se socialistickými státy pouze tak, že jde o proměnu kapacit potenciálně nepřátelských vojsk, vyplývající např. ze zrušení povinné vojenské služby v USA.⁵⁵⁸ Nedocházelo zde ke srovnávání pozice ženy ve východních a západních ozbrojených silách, stejně tak nebyl tento vývoj hodnocen jako důkaz pozvolného rozvoje práv žen na druhé straně tzv. železné opony.

Nelze však říct, že by západní vojákyně byly pouze „nebezpečnými ženami,“ protože – jak bylo řečeno na úvod této podkapitoly – schopnost páchat násilí anebo být neškodný je kontinuem. Jako příklady neškodnosti západních žen můžeme uvést krátkou zprávu z období korejské války, kdy americké ženy nechtěly vstupovat do ženské odnože amerických ozbrojených sil, WAC,⁵⁵⁹ anebo izraelskou odvedenkyni, která svou marnivostí znevážila uniformu.⁵⁶⁰

4.2.3. Závěr

Československá vojákyně, dívka či žena o jejíž feminitě a profesionalismu nelze pochybovat, a americká vojákyně, která je militaristkou anebo pouhou statistickou položkou, jako by v 80. letech v očích armádních novinářů existovaly ve dvou odlišných světech. I když v dílčích příkladech mohlo docházet k určitému vychýlení z typických pozic, byla benigní feminita československých vojákyní standardem. Tento standard zřejmě vyvstával z konzervativního a tradicionalistického charakteru genderového řádu státně socialistického Československa 80. let tak, jak jej popsaly badatelky v oblasti gender studies Hana Havelková a Libora Oates-Indruchová.⁵⁶¹

Hlubší analýzu si nepochybně zaslouží hypotéza, o možném přepólování neškodnosti a nebezpečnosti československých a západních žen mezi 50. a 80. lety. Obrazy stalinistických militantních „bojovnic za mír“ stojících proti americkým vojákyním neochotným angažovat se v korejské válce v raných 50. letech, kontrastují se

---

557 Bojová příprava 1/1985, s. 82–83;

„Feminizace armády USA.“ in: Letectví + kosmonautika. 2/1983, s. 41–43;

„Amazonky Pentagonu.“ Hlas revoluce 20/1988 z 21. 5. 1988. s. 2;

„Vy se ptáte, my odpovídáme.“ Zápisník 10/1984 z 14. 3. 1984. s. 30.

558 „Feminizace armády USA.“ in: Letectví + kosmonautika.

559 „Americké ženy odmítají vojenskou službu v Koreji.“ Obrana lidu 293/1951 z 13. 12. 1951. s. 2.

560 „Malé kukátko zajímavosti.“ Obrana lidu 6/1966 z 5. 2. 1966. s. 1.

561 HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vývlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: 2015. s. 32–34.

zprávami z 80. let, které informují o statisícové mase žen v americké armádě, oproti několika málo československým frekventantkám vojenských kurzů.

Zdá se ovšem, že po celé období existovala snaha neutralizovat projevy militární maskulinity u československých žen, ať už se jednalo o mediální ztvárnění anebo o sebepojetí akterek. Bylo potřeba je feminizovat a rámovat jejich službu jako projev uvědomělého ženského občanství, jež, zejména v kontextu stalinistického genderového řádu, mohlo být militantní, jak ukazují například filmy Otakara Vávry. Na ženskosti československých vojákyní záleželo jak vojákyním samým, tak i armádním novinářům – a jejich prostřednictvím zřejmě i straně a vládě.

4.3. Předsudky a stereotypy

V médiích často zmiňovaným problémem, jemuž ženy v uniformě čelily, byl kritický postoj části veřejnosti. Ten se projevoval jízlivými poznámkami či neochotou uznat ženě vojenská privilegia, jako třeba zlevněné jízdné v tramvaji. Rozšířeným problémem pak bylo obtěžování anebo pomlouvání vojákyní civilisty.⁵⁶² Kritizován byl špatný morální profil žen, zejména jejich očekávaná promiskuita, ale také vnímané nadhodnocení jejich práce v armádě či nereprezentativní vystupování.

Konflikty s veřejností byly ovšem patrné i v provozu školních jednotek. Velitel školy v Psárech, kpt. Jan Čarda, rozkazem zakázal frekventantkám navštěvovat nedalekou hospodu kvůli slovním útokům, jimž tam měly být dívky vystaveny.⁵⁶³ Toto rozhodnutí mělo zřejmě za cíl chránit dívky před nepříjemnými konfrontacemi, ale také bránit jitření vztahů mezi posádkou a civilní populací. V kontextu negativního vnímání vojákyní trávících čas v hospodách nelze nepřipomenout problémy s prestiží britských ženských pomocných jednotek ATS,⁵⁶⁴ anebo nepřátelství, jemuž čelily ženy v německé císařské armádě za první světové války.⁵⁶⁵ Zdá se, že si armáda byla vědoma nutnosti pečovat o reprezentativnost vojákyní, a že část veřejnosti nechovala k vojákyním sympatie.

S touto obavou o reprezentativnost vojákyní mohla souviset snaha školy radistek prověřovat chování uchazeček, ačkoliv je stejně tak možné, že se tím škola snažila předcházet vnitřním kázeňským problémům. Pár poddůstojnic podílejících se na výcviku se přijel podívat na přijímací pohovory v civilním oblečení. Jejich cílem bylo pozorovat uchazečky v situacích, kdy si tyto mohly myslet, že nejsou sledovány náboráři. Několik dívek bylo v důsledku tohoto pozorování odmítnuto, jelikož byly

---

562 Ostatně, i první česká generálka, brig.gen. Lenka Šmerdová, v rozhovorech pro média vzpomínala na negativní zkušenost s první vycházkou a s bytím "divnou ženskou" v očích veřejnosti. Viz „Generálka Šmerdová: Ženy do armády patří, sbor nás uznává pro to, co umíme“ iDnes.cz z 8. 5. 2021. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/inspirativni-zeny-generalka-lenka-smerdova-armada.A210430_160359_domaci_knn>

„Doma generálem nejsem, říká první česká generálka Lenka Šmerdová“ iDnes.cz z 4. 6. 2017. <https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/generalka-lenka-smerdova-doma-generalem-nejsem.A170601_105028_spolecnost_jup>

563 VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 3. Kniha rozkazů 1–115, 1955. Školní rozkaz 85. čl. 4. z 16. 4. 1955.

564 STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat! Československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. Praha: 2021. s. 95–96.

565 HAGEMANN, Karen. „German Women Help to Win!“ *Women and the German Military in the Age of World Wars*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 490.

přistiženy, jak kouří cigarety. Takovéto omezování výběru bylo kritizováno jako neúčelně přísné.⁵⁶⁶ Lze očekávat, že kontrolující poddůstojnice byly k přijímacímu pohovoru vyslány na rozkaz, který byl motivován představami o tom, co je přijatelné a co je nepřijatelné chování pro dívky a ženy, a vojáky socialistické armády. Tento rozkaz zřejmě ochotně vykonaly, protože několik dívek skutečně nebylo kvůli vnímanému morálnímu poklesku přijato.⁵⁶⁷

4.3.1. Promiskuitní ženy

Velmi perzistentním postojem ve vztahu k ženám v armádě se zdá být stereotypizace vojákyní jakožto promiskuitních žen. Možnosti této práce přesahuje otázka, je-li trvanlivost tohoto pohledu projevem dlouhodobě působícího, transnacionálního kulturního vzorce, jenž je živěn představou o tom, že žena, která dobrovolně vstoupí do převážně mužského kolektivu v armádě tak činí, protože stojí o pozornost mužů. Explicitně jsou tyto stereotypy o československé vojákyni jakožto sexuálně žádostivé ženě zosobněny v románu Jaroslava Škvoreckého *Tankový prapor*⁵⁶⁸ postavou četařky z povolání Márie „Mici“ Babinčákové, míra jejíž promiskuity je až groteskní. Škvorecký ve svém díle, které vydal v exilu v roce 1971, vystihl celou řadu negativních stereotypů o armádě, profesionálních vojácích i o životě vojáků základní služby. To, že do svého románu zakomponoval i promiskuitní vojákyni můžeme chápat jako projev síly tohoto stereotypu ve společnosti.

Méně explicitně je téma promiskuity zpracováno v povídce *Bílá paní*,⁵⁶⁹ kde hrdinka příběhu, četařka Ema Brádlarová, přemýšlí o svém morálním úpadku, který se projevoval nadměrnou konzumací alkoholu s pochybnými existencemi, nejvýznamnější z nichž byl nenapravitelný alkoholik a ztracená existence kapitán Gongol, zvaný „Gogo“. Dále se její morální úpadek projevoval střídáním sexuálních partnerů-důstojníků, kteří si ji dohazovali. Při sebereflexi dochází k závěru, že ji již nebaví žít zhýrale, ale že ji stejně každý muž, se kterým byla, nakonec opustil. Proto očekává, že ji opustí i její současný partner, kterého má doopravdy ráda. Povídka končí tím, že jí její současný partner, morálně vyspělý, podporující důstojník, umožní zanechat pochybnou minulosti i pochybné společnosti za sebou. Autor povídky, kpt. Václav Jelínek, si

566 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. Č.j. 020277/ODSV-1958.

567 VÚA-VHA. VIVO 1950–1958. Kt. 154. Sign. 6/5-3. č.j. 0633/1958/MVS Praha

568 ŠKVORECKÝ, Josef. *Tankový prapor. Fragment z doby kultů.*

569 „Bílá paní.“ Československý voják 15/1962 z 21. 7. 1962. s. [10–12];

„Bílá paní.“ Československý voják 16/1962 z 4. 8. 1962. s. 10–13

stěžoval na vlnu kritiky, která se na něj za tento krátký text snesla.⁵⁷⁰ Velmi nelibě jeho text, který vyobrazoval profesionální vojákyni ženu holdující alkoholu a střídání sexuálních partnerů, vnímaly vojákyně. Jejich odpor pramenil z toho, že takovýto text, podle jejich mínění, ztěžoval jejich postavení tím, že podporoval negativní stereotypy o vojákyních. Na tuto kritiku reagoval autor tak, že chtěl na příkladu ženy, kterou do morální krize pomohli přivést důstojníci v jejím okolí, ukázat, že v armádě nejsou jenom charakterní a dobří důstojníci, ale také důstojníci méně dobří.

Ke stereotypu o promiskuitních vojákyních se stáčely i reakce čtenářů na stížnosti vojákyní např. na neochotu některých lidí je brát jako vojáky.⁵⁷¹ Jedna sedmnáctiletá dívka, která k vojákyním vzhlížela psala, že nesouhlasí se stereotypy, podle nichž jsou „ženy na vojně“ považovány za „špatné.“⁵⁷² Na tento dopis pochvalně reagovala další žena, která uvedla, že sice ví, že existují ženy, které se hlásí do armády, aniž by věděly co služba obnáší, ale že si nemyslí, že by je do armády vedl špatný úmysl a touha „se jen bavit.“ Svůj dopis uzavřela tím, že vyzdvihla náročnost a užitečnost práce radistek a planšetistek.⁵⁷³

Nezdá se, že by negativní stereotypy o promiskuitě vojákyní byly výhradně devízou tradičně konzervativních segmentů populace (starší lidé, lidé z venkova, apod.). V rozhovoru dvou teenagerů, zaznamenaném reportérem *Obrany lidu*, mělo po vstupu vojákyně do kavárny v Praze, kde popíjeli limonádu, zaznít: „Tu tak potkat, tak jí dám pět korun...“⁵⁷⁴ V čtenářské rubrice *Mladého světa* si rota žen z Prahy stěžovala na negativní stereotypy o vojákyních, které měly být rozšířeny mezi mladými lidmi, i na to, že v *Mladém světě* označili jako „dívky v khaki“ partnerky vojáků základní služby, které podle nich nemají s armádou skoro nic společného.⁵⁷⁵ S vnímáním vojákyní jakožto promiskuitních anebo nedisciplinovaných souvisela také kritika jejich způsobu oblékání či vzhledu, která byla představena v části práce zabývající se uniformou jako genderovaným atributem.⁵⁷⁶

---

570 „Bez růžových i černých brýlí, anebo o vojně, jaká opravdu je.“ *Československý voják* 7/1964 z 28. 3. 1964. s. 12–13.

571 „Kontakt.“ *Československý voják* 8/1965 z 10. 4. 1965. s. 38.

572 „Kontakt.“ *Československý voják* 11/1965 z 22. 5. 1965. s. [33].

573 „Kontakt.“ *Československý voják* 16/1965 z 31. 7. 1965. s. 31.

574 „Dievčínská přísaha.“ *Obrana lidu* 45/1989 z 11. 11. 1989. s. 5.

575 „Táborový oheň.“ *Mladý svět* 9/1976 z 24. 2. 1976. s. [30].

576 „A co si myslíte vy?“ *Obrana lidu – týdeník* 15/1986 z 12. 4. 1986. s. 10;

„A co si myslíte vy?“ *Obrana lidu – týdeník* 20/1986 z 16. 5. 1986. s. 10.

Nemůžeme na tomto místě nezmínit fakt, že vnímaná promiskuita vojákyní byla tematizována i v řadách španělských *milicianas* v průběhu španělské občanské války,⁵⁷⁷ za druhé světové války v západních spojeneckých armádách,⁵⁷⁸ jakož i v pozdějších dobách v řadách amerických ozbrojených sil.⁵⁷⁹ Misogynní stereotypy o promiskuitě či lesbické orientaci⁵⁸⁰ vojákyní nejenže byly součástí agrese vůči ženám v uniformě ze strany jejich mužských protějšků,⁵⁸¹ ale byly také faktorem hrajícím roli v případech sexuálního napadení či znásilnění.⁵⁸² Limity pramenů, z nichž tato práce vychází, neumožnily zabývat se zásadním tématem sexuálního násilí v československých ozbrojených silách. To, že toto téma nebylo pojednáno, neznamená ani v nejmenším vyloučení sexuálního násilí na ženách v ČSLA jako možného jevu. Rovněž je potřeba zmínit, že promiskuita, skutečná či pouze předpokládaná, je u žen větším sociálním stigmatem než u mužů, jelikož pro muže je sexuální nevázanost a promiskuita považována za typický rys.⁵⁸³

4.3.2. Nepatřičné ženy

Ve čtenářských rubrikách se kromě negativních stereotypů o vojákyních jako o promiskuitních ženách objevilo také téma chybějícího uznání. Žena v uniformě, typicky jedoucí z čtyřadvacetihodinové směny domů, si chtěla koupit lístek, ale průvodčí jí odmítli prodat zlevněnou jízdenku pro vojáky.

V prvním takovémto případě došlo ke konfliktu muže-průvodčího a ženy-vojákyně v základní vojenské službě.⁵⁸⁴ Průvodčí se snažil prosadit svou autoritu slovy: „Máme svoje předpisy. A v těch o vojačkách nic není. Ženské na vojnu vůbec nepatří.“

577 LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 1 (1991). s. 222.; NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993). s. 278–280.

578 VINING, Margaret. *Women Join the Armed Forces*. in: HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military History*. Leiden: 2012. s. 248–249

579 EVANGELISTA, Matthew. *Gender, Nationalism and War: Conflict on the Movie Screen*. New York: 2011. s. 6–7.

580 Do roku 2011 bylo pro americké vojáky a vojákyně nemožné, být otevřeně homosexuální či bisexuální. Od roku 1993 bylo sice homosexuálům umožněno sloužit v ozbrojených, ale museli svou sexuální orientaci tajit (tzv. politika „Don't ask, don't tell.“). Pokud by jejich orientace vyšla najevo, hrozilo jim propuštění. Někteří američtí vojáci, kteří neuspěli u žen, o něž původně usilovali, se tedy snažili mstít tím, že je odhalili jako lesby. ENLOE, Cynthia. *The Morning After: Sexual Politics and the End of the Cold War*. Berkeley: 1993. s. 92–93.

581 Tamtéž. s. 215.

582 Tamtéž. s. 190–192.

583 PHETERSON, Gail. *The Whore Stigma: Female Dishonor and Male Unworthiness*. in: McCLINTOCK, Anne. (ed.). *Social Text. A Special Selection Edited by Anne McClintock Explores the Sex Trade*. 1993, No. 37. (Winter). s. 51.

584 „Kontakt.“ Československý voják 8/1965 z 10. 4. 1965. s. 38.

Zdá se, že svůj postoj promítl do výkladu předpisů, v nichž možná skutečně bylo použito generické maskulinum, které si ovšem vyložil jako exkluzivní maskulinum. Takto konfrontovaná svobodnice odmítla ustoupit, vlastními slovy nikoliv protože by jí šlo o třicet haléřů, nýbrž protože jí šlo o princip a o uznání toho, že i jí patří status vojáka. O konflikt se začali zajímat lidé ve voze, kteří si začali vybírat strany. Poté, co se průvodčí opět dovolával předpisů vojákyňě konstatovala, že nezaplatí a že si počká na revizora. Na to se jí průvodčí pokusil z vozu odstranit se slovy: „Nezaplatíte – tak si vystoupíte,“ což vyprovokovalo reakci jednoho z cestujících, který nabídl, že lístek zaplatí. Vojákyňě v reakci na tuto nabídku zopakovala, že jí jde o princip, ne o almužnu. Situace deeskalovala, jakmile se do konfliktu vložil další cestující, který ji podpořil se slovy, že když má stejné povinnosti jako voják, tak má také stejná práva.

Ve druhém případě se průvodčí-žena snažila neprodat jiné cestující-vojákyňi lístek se slovy: „Každá vyděláváte dva tisíce a pánům důstojníkům jenom vaříte kávu!“⁵⁸⁵ Totožná anekdota byla reprodukována i v pozdějším článku, pouze se zohledněním povýšení ženy, která se s tímto příběhem obrátila na tisk.⁵⁸⁶ V tomto případě se zdá být nedostatek respektu zakořeněn v tvrzení, že ženy dělají nekvalifikovanou a nehodnotnou práci, za kterou jsou odměňovány víc, než si zaslouží. Původní článek poté provádí výčet povinností a nevýhod, s nimiž se vojákyňě z povolání musí vyrovnávat. Zdůrazňuje délku směn, povinnosti mimo směnu zahrnující pohotovost, školení, politickou i tělesnou přípravu, jakož i domácí práce a péči o děti a odpovědnost za lidské životy i nákladné vybavení. Poněkud překvapivé je, že autor článku rovněž uvádí, že průvodčí sama má možná větší příjem než vojákyňě, a že vojákyňě nemají žádné výhody ve vztahu k umístování dětí do jeslí či školek, a proto jsou závislé na vzájemné pomoci při hlídání dětí. Je otázkou, je-li tvrzení o příjmech vůbec pravdivé, nicméně pokud ano, je možné pokládat jej za neobratné přiznání nedocení žen armádou. Také konstatování, že armáda neposkytuje svému personálu jesle ani školky, třebaže možná mělo vyvolat u čtenářů pochopení, působí především tak, že si je armáda vědoma nedostatků své péče o vlastní personál.⁵⁸⁷

Tyto konfliktní situace jsou zajímavé i z toho důvodu, že zde došlo ke střetu dvou uniformovaných osob, jejichž uniformy mají diametrálně odlišnou symbolickou

---

585 „Něco o ,vaření kávy.“ Obrana lidu – týdeník 9/1973 z 3. 3. 1973. s. 9.

586 „Děvčata od Hornádu.“ Zápisník 23/1982 z 15. 11. 1982. s. 26.

587 „Něco o ,vaření kávy.“ Obrana lidu – týdeník 9/1973 z 3. 3. 1973. s. 9.

sílu. První příklad je možno číst jako snahu muže-výpravčího použít svou uniformu k překonání symbolického kapitálu ženy-vojáka a negovat uniformu ženy jako statusový symbol, který umožňuje přemostění genderových nerovností. Lze vyslovit domněnku, že sám muž-průvodčí mohl podstoupit základní vojenskou službu a třeba se ztotožnit s výlučností armády jakožto čistě mužské instituce, která byla v jeho očích ženami devalvována. Vezmeme-li v úvahu argumenty, jimiž vojenský historik Martin van Creveld podporuje svou averzi vůči ženám v bojových rolích konkrétně a v armádě obecně,⁵⁸⁸ je možné, že se lidé, zpravidla muži, ztotožňovali se strachem z devalvace armády a tedy ze ztráty mužské výlučnosti a mužského monopolu na roli obránce vlasti.

4.3.3. Odpor k armádě

Po roce 1989 byla pozice armády ve společnosti natolik zdiskreditovaná, že se v uniformě na veřejnosti nepohybovali ani muži.⁵⁸⁹ Z toho lze usuzovat, že obtěžování vojákyní mohlo být symptomem hostility civilistů k armádě jako takové, s tím, že práh pro verbální útoky či vyzývání autority ženy jako vojákyně, byl pro veřejnost nižší než v případě vojenských profesionálů-mužů, zpravidla důstojníků. Možná, že tomu tak kvůli menším obavám z fyzické konfrontace anebo z trestněprávních následků, každopádně výzkum Jiřího Hlaváčka indikoval, že muže v uniformě obklopovala směs strachu a respektu.⁵⁹⁰ Vojákyně byly zřejmě v období komunistického panství vnímány jako snazší cíl i proto, že v tradičně maskulinní instituci působily nepatřičně. Nepatřičně mimo jiné proto, že v armádě byla socializována podstatná část mužské populace, která prošla základní vojenskou službou.

Možná, že jev nedostatečného respektu lépe osvětlí sociologické výzkumy zabývající se prestiží různých povolání a společenských skupin. Důležitou prací je v tomto kontextu článek sociologů Pavla Machonina a Milana Tučka. Prestiž vojáků z povolání mezi roky 1967 a 1992 zaznamenala zásadní propad. Protože nejsou výzkumy z 60. a 90. let kvůli metodologickým rozdílům souměřitelné, je třeba se zaměřit na pořadí jednotlivých povolání. V roce 1967 se voják z povolání umístil na 17. místě z 50

---

588 VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?*. London: 2001. s. 166–167, 234–237.

589 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. s. 112–113.

590 HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960–1970)*. Praha: 2019. s. 157–158.

a vedl si o trochu hůře než obvodní lékař či lékárník, a o trochu lépe než předseda JZD.⁵⁹¹ V roce 1990 skončil voják na 33. místě z 50⁵⁹² povolání a vedl si se skóre 27,9 o trochu lépe než číšník či referent okresního úřadu a hůře než sekretářka. V roce 1992 pak dosáhl 26. pozice ze 70 se skóre 41,4.⁵⁹³ V propadu na počátku 90. let podle autorů hrála roli vazba na komunistický režim.⁵⁹⁴ U vojáků z povolání v roce 1992 platilo, že se nejvýrazněji odchylovali od mezinárodní škály prestiže povolání. Nacházeli se o celých 29,5 místa níže.⁵⁹⁵

Mimo to je třeba připomenout také výzkum prestiže povolání z roku 1937, jehož autorem je sociolog Antonín Obrdlík. Autor zkoumal, jak se jednotlivé části populace staví k 13 vybraným skupinám povolání, pokud jde o prospěšnost jejich činnosti. Jednou z kategorií byli také vojáci, kteří se umístili poměrně nízko, na 9. místě ze 13, ačkoliv si nevedli tak špatně jako advokáti, kněží či umělci.⁵⁹⁶ Obrdlík rovněž zkoumal postoj vojáků k vlastnímu povolání a postoj ostatních povolání k vojákům.⁵⁹⁷ Vzhledem ke vnímání vojenské profese jakožto neužitečné v roce 1937, tedy ještě před mnichovskými událostmi, lze se domnívat, že poměrně vysoké vnímání prestiže vojáků z povolání bylo jakousi ideologickou úlitbou a ne autentickou úctou k vojenské profesi.

Sociolog a voják Karel Rychtařík se prestiží vojenské profese rovněž zabýval a odkazuje na sociologický výzkum, podle něhož by 36,6 % osob, které mají syna mladšího 20 let vůbec chtělo, aby se jejich syn stal vojákem z povolání. Dalších 27 % zvolilo možnost spíše ne. Pouhých 9,7 % zvolilo možnost rozhodně ano a dalších zhruba 7,7 % zvolilo možnost spíše ano.⁵⁹⁸ Pokud necelých 17 % bylo do určité míry pro to, aby se jejich syn stal profesionálním vojákem, lze očekávat, že podpora pro to, aby se vojákyní stala dcera bude ještě nižší.

---

591 TUČEK, Milan – MACHONIN, Pavel. *Prestiž povolání v České republice v roce 1992. Sociologický časopis*, 1993, č. 3/29, s. 370; srov. též KAPR, Jaroslav. *Obecná struktura prestiže povolání v Československu*. in: MACHONIN, Pavel a kol. *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*. 1. vyd. Bratislava: 1969. s. 386.

592 Tuček a Machonin uvádějí, že pro výzkum z roku 1990 bylo zkoumáno 50 povolání a pro výzkum z roku 1992 dokonce 70 povolání, avšak v tabulce 2 uvádějí pouze 39 povolání.

593 TUČEK, Milan – MACHONIN, Pavel. *Prestiž povolání v České republice v roce 1992. Sociologický časopis*, 1993, č. 3/29, s. 372.

594 Tamtéž. s. 373, 377, 380.

595 Tamtéž. s. 376.

596 OBRDLÍK, Antonín. *Povolání a veřejné blaho: prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Praha: 1937. s. 232.

597 Tamtéž. s. 174–178.

598 RYCHTAŘÍK, Karel. *Sociální svět armády*. Praha: 1971. s. 91.

Na přitažlivost povolání profesionálního vojáka-důstojníka měla navíc zřejmě vliv štěpná linie město a venkov. Ve výzkumu veřejného mínění v roce 1962 v Polsku uvedlo 13,2 % (2. místo) mladých lidí z venkova, že by chtěli být důstojníky z povolání, zatímco ve městě bylo pro toto povolání pouze 5,9 % (6. místo) mladých lidí, celkem bylo pro volbu takového povolání 8,5 % a bylo na 3. místě za inženýrem a lékařem. V řadách mládeže rolnického původu se chtělo stát důstojníky 16,3 % zkoumané populace, u dělníků se jednalo o 10,7 %, kdežto u inteligence pouhých 4,6 %.⁵⁹⁹ Jako možné vysvětlení relativní nepopularity armády v československém prostředí se tedy nabízí poměrně vysoká míra urbanizace populace, oproti méně urbanizovanému Polsku.

Opovržení civilistů, resp. vojáků základní služby, směřované vůči profesionálním vojákům jsme mohli zaznamenat v již zmíněném Škvoreckého románu *Tankový prapor*. Tyto stereotypy zahrnovaly zejména popis důstojníků jakožto líných, hloupých, neschopných či zákeřných lidí, kteří holdovali alkoholu. Odpor civilistů vůči vojenským profesionálům, byť na úrovni mužstva či poddůstojníků, je reflektován např. v britské literatuře. Historik Jiří Hutečka upozornil na báseň Rudyarda Kiplinga, ve které je archetypální britský voják Tommy Atkins za míru urážen a po své smrti ve válce oslavován civilisty.⁶⁰⁰ Stejně tak George Bowling, hrdina a vypravěč Orwellova románu *Nadechnout se...*, vzpomíná na tento dvojaký přístup civilistů vůči vojákům, kteří dobrovolně narukovali v období druhé búrské války následovně:

„Vyfíknutý verbíř byl během celé búrské války každý čtvrtek a sobotu v hospodě U George. Vždycky tam nechal hodně velkou útratu. Někdy jste ho další ráno viděli, jak odvádí nějakého pobledlého a ustrašeného balíka, který se nechal v opilosti naverbovat a ráno zjistil, že by musel dát dvacet liber, aby se z toho vyvlíkl. Lidí stáli ve dveřích, a když je viděli jít kolem, kroutili hlavami. Skoro jako na pohřbu: „Teda! Naverbovali ho! Kdo by si to býval pomyslel! Takový šikovný hoch!“ Byl to pro ně šok. Jít na vojnu bylo pro ně to samé, jako když jde holka šlapat. Jejich postoj k válce a k armádě byl dost podivný. Přežíval v nich názor, že červenokabátníci jsou spodina společnosti a že každý, kdo se k nim přidá, se uchlastá a půjde rovnou do pekla. Zároveň ale byli správní vlastenci a věšeli do oken vlajku. To, že Angličané nebyli a

599 TRETERA, Vladimír. *K polským výzkumům armády a vztahů mezi ní a společností*. in: [ŠVARC, Vlastimil (ed.)]. *Sociologie a armáda*. Praha: 1965. s. 107–108.

600 HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. s. 43

nikdy nemohli být poraženi, byla součástí jejich víry. Všichni, dokonce i nonkonformisti, tenkrát zpívali sentimentální písně o červených lampasech a mladičkém vojákově, který padl v boji v daleké zemi. ...⁶⁰¹

Hutečkův inspirativní příspěvek k mnohosti militárních maskulinit, zejména srovnávající důstojnickou, původně aristokratickou hegemonní militární maskulinitu s podřadnou militární maskulinitou řadových vojáků nás může přivést k možnému vysvětlení československého odporu k armádě. Hypotézou je, že důstojníci komunistické armády pozbývali symbolického kapitálu aristokratické militární maskulinity, a že jejich militární maskulinita tedy vyvstávala z sociálně podřadné militární maskulinity mužstva v době míru. Je otázkou, jestli předpokládaná proletarizace militární maskulinity československých vojáků z povolání byla následkem stalinistických čístek, anebo jestli kořeny tohoto procesu ležely v dřívější minulosti, např. již v nepřátelství k rakousko-uherskému militarismu. Pokud militární maskulinita existuje jako součást identity a obrazu vojáka, lze předpokládat, že ve svém prisuzování koresponduje s pojetím společenské prestiže, jak byla tato představena výše.

Je otázkou, čím byla nízká společenská prestiž armády způsobena, a jestli právě i nízká prestiž armády měla vliv na obraz žen v ní sloužících. Pokud by tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to zatížení vojákyní další sadou předsudků, tentokrát zaměřených proti vojákům z povolání.

4.3.4. Závěr

Nelze rovněž opomenout diskreditaci ČSLA k níž došlo v roce 1968, jež spočívala nejenom (třebaže především) ve společnosti vnímané pasivitě armády v průběhu invaze vojsk Varšavské smlouvy,⁶⁰² ale také například v machinacích členů generality pohybujících se kolem prezidenta Antonína Novotného.⁶⁰³ Díla populární kultury mohou vyjadřovat jednak společenské a kulturní trendy, ale také je zpětně ovlivňovat. S přihlédnutím k výzkumu sociologů zabývajících se prestiží povolání⁶⁰⁴ a k historickému výzkumu⁶⁰⁵ analyzujících pozici československých ozbrojených sil lze

601 ORWELL, George. *Nadechnout se...* s. 42–43

602 K tématu invaze vojsk Varšavské smlouvy viz. POVOLNÝ, Daniel. *Nejhorší den Československé lidové armády. 21. srpen 1968*. Praha 2020.

603 RICE, Condoleezza. *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983: nejisté spojenectví*. Praha: 2005. s. 115–119

604 TUČEK, Milan – MACHONIN, Pavel. *Prestiž povolání v České republice v roce 1992. Sociologický časopis*, 1993, č. 3/29, s. 367–382.

605 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných*

říct, že armáda byla vnímána s nedůvěrou a posléze opovržením jako celek. Součástí tohoto kritického pohledu mohl být též názor, že vysoké platy důstojníků nekorespondují s nízkou užitečností jejich práce, což byl postoj tím spíše posílený v případě žen, které kvůli své feminitě do armády v očích některých příslušníků veřejnosti nepatřily.

Dalším vlivem, který na pozici žen v armádě nepochybně působil, byly předsudky spojující ženu v uniformě s promiskuitou. Promiskuita žen byla v podmínkách tradičního genderového řádu vnímána jako zásadní prohřešek vůči morálce. Nadto existuje nerovnováha mezi vnímáním promiskuity žen a mužů, která vyznívá v neprospěch žen. Kromě toho bylo vojenské povolání tradičně kódováno jako maskulinní a proto v představách veřejnosti mohly existovat tendence vnímat pozici vojáka jako exkluzivně maskulinní, v čemž mohla hrát roli i zkušenost bezpočtu branců-mužů s armádou.

Lze tedy navrhnout hypotézu, že vojákyně nesly, kromě trojího břemene práce v zaměstnání, práce v domácnosti a péče o děti, také dvojí břemeno antimilitarismu a/nebo misogynie části československé veřejnosti.

---

profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. s. 112–116.

5. Závěr

Stát po komunistickém převzetí moci zajistil ženám možnost dobrovolně vstoupit do armády. Po absolvování výcviku ve speciálních, pohlavně oddělených kurzech se ženy stávaly zpravidla vojákyněmi z povolání či vojákyněmi další služby v poddůstojnických, později však také v praporčických hodnostech. Emancipační rétorika typická pro období stalinismu,⁶⁰⁶ společně s příkladem druhé světové války sice při prvotním pohledu mohou působit jako rozhodující faktory, jimiž byl vstup žen do armády podmíněn, avšak zřejmě nejdůležitějším momentem bylo pragmatické zhodnocení požadavků armády. Komunistické vedení potřebovalo vybudovat početnou armádu, ale zároveň nechtělo odčerpávat z národního hospodářství více mužů, než bylo nezbytně nutné.⁶⁰⁷ Proto byla pro ženy uvolněna část rolí a funkcí v nižších hodnostech, které měly být obsazeny specializovanými kádry.

Uvedení žen do armády tedy bylo strategickým rozhodnutím, které vyplývalo jak z užší personální strategie, jejímž cílem bylo uvolnit muže v rámci armády k potenciálnímu boji, tak i širší ekonomické strategie komunistických vlád mobilizovat pracovní síly k umožnění extenzivního rozvoje hospodářství.⁶⁰⁸ K tomuto tvrzení je třeba říci, že jako vojákyně z povolání našly v 50. letech místo nižší jednotky tisíc žen,⁶⁰⁹ čili se jednalo o zlomek pracovních sil, které byly pro národní hospodářství během 50. let získány. Z hlediska zaměstnanosti žen by bylo zajímavé sledovat, jak moc se v armádě prosadily ženy jako občanské zaměstnankyně a to, jak skupina občanských zaměstnanců, žen i mužů, přebírala část aktivit v rámci instituce armády, a tak uvolňovala personál pro plnění vojenských úkolů.

---

606 NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. Brno: 2018. s. 128–132

607 BÍLEK, Jiří; LÁNÍK, Jaroslav; MINAŘÍK, Pavel; POVOLNÝ, Daniel; ŠACH, Jan. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy. Květen 1955 – srpen 1968. s. 31

608 RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: 2010. s. 106–109, 119–124.

609 Podle návrhu zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS bylo pro letectvo a PVOS vycvičeno na 1540 žen. Přičteme-li k tomu absolventky škol v Malé Chuchli (zhruba 289, pokud vezmeme v úvahu oba kartony protokolů a prospěchu) a v Psárech (534), dostaneme se na 2364. Pokud uvážíme existenci dalších škol provozujících kurzy pro ženy, jako bylo intendantní učiliště nebo škola radistek, činí hrubý odhad asi 3000 až 3500 vycvičených žen.

VÚA-VHA. MNO 1959. Sign. 6/1-4, Kt. 365. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959, s. 2.

VÚA-VHA. ŠKAP Malá Chuchle (fond 1522). Kt 1, 2.

VÚA-VHA. ŠKAP Psáry (fond 1667). Kt. 1.

Na konci 50. let ovšem armádní velení dospělo k názoru, že služba žen není slučitelná s požadavky na vysokou bojovou pohotovost. Velitelství letectva a PVOS argumentovalo nemocností, těhotenstvím, mateřstvím a dalšími překážkami, které u řady žen znamenaly, že nebyly schopny plnit povinnosti na ně kladené podle představ armádního velení.⁶¹⁰ Symptomatické v tomto ohledu je, že text analýzy ani neobsahoval možnosti řešení problémů žen souvisejících s péčí o děti a domácnost. Nevyhovovaly z hlediska představ o službě, byly s nimi spjaty vysoké náklady, a proto neměly v armádě místo. Politické hledisko ovšem zabránilo masovému propouštění žen, jelikož armáda nechtěla jítřit veřejné mínění a popírat své dosavadní snažení. Velení tedy zvolilo postupné vyřazování žen skrze uzavření kurzů a nahrazování žen vojáky ZVS. Politické hledisko bylo pravděpodobně důležité proto, že s prosazením služby žen v ozbrojených silách bývají spojeny nemalé politické náklady. Masové propouštění vojákyní by bylo bývalo ohrozilo veřejný obraz armády a její budoucí potenciál nabírat ženy, pokud by to bylo považováno za nutné.

Nahrazování žen vojáky ZVS se ovšem nakonec ukázalo být v očích armády jako ještě škodlivější z hlediska bojové pohotovosti, kvality služby a utajení, než udržování stabilního početního stavu žen. Ministerstvo se proto v roce 1964 rozhodlo nábor žen obnovit.⁶¹¹ Zároveň s tím vytvořilo podmínky pro to, aby ženy strávily pouze jeden rok v základní službě, a to v rámci svého výcviku a zaškolování. Armádní tisk překvapivě zpětně přiznal, že s nahrazením žen armáda experimentovala, avšak začal ženy konstruovat jako nezbytnou a neodmyslitelnou součást ozbrojených sil.

Faktory motivující ženy ke vstupu do armády se v průběhu zkoumaného období proměňovaly a zahrnovaly chuť vyrovnat se československým a sovětským vojákyním za druhé světové války⁶¹² či touhu po atypické a různorodé práci mimo kancelář.⁶¹³ Některé ženy také uváděly, že je lákala mužská práce a chuť se mužům v jejich tradiční doméně vyrovnat.⁶¹⁴ Na jiné mohl zapůsobit osobní příklad lidí, kteří v armádě již

---

610 VÚA-VHA. MNO 1959. Kt. 365. Sign. 6/1-4. Návrh zprávy o rozboru služby žen v letectvu a PVOS, č.j. 0043611 OMO z června 1959.

611 VÚA-VHA. MNO 1964. Kt. 283. Sign. 6/4-10. Úprava délky základní služby ženám, č.j. 015534 – 18 – OMS – 1964 z 8. dubna 1964.

612 „Ženy a Československá lidová armáda.“ *Týl a zásobování* 2/1982. s. 1–2.

613 „Klukům na frak“ *Obrana lidu* 29/1989 – týdeník z 22. 7. 1989. s [5];

„Nebeští výpravčí.“ *Obrana lidu* 46/1973 z 7. 3. 1973. s. [3].

614 „Budíček z Vyškova.“ *Československý voják* 5/1988 z 8. 3. 1988. s. [22–25];

„Klukům na frak“ *Obrana lidu* 29/1989 (týdeník) z 22. 7. 1989. s [5].

pracovali. Nelze nezmínit také možnost, že se mladé ženy nastupující do vojenských kurzů chtěly osamostatnit od svých rodičů.

Na základě náborových informací⁶¹⁵ se lze domnívat, že platové podmínky mohly, ale nemusely hrát roli. Jistě, ženám se nabízely, při uvážení perspektivy kariérního růstu, lepší vyhlídky než práce v civilním sektoru, avšak zároveň s tímto vyšším ohodnocením se pojily vyšší časové nároky služby a některá omezení rodinného života. Záměr vstoupit do vojenského kurzu, jenž byl základní podmínkou pro službu v armádě, se mohl setkat s nepochopením až odporem blízkých.

Na potenciální kariéru žen, které se třeba chtěly stát důstojnicemi, měla vliv integrace žen do hierarchie armády. Literatura věnující se postavení žen v ozbrojených silách USA⁶¹⁶ nám totiž ukazuje paradoxní situaci, v níž větší rovnost československých žen znamenala stagnaci jejich kariéry. Ve WAC, ženském armádním sboru, jenž byl samostatnou součástí ozbrojených sil USA, totiž existovaly ženy paralelně k mužům. Nesměly mužům velet, ale zároveň v jejich řadách existoval prostor pro to, aby si schopné organizátorky a vůdkyně rychle osvojily pracovní úkony nezbytné s velením větším celkům. Zároveň s tím bylo ženám znemožněno uzavírat sňatky anebo mít děti. Žena, která měla dítě mladší 18 let, anebo která byla vdaná, nesměla do WAC vstoupit a pokud by u ní došlo ke změně jedné z těchto podmínek, byla by z armády propuštěna. To znamená, že v americké armádě sloužily ženy oddané vojenské kariéře, které zároveň prošly řetězcem velení od velitelek čet a rot, přes velení na úrovni pluků až po práci na úrovni brigády.

Oproti tomu ženy v československých ozbrojených silách působily v integrované hierarchii, v níž teoreticky mohly rozkazovat mužům. Ovšem k velitelskému působení na úrovni vyšší, než je rota, potřebovaly školení a příležitost se učit. Vzhledem k tomu, že se s vševojskovou přípravou žen nepočítalo, nebylo jak zajistit, aby ženy měly odpovídající předpoklady k tomu velet. Byly integrovanými specialistkami, které mohly armádu opustit poměrně záhy, jelikož jim nebylo zakázáno vdát se, byť po získání souhlasu velitele útvaru, a teoreticky mohly mít děti, byť v první polovině 60. let bylo – v období zrušení ženských vojenských kurzů – že armáda mohla jejich místo případně reorganizovat a zrušit, a pak mohla nabídnout alternativu, která mohla být obtížně

---

615 „Než se rozhodnete... Střední a vysoké školy v ČSLA.“ *Obrana lidu – týdeník* 48/1982 z 4. 12. 1982. s. 11.

616 MORDEN, Bettie J. *The Women's Army Corps 1945–1978*. Washington D.C.: 1990.

přijatelná. Integrovanost a formální rovnost tedy vedla k určitému potlačení možnosti rozvoje žen-vojákyň.

Analýzou hlavních protokolů o prospěchu ze dvou výcvikových středisek pro budoucí administrativní pracovnice jsme zjistili, že do příslušných vojenských kurzů vstupovaly převážně ženy dělnického sociálního původu. V případě kurzů ŠKAP Psáry v letech 1951–1956 absolvovalo úspěšně kurs 70 % žen dělnického původu a do ŠPSL a školy radistek bylo roku 1958 bylo přijato 80 %, resp. 85 % žen dělnického původu. Je však třeba říci, že dělnic jako takových do kurzů vstupovalo méně. Možná hrály roli příznivější platy ve výrobních odvětvích a možná jednotlivé školy při výběru hledaly uchazečky, které měly předchozí praxi např. s kancelářskou prací, každopádně platí, že v případě školy v Malé Chuchli v letech 1950–1951 nastoupilo do školy 46 % osob, jejichž civilní zaměstnání před nástupem lze klasifikovat jako dělnické a u ŠKAP Psáry v letech 1951–1956 jich bylo pouhých 22 %, čili o 8 procentních bodů méně než osob, které přišly po absolvování školy. Takže ačkoliv je možno říct, že na ženách vstupujících do armády můžeme vidět, jakou armádu komunistická vláda chtěla, je nutno doplnit i pomyslnou hvězdičku a říci, že toto naplnění představ o třídní spolehlivosti bylo založeno nikoliv na individuální zkušenosti jednotlivých žen, ale na nálepce odvozené od povolání rodičů.

Ze statistického hlediska byla sledována rovněž míra zastoupení frekventantek v ČSM, jež byla stabilně vysoká. Rovněž se ukázalo, že některé posluchačky kurzů mohly do ČSM vstupovat až v armádě, čili organizovanost v ČSM nebyla podmínkou pro přijetí. Oproti tomu v KSC byly frekventantky organizovány výjimečně a to zejména pokud byly dříve narozeny. O členství v ostatních organizacích nebyla vedena spolehlivá evidence, ale v některých kurzech bylo zaznamenáno mnoho členů Sokola.

Na základě zkoumaného období se nelze vyjádřit k tezi, že ženy působící v boji mění své sociální pohlaví a přejímají militární maskulinitu.⁶¹⁷ Z hlediska analyzovaných genderových představ ovšem můžeme usuzovat, že v době míru československé vojákyně militární maskulinitu nepřejímaly. Naopak diskurz dobového armádního tisku ukazuje vojákyni především jako ženu. Představování feminity vojákyní se projevovalo kladením důrazu na jejich mateřskou roli a na "přirozené ženské ctnosti" jako jsou: píle,

---

617 HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. s. 38

preciznost, obětavost či vztah k umění. Emocionalita, projevující se pláčem, byla rovněž přijímána.

V některých případech byl také akcentován ženský půvab, s nímž se pojí osvojování si uniformy ze strany žen. Vojenský stejnokroj je jedním ze symbolů militární maskulinity,⁶¹⁸ avšak armáda poskytovala studentkám služební či vycházkový stejnokroj šitý na míru. Ženy samy si krejčovsky upravovali polní maskáčovou uniformu tak, aby lépe vyhovovala jejich tělesným proporcím. Podřizování stejnokroje ženským liniím, provozované jak armádou, tak vojákyněmi samými ukazuje, že vojenská uniforma ztratila svůj maskulinní ráz a byla překryta estetickými kritérii femininní módy. Dalším bodem feminity vzhledu vojákyně byly finanční příspěvky, které ženy od armády dostávaly na nákup doplňků ke své uniformě i na úpravu vlasů. Pouze výjimečně se ženy připodobňovaly ve svých projevech k mužům, či s nimi byly srovnávány.

Poměrně zajímavý je nárůst vizuální reprezentace žen-vojákyní v armádním tisku na konci 80. let. Na příkladu obálek časopisu *Československý voják* bylo zaznamenáno, že od 50. let do 80. let jsme zaznamenali zvýšení četnosti vizuální reprezentace ženy-vojákyně.⁶¹⁹ V letech 1988 a 1989, pro něž bylo typické omezení zobrazování vojáků a vojenské techniky na obálkách ve prospěch fotografií populárních ženských a mužských umělců, případně též sportovců, činily ženy v uniformě celou čtvrtinu vyobrazení vojáků.⁶²⁰

V této práci bylo rovněž představeno kontinuum neškodnosti–nebezpečnosti jakožto pole, do něhož jsou ženy v uniformě umisťovány. Lze říci, že žena-voják může být z pozice své ženskosti konstruována jak jako neškodná, tak – z titulu toho, že je vojákem – jako nebezpečná. Obraz československé vojákyně či bojovnice se na této ose v průběhu od 50. do 80. let přesunul od polohy nebezpečnosti do pozice neškodnosti. Z československých vojákyní, které v 50. letech „chránily mír“ a byly dědičkami tradic husitských žen od Sodoměře a Vítkova, jakož i pokračovatelkami hrdinek od Sokolova a Dukly, se staly obyčejné dívky, které si zvolily atypické povolání. Obyčejnými dívkami byly, i když v rámci vojenské profese cvičily boj i taktiku.

---

618 KRÁTKÝ, Jaroslav. *Uniforma*. in: HLAVAČKA, Milan; RAŠKA, Jakub (eds.). *Symbole doby*.

Historické eseje. s. 78–81

619 Příloha 5.1.

620 Příloha 5.2.

Oproti tomu západní, zejména pak americká vojákyně získala na přelomu 70. a 80. let v diskurzu českého armádního tisku pozici nebezpečné ženy, která se v těch nejvypjatějších kritikách stala nebezpečnou proto, že jednala proti své přirozenosti.⁶²¹ I v umírněnějších pohledech mohly statistiky zmiňující statisíce žen cvičených v boji – třebaže do bojových rolí nebyly podle interních pravidel západních armád umisťovány! – vyvolávat pocit ohrožení. Ohrožení, když ne státu, tak alespoň představ o tom, co je normální.

Tato zjištění potvrzují dosavadní poznání o genderovém řádu komunistického Československa jakožto pole, které se od modernizace postavení ženy vracelo k tradičním vzorcům feminity v 70. a 80. letech.⁶²² Přes tento návrat ovšem nedošlo ke zmizení žen z vojenského života, a dokonce ani k ustrnutí diskurzu o ženách v armádě. Ba naopak, bylo zdokumentováno, že v 80. letech, zejména v jejich druhé polovině se "neškodné ženy" začaly hlásit na vojenské vysoké školy do plnohodnotných vojenských vysokoškolských studijních programů.⁶²³ Také armádní tisk jejich aktivity hojně pokrýval, a to nejenom v rámci oslav Mezinárodního dne žen. Vznikl rovněž film o tom, jak se dívkám ve vojenských kurzech studuje a jak jim vojenský život, i přes řadu obtíží, které s sebou nese, svědčí.⁶²⁴

Jak to, že v období, kdy stát, jenž konečně začal sklízet plody své demografické politiky,⁶²⁵ jelikož do odvodního věku dospěla generace tzv. Husákových dětí, dochází ke kvalitativnímu a pravděpodobně také kvantitativnímu⁶²⁶ rozvoji náboru žen do armády? Tento jev bude nutno prozkoumat v dalším výzkumu, ale jako nejjednodušší možné vysvětlení se nabízí, že návrat k tradičnímu pojetí ženských rolí neuvrhla vojákyni do rozporu s genderovým řádem. I když se nám může vojákyně jevit jakožto příslušnice typicky maskulinní socioekonomické skupiny vojáků, byla její feminita faktorem, který jí umožnil v armádě setrvat. Ve zkoumaném období tedy došlo k normalizaci vojenské služby žen, a jejich

---

621 „‘Kill-girls’ v žoldu Pentagonu.“ *Obrana lidu* – týdeník 6/1981 z 14. 2. 1981. s. 5.

622 HAVELKOVÁ, Hana; OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvláštěný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. s. 32–34.

623 „Vyškovská kuřátka.“ *Československý voják* 26/1987 z 28. 12. 1987. s. 4–5;

„Budíček z Vyškova.“ *Československý voják* 5/1988 z 8. 3. 1988. s. [22–25].

624 *Sukňa lenže zelená* (1988) [film]. Režie Ľuba Vančíková. Československo: [?].

Jak to, že v období, kdy stát, jenž konečně začal sklízet plody své demografické politiky, *Sukňa lenže zelená* (1988) [film]. Režie Ľuba Vančíková. Československo: [?].

625 RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: 2016. s. 59–62

626 Pro získání konkrétních informací by bylo vhodné konzultovat prameny z provenience MNO, resp. federálního ministerstva národní obrany, a vojenských škol.

služba byla kódována jako odpovídající genderovým normám. To by korespondovalo s poznatkem, že vojákyně byly prezentovány jako femininní. Nicméně tato hypotéza neodpovídá problematice genderových stereotypů a předsudků, jimž ženy čelily, ani nezohledňuje hledisko vojenské účelnosti, jejíž měřítko je třeba u např. rozvoje možností studia vojenských škol, potřeba použít. Je otázkou, jestli byly v druhé polovině 80. let položeny základy feminizace ozbrojených sil, tedy jestli existuje v tomto ohledu kontinuita mezi 80. a 90. let. Nelze v tomto ohledu vyloučit ani to, že se ČSLA inspirovala z hlediska feminizace na druhé straně tzv. železné opony, o čemž by svědčila např. zpráva v časopise *Bojová příprava* z roku 1985.⁶²⁷ V takovém případě by tento poznatek mohl posloužit ke zkoumání potenciálních doktrinálních transferů mezi členy NATO a státy Varšavské smlouvy.

V dostupných pramenech byly identifikovány negativní stereotypy o vojákyních z povolání, jejichž rozšíření ve společnosti bylo značné. Hlavní komponentou těchto negativních stereotypů bylo chápání vojákyní jakožto promiskuitních žen. Kořenem tohoto pohledu byla představa, že žena, která jde dobrovolně do tak výrazně maskulinního kolektivu, jako je armáda, tak musí činit protože chce navazovat intimní vztahy s muži. Armádní tisk dokumentuje, jak se ženy na veřejnosti potýkaly se zesměšňujícími komentáři a slovními výpady. Kromě vnímané promiskuity se ženy v uniformě dostávaly do konfliktních situací i z toho důvodu, že byly vnímány jako osoby, které do vojenské služby nepatří. Mohl jim být odpírán nárok na snížení jízdného ve veřejné dopravě, anebo jim mohly být vytýkány neúměrně vysoké platy za vnímané nicnedělání.

Co, pochopitelně, armádní tisk nedokumentuje je negativními stereotypy motivované chování vojáků vůči vojákyním.⁶²⁸ Možnost nazírat konfliktní interakce uvnitř armády by zodpovídalo důležité otázky týkající zkušenosti žen se službou v armádě, zejména možnou sexuální i jinou agresi. Zájem o interpersonální násilí v ČSLA jakožto instituci se často zaměřuje na vztah "mazáků" a "bažantů," pravděpodobně protože se jedná o přímou či nepřímou zkušenost stovek tisíc mužů, kteří informace o šikaně přinášeli do svých civilních životů. Jakkoliv je téma šikany důležitým svědectvím o kultuře armády jakožto instituce, mohli bychom při soustředění se pouze

---

627 *Bojová příprava* 1/1985, s. 82–83.

628 Jistou malou výjimkou z tohoto pravidla má být podle jejího autora povídka *Bílá paní*.

„Bez růžových i černých brýlí, anebo o vojně, jaká opravdu je.“ *Československý voják* 7/1964 z 28. 3. 1964. s. 12–13.

na "mazáckou vojnu" propadnout škodlivé iluzi, že armáda bez povinné prezenční vojenské služby nemůže trpět závažnými problémy. Na příkladu ozbrojených sil USA se totiž ukázalo, že i v plně profesionální armádě je prostor pro rozsáhlé a závažné sociálně patologické jednání.⁶²⁹

V této práci byla mimo jiné pojednána otázka problematiky prestiže armády. Ohlédnutí se za tímto tématem je důležité, protože na armádu podle dosavadního výzkumu dopadl po pádu komunistického režimu dlouho zdržovaný reputační šok.⁶³⁰ Negativní postoje k armádě a k profesionálním vojákům nejsou československým specifikem, objevují se i v zahraniční krásné literatuře. Byla proto vyjádřena hypotéza, že mohla existovat souvislost mezi negativními postoji veřejnosti k ženám v armádě i k armádě jako takové. Při zkoumání negativních stereotypů o vojákyních a armádě, jakož i při zkoumání kultury armády coby instituce se jako nejvhodnější badatelský přístup nabízí metoda orální historie. Ta by snad byla s to překonat nedostatek písemných pramenů k těmto tématům, jenž lze předpokládat.

Další možnou výzkumnou oblastí, jíž se tato práce pouze letmo dotkla, jsou vojenské kurzy pro ženy. Vojenské školství obecně, a vojenské kurzy pro ženy obzvláště, si zaslouží pozornost sociálních historiků. Armáda a škola jsou institucemi, které jsou v českém kontextu bytostně spjaty s modernizací a s osvícenským státem. K účelu bádání v takovémto poli by bylo možno využít kupříkladu knihy denních rozkazů, ale také třeba statuty škol, potažmo studijní plány. Fondy věnující se školám v Malé Chuchli a v Psárech mají dohromady 7 kرتونů, z nichž 2 až 3 obsahují v této práci zpracovávané protokoly o prospěchu, čili by bylo nutno záběr škol rozšířit, např. o ŠPSL v Žamberku, pokud by nás zajímaly vojenské kurzy pro ženy v 50. letech. Dílčí část rozsáhlého fondu VVŠPV ve Vyškově, zabývající se nábořem a studiem žen na konci 80. let by rovněž mohla nabídnout zajímavé poznatky.

Příležitostí pro další výzkum témat na průsečíku dějin genderu a žen, sociálních dějin i dějin vojenství a války, je celá řada a tato práce, vzhledem k pestrosti dostupných metodologických přístupů a k pramenné šíři, nevyčerpala veškerý výzkumný potenciál, jenž v tématu žen v ozbrojených silách v období 1945–1989 spočívá.

---

629 ENLOE, Cynthia. *The Morning After: Sexual Politics and the End of the Cold War*. Berkeley: 1993. s. 92–93, 184–197, 215.

630 HLAVÁČEK, Jiří. „Copak je to za vojáka...“ aneb malá sonda do života příslušníku Československé lidové armády po roce 1968. in: VANĚK, Miroslav; KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. s. 112–120.

Bibliografie a prameny

Archivní materiály

Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv (VÚA-VHA)

fond Ministerstvo národní obrany, ročníky 1946–1970

fond Velitelství 1. vojenského okruhu (V1VO) 1950–1958

fond 1522, Škola administrativních pracovních Psáry

fond 1667, Škola administrativních pracovníků Malá Chuchle

Stenoprotokoly z jednání Národních shromáždění a vládní návrhy předložené Národním shromážděním

Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé 1945–1946. *Vládní návrh o zatímní úpravě vojenské služby žen v československé branné moci* [online]. Tisk 65. <https://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0065_00.htm>

Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé 1946–1948. *Stenoprotokol 33. schůze. 29. ledna 1947* [online].

Národní shromáždění republiky Československé 1948–1954. *Stenoprotokol 27. schůze. 23. března 1949* [online].

Zákonné normy

Dekret presidenta republiky ze dne 15. května 1944 č. 5 o postavení žen v československých vojenských jednotkách, Úřední věstník československý, republikována Vyhláškou ministra vnitra č. 136 ze dne 10. listopadu 1945 o platnosti dekretu presidenta republiky ze dne 15. května 1944, č. 5 Úř. věst. čsl., o postavení žen v československých vojenských jednotkách, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1945, částka č. 56, vydána 21. listopadu 1945

Zákon č. 14 ze dne 24. ledna 1946 o zatímní úpravě vojenské služby žen v československé branné moci, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1946, částka č. 6, vydána dne 13. února 1946

Zákon č. 19 ze dne 29. ledna 1947 o služebních a platových poměrech vojenských gážistek z povolání a délesloužících poddůstojnic, Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1947, částka č.10, vydána dne 22. února 1947

Ústavní zákon č. 150 ze dne 9. 5. 1948 Ústava Československé republiky, Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1948, částka č. 52, vydána dne 9. června 1948

Zákon č. 91 ze dne 23. března 1949 Branný zákon, Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1949, částka č. 30 vydána dne 10. dubna 1949

Zákon č. 76 ze dne 18. prosince 1959, o některých služebních poměrech vojáků, Sbíрка zákonů a nařízení Republiky československé, ročník 1959, částka č. 36 vydána dne 29. prosince 1959

Ústavní zákon č. 100 ze dne 11. července 1960 Ústava Československé socialistické republiky, Sbíрка zákonů a nařízení Československé socialistické republiky, ročník 1960, částka č. 40, vydána dne 11. července 1960

Zákon č. 64 ze dne 21. června 1978, kterým se mění a doplňuje branný zákon, Sbíрка zákonů a nařízení Československé socialistické republiky, ročník 1978, částka č. 14, vydána dne 23. června 1978

Zákon č. 219 ze dne 14. září 1999 o ozbrojených silách České republiky, Sbíрка zákonů České republiky, ročník 1999, částka č. 76, rozeslána dne 12. října 1999

Dobová periodika

Československý voják. Praha: Naše vojsko, 1952–1990. ISSN 0009-0751.

Bojová příprava. Praha: Ministerstvo národní obrany, 1951-1991.

Hlas revoluce: týdeník Českého svazu bojovníků za svobodu. Praha: Svaz bojovníků za svobodu, 1945–1990. ISSN 0231-8164.

Květy: časopis věnovaný poučné zábavě i záležitostem národním. Praha: Rudé právo, 1951–1990. ISSN 0023-5849.

Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Brno: Akční výbor Československé strany lidové, 1949–1994.

Letectví + kosmonautika: nezávislý populárně odborný čtrnáctideník. Praha: Vydavatelství časopisů MNO, 1965–. ISSN 0024-1156.

Mladý svět: týdeník. Praha: Mladá fronta, 1959–2005. ISSN 0323-2042.

Naše pravda. Zlín: Okresní vedení KSČ ve Zlíně, 1945–1990. ISSN 1803-3547.

Naše vojsko. Praha: Za Svobodu, 1927–2009. ISSN 0027-8211.

Obrana lidu: list Československé armády. Praha: Naše vojsko, 1947–1993. ISSN 0231-6218.

Pochodeň. Hradec Králové: František Novák, 1933-1991. ISSN 1801-285X.

Rudé právo: ústřední orgán Komunistické strany Československa. Pražské vydání.
Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949–1995. ISSN 0032-6569.

Signál: nezávislý týdeník. Praha: Magnet-Press, 1985. ISSN 0037-492X.

Týl a zásobování. Praha: Vydavatelství Magnet, 1951–[1987?].

Vlasta. Praha: Svět v obrazech; Mona, 1947–1989 . ISSN 0139-6617.

Zápisník: časopis Hlavní politické správy československé lidové armády. Praha: Magnet-Press, 1957–1992.

Vydané prameny

BAUEROVÁ, Jaroslava. *Zaměstnaná žena a rodina.* 1. vyd. Praha: 1974. 160 stran.

BAUEROVÁ, Jaroslava – BÁRTOVÁ, Eva. *Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě.* 1. vyd. Praha: 1987. 306 stran.

BAUEROVÁ, Jaroslava aj. *Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti.* Praha: 1988. 74 s.

BRÁZDA, Josef – JANATA, Oldřich a kol. *Děvčata v modrém: škola pozemních specialistů letectva Žamberk.* 1. vyd. Praha: ISV, 1997. 204 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-85866-25-0.

CVRČEK, Jaromír. *Vzájemné vztahy společnosti a armády: teoreticko-empirická studie.* Praha: 1992. 160 s. ISBN 80-85469-32-4.

HÁKOVÁ, Libuše. *Ženy v sociální struktuře naší společnosti.* in: MACHONIN, Pavel a kol. *Sociální struktura socialistické společnosti: (sociologické problémy soudobé československé společnosti).* 2. vyd. Praha: 1967. s. 547–565.

JIRKOVÁ, Marie. *Vzdělání a emancipace ženy: Příručka pro učitele marxistickoleninské filozofie a sociologie a pro aspiranty společenských věd.* 1. vyd. Praha: 1982. 162 s.

- KAPR, Jaroslav. *Obecná struktura prestiže povolání v Československu*. in: MACHONIN, Pavel a kol. *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*. 1. vyd. Bratislava: 1969. s. 377–399.
- MORDEN, Bettie J. *The Women's Army Corps 1945–1978* [online]. First Printing. Washington D.C.: 1990. 543 s.
- OBRDLÍK, Antonín. *Povolání a veřejné blaho: prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Praha: 1937. VIII, 262, [II] s.
- RYCHTAŘÍK, Karel. *Sociální svět armády*. 1. vyd. Praha: 1971. 235 s.
- Statistická ročenka republiky Československé*. Praha: 1959.
- Statistická ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: 1983.
- [ŠVARC, Vlastimil (ed.)]. *Sociologie a armáda*. Praha: 1965. 168, 82 s.
- TICHÁ, Věra. *Ženy v našich jednotkách v SSSR za druhé světové války*. in: *Historie a vojenství*. Časopis Vojenského historického ústavu, 1964, č. 4/13. s. 634–658. ISSN 0018-2583
- TUČEK, Milan – MACHONIN, Pavel. *Prestiž povolání v České republice v roce 1992*. *Sociologický časopis*, 1993, č. 3/29, s. 367–382. ISSN 0038-0288.

Sekundární literatura

- BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – ŠACH, Jan. *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945 – květen 1955*. 1. vyd. Praha: 2006. 197 s. ISBN 80-7278-377-7.
- BÍLEK, Jiří – LÁNÍK, Jaroslav – MINAŘÍK, Pavel – POVOLNÝ, Daniel – ŠACH, Jan. *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955 - srpen 1968*. 1. vyd. Praha: 2008. 257 s. ISBN 978-80-7278-472-1.
- CANNING, Kathleen. *Gender history in practice: historical perspectives on bodies, class, and citizenship*. New York: 2006. 285 s. ISBN 978-0-8014-8971-6.
- BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. 1. vyd. Praha: 2000. 145 s. ISBN 80-7184-775-5.
- BUTLER, Judith P. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. 10th anniversary ed. London: 1999. xxxii, 221 s. ISBN 0-415-92499-5.
- DUDOVÁ, Radka. *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*. 1. vyd. Praha: 2012. 177 s. ISBN 978-80-7330-214-6.

- ELSHTAIN, Jean Bethke. *Women and war*. New York:1987. 288 s.
ISBN 0-465-09216-0.
- ENLOE, Cynthia. *The morning after: sexual politics at the end of the Cold War*.
Berkeley: 1993. 326 s. ISBN 0-520-08336-9.
- EVANGELISTA, Matthew. *Gender, nationalism, and war: conflict on the movie screen*.
New York: 2011. xiii, 289 s. ISBN 978-11-0700-194-7.
- FEINBERG, Melissa. *Elusive equality: gender, citizenship, and the limits of democracy
in Czechoslovakia, 1918-1950*. Pittsburgh: [2006]. viii, 275 s. ISBN 0-8229-4281-X.
- FITZPATRICK, Sheila – GEYER, Michael (eds.). *Za obzor totalitarismu: srovnání
stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: 2012. 686 s. ISBN 978-80-200-2035-2.
- FLIMELOVÁ, Alena – ŠTÉR, Roman. *Ve stínu mužů, Ženy v československých
vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*. 1. vyd. Praha: 2021.
491 s. ISBN 978-80-200-3231-7.
- FOUCAULT, Michel. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. 1.
vyd.. Brno: 2009. 351 stran. ISBN 978-80-7325-181-9.
- GOLDSTEIN, Joshua S. *War and gender: how gender shapes the war system and vice
versa*. First published. Cambridge: 2001. xv, 523 stran. ISBN 0-521-80716-6.
- HACKER, Barton C. – VINING, Margaret (eds.). *A Companion to Women's Military
History*. Leiden: 2012. xvi, 625 s., [36] s. ISBN 978-90-04-21217-6.
- HAVELKOVÁ, Barbara. *Gender Equality in Law: Uncovering the Legacies of Czech
State Socialism*. First published. Oxford: 2017. xxviii, 337 stran.
ISBN 978-1-5099-0586-7.
- HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (eds.). *Vyvlastněný hlas.
Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: 2015. 512 s.
ISBN 978-80-7419-096-4.
- HLAVÁČEK, Jiří (ed.). *Mezi pakárnou a službou vlasti: základní vojenská služba
(1968–2004) v aktéřské reflexi*. 1. vyd. Praha 2021. 447 s. ISBN 978-80-200-3332-1.
- HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA?: vojenská profese v kolektivní paměti
důstojnického sboru (1960–1970)*. 1. vyd. Praha: 2019. 349 s. ISBN 978-80-246-
4411-0.

- HOBBSAWM, Eric. *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. 1. vyd. Praha: 1998. 619 s. ISBN 80-7203-184-8.
- HUTEČKA, Jiří. *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války, 1914–1918*. 1. vyd. Praha: 2016. 280 s. ISBN 978-80-7422-371-6.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. 1. vyd. Praha: 2008. 579 s. ISBN 978-80-7106-953-9.
- KRYLOVA, Anna. *Soviet Women in Combat. A History of Violence on the Eastern Front*. First published. Cambridge: 2010. xvi, 320 s. ISBN 978-0-521-19734-2.
- KUČERA, Rudolf. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. 1. vyd. Praha: 2013. 213 s. ISBN 978-80-7422-232-0.
- MALIA, Martin E. *Russia under western eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum* [online]. Cambridge, MA: 1999 [cit. 2024-01-01].
- MRŇKA, Jaromír. *Limity lidskosti: politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946*. Praha: 2019. 343 s. ISBN 978-80-88292-31-9.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948–1956*. 1. vyd. Brno: 2018. 271 s. ISBN 978-80-7577-185-8.
- PINE, Lisa. *Education in Nazi Germany*. English Ed. Oxford: 2010. 157 s. ISBN 978-1-84520-265-1.
- POVOLNÝ, Daniel. *Nejhorší den Československé lidové armády - 21. srpen 1968*. Praha: 2020. 474 s. ISBN 978-80-200-3121-1.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. 1. vyd. Praha: 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5.
- PULLMANN, Michal – KOLÁŘ, Pavel. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. 1. vyd. Praha: 2016. 222 s. ISBN 978-80-87912-62-1.
- RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětizace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. 1. vyd. Praha: 2010. 503 s. ISBN 978-80-7308-303-8.
- RÁKOSNÍK, Jakub – SPURNÝ, Matěj – ŠTAIF, Jiří. *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*. 1. vyd. Praha: 2018. 395 s. ISBN 978-80-257-2518-4.

RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka. *Rodina v zájmu státu: populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. 1. vyd. Praha: 2016. 281 s. ISBN 978-80-7422-378-5.

RICE, Condoleezza. *Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983: nejisté spojenectví*. Praha: 2005. 249 s. ISBN 80-86864-33-2.

STEGUROVÁ, Karolína. *I ženy chtěly bojovat!: československé ženy v britských armádních pomocných sborech ATS a WAAF za druhé světové války*. 1. vyd. Praha: 2021. 287 s. ISBN 978-80-200-3181-5.

THOMPSON, Edward P. *The Making of the English Working Class*. New York: 1966. 848 s.

VAN CREVELD, Martin. *Men, Women and War: Do Women Belong in the Front Line?* First ed. London: 2001. 287 s. ISBN 0-304-35959-9.

WOOD, Reed M. *Female Fighters: Why Rebel Groups Recruit Women for War*. New York: 2019. xv, 281 s. ISBN 978-0-231-19298-9.

WAGNEROVÁ, Alena. *Žena za socialismu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. 2. vyd. Praha: 2021. 262 s. ISBN 978-80-246-5005-0

Články a sborníkové příspěvky

BÍLEK, Jiří. *Finanční situace vojáků z povolání a v základní službě v letech 1945–1955*. in: *Historie a vojenství. Časopis Historického ústavu Armády ČR*. 2011, č. 2/60, s. 22–50. ISSN 0018-2583.

DAVIS, Natalie Zemon. *'Women's History' in Transition: The European Case*. in: *Feminist Studies* 3, 1976, 3/4 (Spring–Summer 1976), s. 83–103. ISSN 0046-3663.

DeGROOT, Gerald J. *Whose Finger on the Trigger? Mixed Anti-Aircraft Batteries and the Female Combat Taboo*. in: *War in History*, 1994, No. 4/4 (November 1997). s. 434–453. ISSN 0968-3445.

DOWNS, Laura Lee. *Od dějin žen k dějinám genderovým*. in: BERGER, Stefan – FELDNER, Heiko – PASSMORE, Kevin (eds.). *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*. 1. vyd. Brno: 2016. s. 347–378. ISBN 978-80-7325-398-1.

- HAVELKOVÁ, Barbara. *Genderová rovnost v období socialismu*. in: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví* [online]. Brno: 2009. s. 179–206. ISBN 978-80-210-4844-7.
- HLAVÁČEK, Jiří. „*Copak je to za vojáka...*“ aneb malá sonda do života příslušníku *Československé lidové armády po roce 1968*. in: VANĚK, Miroslav – KRÁTKÁ, Lenka (eds.). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. 1. vyd. Praha: 2014. s. 73–122. ISBN 978-80-246-2813-4.
- HUTEČKA, Jiří. *Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání*. in: ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila et al. *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*. 1. vyd. Praha: 2012. s. 36–46. ISBN 978-80-7422-218-4.
- LANNON, Frances. *Women and Images of Women in the Spanish Civil War*. In: *Transactions of the Royal Historical Society*. 1991, Vol. 1, s. 213–228. ISSN 0080-4401.
- LINTUNEN, Tiina. *Women at War*. in: TEPORA, Tuomas – ROSELIUS, Aapo (eds.). *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy* [online]. Leiden: 2014, s. 201–229. ISBN-978-90-04-28071-7.
- NASH, Mary. *Women in War: Milicianas and Armed Combat in Revolutionary Spain, 1936–1939*. in: *The International History Review*. 1993, No. 2/15 (May, 1993); s. 269–282. ISSN 0707-5332.
- O'HANLON, Rosalind. *Kingdom, Household and Body History, Gender and Imperial Service under Akbar*. in: *Modern Asian Studies*. 2007, No. 5/41 (Sep., 2007). s. 889–923. ISSN 1469-8099.
- OLDSTONE-MOORE, Christopher. *Mustaches and Masculine Codes in Early Twentieth-Century America*. in: *Journal of Social History*, 2011, No. 1/45 (Fall 2011). s. 47–60. ISSN 1527-1897.
- OLDSTONE-MOORE, Christopher. *The Beard Movement in Victorian Britain*. in: *Victorian Studies*, 2005, No. 1/48 (Autumn, 2005). s. 7–34. ISSN 0042-5222.

- PHETERSON, Gail. *The Whore Stigma: Female Dishonor and Male Unworthiness*. in: McCLINTOCK, Anne. (ed.). *Social Text. A Special Selection Edited by Anne McClintock Explores the Sex Trade*. 1993, No. 37 Winter 1993. s. 39–64. ISSN 0164-2472.
- PULLMANN, Michal – SPURNÝ, Matěj. *Dějiny Česka od roku 1945 do současnosti*. in: KLÁPŠTĚ, Jan – ŠEDIVÝ, Ivan (eds.). *Dějiny Česka*. 1. vyd. Praha: 2019. s. 282–303. ISBN 978-80-7422-338-9.
- SCOTT, Joan Wallach. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. in: SCOTT, Joan Wallach (ed.). *Feminism & History*. Oxford: 1996. s. 152–180. ISBN 0-19-875169-9.
- STOCKDALE, Melissa K. "My Death for the Motherland Is Happiness": Women, Patriotism, and Soldiering in Russia's Great War, 1914–1917. in: *The American Historical Review*, 2004, No. 1/109. s. 78–116. ISSN 0002-8762.
- STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. in: STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. 1. vyd. Praha: 2014. s. 194–204. ISBN 978-80-87271-87-2.

Internetové zdroje

- CHRISTIAN, Lisa M. – COLE, Steve W. – McDADE, Thomas, – PACHANKIS, John E. – MORGAN, Ethan – STRAHM, Anna M. – DUSH, Claire M. *Kamp: A biopsychosocial framework for understanding sexual and gender minority health: A call for action* [online]. in: *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2021, 129 (2021 Oct.). s. 107–116.
<<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8429206/>>
- BUBEN, Radek – ŠTEFEK, Martin. *Konceptuální labyrinty. Kolik pojetí totalitarismu znáš, tolikrát jsi revizionistou?* [online]. in: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2/28. s. 353–389. ISSN 1210-7050.
<<https://sd.usd.cas.cz/pdfs/sod/2021/02/02.pdf>>
- KRATOCHVÍL, Petr – O'SULLIVAN, Míla. *A War Like No Other: Russia's Invasion of Ukraine as a War on Gender Order* [online]. in: *European Security*, 2023, č. 3/32. s. 347–366.

<[https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2023.2236951?
scroll=top&needAccess=true](https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2023.2236951?scroll=top&needAccess=true)>

VIRTANEN, Aila. *Accountability to the Nation – The Finnish Lotta Svärd Organization* [online].

<[https://www.wgtn.ac.nz/sacl/about/events/past-events-temporary/past-conferences/
6ahic/publications/6AHIC-21_Final_Paper.pdf](https://www.wgtn.ac.nz/sacl/about/events/past-events-temporary/past-conferences/6ahic/publications/6AHIC-21_Final_Paper.pdf)>

Beletrie

ŠKVORECKÝ, Jaroslav. *Tankový prapor: fragment z doby kultů*. 1. vyd. Praha: 1990. 319 stran. ISBN 80-85204-03-7.

ORWELL, George. *Nadechnout se*. 2. vyd. Praha: 2019. 237 stran. ISBN 978-80-257-2850-5.

Vizuální prameny

THOMAS, George Housman (1824–1868). *Queen Victoria and the Prince Consort at Aldershot, 9 July 1859* [olej na plátně] 8630 mm × 1270 mm. At: Royal Collection

NIEDERASTROTH, Wilhelm (1874–1927). *Prinzessin Victoria Luise in der Uniform Ihres II.Leib-Husaren Regiments*. snímek pořízen u příležitosti předání velení nad plukem 10. 10. 1909

Filmy

Sukňa lenže zelená (1988) [film]. Režie Ľuba Vančíková. Československo: [?].

Pod nohama nebe (1983) [film]. Režie Milan Růžička. Československo: Filmové studio Barrandov.

Jan Žižka (1955) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Studio uměleckého filmu.

Proti všem (1956) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Filmové studio Barrandov.

Sokolovo (1974) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo; SSSR: Filmové studio Barrandov; Mosfilm.

Osvobození Prahy (1976) [film]. Režie Otakar Vávra. Československo: Filmové studio Barrandov.

Internetový tisk

- „Při pádu vrtulníku na Sinaji zemřela česká rotmistryně. Mezi oběťmi jsou i Američané a Francouz.“ iRozhlas 12. 11. 2020 <https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/egypt-sinaj-izrael-cech-vrtulnik-mise_2011121405_pj>
- „North Korea introduces 'mandatory military service for women'“ The Guardian z 31. 1. 2015 <<https://www.theguardian.com/world/2015/jan/31/north-korea-mandatory-military-service-women>>
- „Libyjského šéfa brání amazonky, ženy schopné zabíjet“ Lidovky.cz z 4. 3. 2011 <https://www.lidovky.cz/svet/libyjskeho-sefa-brani-amazonky-zeny-schopne-zabijet.A110304_155637_ln_zahranici_jv>
- „Gaddafi's 'Amazonian bodyguards' barracks quashes myth of glamour“ The Guardian z 7. 9. 2011 <<https://www.theguardian.com/world/2011/sep/07/gaddafis-amazonian-bodyguards-barracks>>
- „The Kurdish female fighters bring the fight to IS“ BBC News 5. 5. 2014 <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29085242>>
- „It's like playing with death' - Ukraine's female front-line soldiers“ BBC News z 2. 8. 2023 <<https://www.bbc.com/news/world-europe-66254964>>
- „Women in the Russian Military“ Center for Strategic & International Studies z 18. 9. 2020 <<https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/women-russian-military>>
- „ANALYSIS: Ukraine Deploys Female Soldiers in Combat, Russia Doesn't – Is That About to Change?“ Kyiv Post z 10. 11. 2023 <<https://www.kyivpost.com/analysis/23928>>
- „Generálka Šmerdová: Ženy do armády patří, sbor nás uznává pro to, co umíme“ iDnes.cz 8. 5. 2021 <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/inspirativni-zeny-generalka-lenka-smerdova-armada.A210430_160359_domaci_knn>
- „Doma generálem nejsem, říká první česká generálka Lenka Šmerdová“ iDnes.cz z 4. 6. 2017 <https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/generalka-lenka-smerdova-doma-generalem-nejsem.A170601_105028_spolecnost_jup>
- „Každý sedmý voják v české armádě je žena. Nebojí se za knipl, ale ani výsadku“ z 11. 3. 2023. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zeny-uniforma-armada-ceske-republiky-nato-sluzba-vojakyne.A230301_162534_domaci_ivos>

„Zeman jmenoval první generálku, povýšil i Bočka a další veterány“ iDnes.cz z 8. 5. 2017 16:15. <https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zeman-armada-bocek-smerdova-valecni-veterani.A170508_151319_domaci_mpl>

„Ženy dobývají NATO. Řídí politiku, bojují, létají ve stíhačkách“ z 13. 7. 2010. <https://www.idnes.cz/zpravy/nato/zeny-dobývaji-nato-ridi-politiku-bojuji-letaji-ve-stihackach.A100713_103312_zpr_nato_inc>

Denní tisk

„Zeman jmenoval první generálku.“ Lidové noviny z 9. 5. 2017 [vydání Praha],, s. 6

Internetové zdroje

CIA World Fact Book <<https://www.cia.gov/the-world-factbook>>

Česko-Slovenská filmová databáze <<https://www.csfd.cz>>

Československá lidová armáda <csla.cz>

Digitální studovna Ministerstva obrany <<https://digitalnistudovna.army.cz/>>

Filmový přehled <<https://www.filmovyprehled.cz/cs>>

JStor <jstor.com>

Moravská zemská knihovna <digitalniknihovna.cz/mzk>

Národní digitální knihovna <ndk.cz>

Národní knihovna České republiky <nkp.cz>

Poslanecká sněmovna ČR <psp.cz>

Proquest <<https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/home.action>>

Souborný katalog České republiky <caslin.cz>

Válka <valka.cz>

Vojenský ústřední archiv - Vojenský historický archiv
<<https://www.vuapraha.cz/vojensky-historicky-archiv/>>

Wikipedia – The Free Encyclopedia <wikipedia.org>

Wikipedie – Otevřená encyklopedie <wikipedia.cz>

World Health Organization <https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1>

Seznam použitých zkratek

AČR	Armáda České republiky
arm.gen.	armádní generál
ATS	Auxiliary Territorial Service (Pomocná pozemní služba – Spojené království)
AUS VN	Armádní soubor Víta Nejedlého
BDM	Bund Deutsche Mädel (Svaz německých dívek – nacistické Německo)
brig.gen.	brigádní generál
CIA	Central Intelligence Agency (Ústřední zpravodajská služba – USA)
ČR	Česká republika
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSA	Československá armáda
ČsČK	Československý Červený kříž
ČSM	Československý svaz mládeže
DOSA AF	Dobrovolnoje občestvo sodejstvija armiji, aviacii i floty (Dobrovolná společnost pro spolupráci s armádou, letectvem a námořnictvem – SSSR)
FLN	Front de libération nationale (Fronta národního osvobození – Alžírsko)
genpor.	generálporučík
genmjr.	generálmajor
GŠ	generální štáb
HKS	hlavní kádrová správa
HPS	hlavní politická správa
JZD	jednotné zemědělské družstvo
KLDR	Korejská lidově demokratická republika
Komsomol	Svaz komunistické mládeže – SSSR
kpt.	kapitán
KS	kádrová správa
KSČ	Komunistická strana Československa
KVS	krajská vojenská správa
MDŽ	Mezinárodní den žen
MNO	Ministerstvo národní obrany
MVS	městská vojenská správa
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)
npor.	nadporučík
ODSV	oddělení doplňování a služby vojsk
ONV	okresní národní výbor
OMS	organizační a mobilizační správa
OSN	Organizace spojených národů
Osoaviachim	Obščestvo sodejstvija oboronje, aviacionnomu i chimičeskomu strojitel'stvu (Společnost pro spolupráci obranného, leteckého a chemického průmyslu – SSSR)
OV	okresní výbor
OVS	okresní vojenská správa
QMAAC	Queen Mary Auxiliary Army Corps (Pomocný armádní sbor královny Marie – Spojené království)
por.	poručík
plk.	plukovník
pplk.	podplukovník

POUM	Partido Obrero de Unificación Marxista (Dělnická strana marxistického sjednocení – Španělsko)
PVOS	protivzdušná obrana státu
ROH	Revoluční odborové hnutí
Sb.	Sbírka zákonů
SČSP	Svaz československo-sovětského přátelství
SDSV	správa doplňování a služby vojsk
SSM	Socialistický svaz mládeže
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
Svazarm	Svaz pro spolupráci s armádou
SVŠ	správa vojenského školství
ŠKAP	škola administrativních pracovníků/pracovníc
ŠPSL	škola pozemních specialistů letectva
št.prap.	štábní praporčík
USA	Spojené státy americké
USANC	United States Army Nursing Corps (Sbor zdravotních sester Armády Spojených států)
Úř. věst. čsl.	Úřední věstník československý
ÚNZ	ústav národního zdraví
ÚV KSČ	ústřední výbor Komunistické strany Československa
VIVO	velitelství 1. vojenského okruhu
VAAZ	Vojenská akademie Antonína Zápotockého
VL	velitelství letectva
VL a PVOS	velitelství letectva a protivzdušné obrany státu
VPA KG	Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda
VVLŠ SNP	Vysoká vojenská škola letectva slovenského národního povstání (v Košicích)
VVŠPV	Vysoká vojenská škola pozemního vojska (ve Vyškově)
VULŽ	Vojenské učiliště letectva pro ženy
WAAC	Women's Auxiliary Army Corps (Ženský pomocný armádní sbor – Spojené království)
WAC	Women's Army Corps (Ženský armádní sbor – USA)
WAAF	Women's Auxiliary Air Force (Ženské podpůrné letectvo – Spojené království)
WRAC	Women's Royal Army Corps (Ženský královský armádní sbor – Spojené království)
WRAF	Women's Royal Air Force (Ženské královské letectvo – Spojené království)
w. Hk.	weibliche Hilfskräfte im Felde (Ženské polní pomocné síly – Rakousko-Uhersko)
WRNS	Women's Royal Naval Service (Ženská královská námořní služba – Spojené království)
WTC	World Trade Center (Světové obchodní centrum)
YPG	Yekîneyên Parastina Gel (Lidové obranné jednotky – Rojava)
YPJ	Yekîneyên Parastina Jin (Ženské obranné jednotky – Rojava)
ZANLA	Zimbabwe African National Liberation Army (Zimbabwská africká národní osvobozenecská armáda – Zimbabwe)
ZVP	zástupce velitele pro věci politické
ZVS	základní vojenská služba
ŽVVS	Ženské vojenské výcvikové středisko

Seznam příloh

Příloha 1. – ŠKAP Malá Chuchle

- 1.1. Pětiměsíční kurzy
  - 1.1.1. Počet frekventantek kurzu [graf] –s. I
  - 1.1.2. Věková struktura frekventantek pětiměsíčních kurzů [graf] –s. I
  - 1.1.3. Civilní zaměření frekventantek [graf] – s. II
  - 1.1.4. Sociální původ frekventantek [graf] – s. II
  - 1.1.5. Členství ve vybraných politických a společenských organizacích [graf] – s. III
  - 1.1.6. Studijní program kurzů [tabulka] – s. III
- 1.2. Měsíční kurzy pro poddůstojnice z povolání
  - 1.2.1. Počet frekventantek kurzu [graf] – s. IV
  - 1.2.2. Věková struktura frekventantek pětiměsíčních kurzů [graf] – s.IV
  - 1.2.3. Civilní zaměření frekventantek [graf] – s. V
  - 1.2.4. Sociální původ frekventantek [graf] – s. V
  - 1.2.5. Členství ve vybraných politických a společenských organizacích [graf] – s. VI
  - 1.2.6. Studijní program kurzů [tabulka] – s. VI

Příloha 2 – ŠKAP Psáry

- 2.1. Počet frekventantek kurzu [graf] – s. VII
- 2.2. Věková struktura frekventantek pětiměsíčních kurzů [graf] – s. VII
- 2.3. Civilní zaměření frekventantek [graf] – s. VIII
- 2.4. Sociální původ frekventantek [graf] – s. VIII
- 2.5. Členství ve vybraných politických a společenských organizacích [graf] – s. IX
- 2.6. Studijní program kurzů [tabulka] – s. IX

Příloha 3 – ŠPSL Žamberk

- 3.1. Příjímání řízení [graf] – s. X
- 3.2. Sociální původ [graf] – s. X
- 3.3. Dosažené vzdělání [graf] – s. XI
- 3.4. Příslušnost k organizacím [graf] – s. XI
- 3.5. Zdrojová data [tabulka] – s. XII

Příloha 4 – ŠR Plzeň

- 4.1. Příjímání řízení [graf] – s. XIII
- 4.2. Sociální původ [graf] – s. XIII
- 4.3. Dosažené vzdělání [graf] – s. XIV
- 4.4. Příslušnost k organizacím [graf] – s. XIV
- 4.5. Zdrojová data [tabulka] – s. XV

Příloha 5 – Témata na obálkách časopisu *Československý voják*

- 5.1. Zastoupení vojákyní na obálkách časopisu od 50. do 80. let
  - 5.1.1. Zdrojová data [tabulka] – s. XVI
  - 5.1.2. Graf – s. XVI
- 5.2. Obálky časopisu *Československý voják* v letech 1985–1989
  - 5.2.1. Zdrojová data [tabulka] – s. XVII
  - 5.2.2. Graf – s. XVII